Huszti László

Calvinus János élete

reciti

ReTextum · 10

sorozatszerkesztők
Hegedüs Béla
Vaderna Gábor

munkatárs
Mészáros Gábor

alapító sorozatszerkesztő
Labádi Gergely

Huszti László, a kolozsvári Református Kollégium seniora, 1758-ban fordította le Kálvin János Theodor de Bèze által írt latin nyelvű életrajzát. A mindeddig ismeretlen kézirat a legelső magyar nyelvű fordítása de Bèze szövegének, mely százötven évvel előzi meg Rácz Kálmán 1908-ban készült átültetését. A Huszti tollán magyarul is megszólaló de Bèze-féle Kálvin-élettörténet olyan applikált és akkomodált történeti tudás lenyomatát őrzi, amely a vallásos perzekúció tapasztalatának irodalmi és történeti bizonyítéka egyszersmind. A Huszti-féle magyar szöveg értelmében 1758-ban még tart a reformáció. A fordítás, az élettörténet megjelenítésén túl tehát újfajta, *hosszú reformáció*ként meghatározható korszakfelfogást is javasol.

A *reciti kiadó* ReTextum című könyvsorozata szövegeket közöl. A szerkesztőség és a sorozatszerkesztők koncepciója szerint egy adott szöveg kritikai igényű újra- vagy első közlése nem egy elvárt lépést jelent az ideálisnak feltételezett szövegállapot felé, mivel azt gondoljuk, hogy nincs *egy* ideális szövegállapot. A sorozatban megjelenő szövegek is csupán szövegváltozatok. Szándékaink szerint egy adott pillanat szakmai kritériumai alapján a legjobbak.

Huszti László

Calvinus János élete

bevezette és sajtó alá rendezte
Tóth Zsombor

a kéziratot átírta
Papp Kinga

· r · e · c · i · t · i ·

Budapest
2019

A kiadvány az *MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500-1800) Kutatócsoport* támogatásával készült

BY-NC-SA

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (http://creativecommons.org/licenses/by–nc–sa/2.5/hu/) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2064-728X
ISBN 978-615-5478-77-2

Kiadja a r e c i t i,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ▸ http://www.reciti.hu
Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa
Tördelte: Labádi Gergely sablonja nyomán Hegedüs Béla
XeLaTeX, Linux Libertine, Linux Biolinum

Tartalom

Köszönetnyilvánítás 7

**Kálvin János a hosszú reformáció hőse?
Huszti László magyar nyelvű Kálvin biográfiája (1758)** **9**

A kézirat és szerzője 11

Kontextusok: protestáns biográfia és
hosszú reformáció 18

A Kálvin-életrajzok kora újkori szöveghagyománya 23

Miként olvasható Huszti fordítása?
Egy lehetséges kontextus megjelölése 40

Konklúziók 45

A szövegközlésről 46

Szövegközlés **49**

Appendix **113**

I. 115

II. 116

Szójegyzék. 117

Képmelléklet 122

Névmutató. 123

Köszönetnyilvánítás

Huszti László, a kolozsvári Református Kollégium seniora, 1758-ban lefordította Kálvin János latin nyelvű életrajzát, amelyet Theodor de Bèze írt. A mindezidáig ismeretlen kézirat nemcsak megelőzi Rácz Kálmán 1908-ban készült fordítását 150 esztendővel, hanem egyszersmind a legelső magyar nyelvű fordítása ennek a fontos szövegnek. Ez a magyar kézirat soha nem jelent meg nyomtatásban, sőt mindezidáig lappangott; sem az irodalomtörténet-írás, sem az egyháztörténet kutatói, ideértve a magyar Kálvin-szakértőket is, nem szereztek tudomást róla. A kéziratot a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények Osztályán találtam meg, kiadását pedig az MTA Lendület programja teszi lehetővé. E szövegkiadás tehát az *MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500-1800) Kutatócsoport* munkatervének szerves részeként készült el. A kézirat átírásának munkálatai, továbbá a Huszti Lászlóhoz kapcsolódó levéltári kutatások során egy sor szakember volt segítségemre, akiknek örömmel mondok köszönetet önzetlenségükért. Így köszönet illeti mindenekelőtt Papp Kingát, aki vállalta a kézirat szöveghű átírását. Hasonlóképpen hálás vagyok Szabó Andrásnak, Ősz Elődnek, Szabadi Istvánnak és munkatársainak, akik Huszti László életéhez kapcsolódó adatokra hívták fel a figyelmemet, továbbá a konkrét levéltári kutatás során nagy segítségemre voltak. Külön köszönet illeti Luffy Katalint, a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár munkatársát és az általam vezetett Lendület kutatócsoport tagját, aki a kézirattal való gyakori foglalkozásaim során a kézirat provenienciájának rekonstruálásától a címlapfotó elkészüléséig mindenben segítségemre volt. Hasonlóképpen hálás vagyok REFO500-as partnerünknek, a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár vezetőségének, hogy lehetővé tették számomra a zavartalan kutatást, és a kézirat díjmentes fotózását. A reformáció 500 éves jubileumának még mindig aktualitással bíró kontextusában talán nem érdektelen, hogy Huszti Lászlónak a Theodor de Bèze (1519–1605) latin nyelvű Kálvin-életrajzából készült magyar fordítását de Béze születésének 500. évfordulóján tesszük közzé. Szeretném azt hinni, hogy ez több mint szerencsés egybeesés; számomra ugyanis a magyarul megszólaló Kálvin-életrajz egyszerre illusztrálja az ún. *hosszú reformáció* 18. századi és jelenkori kivételes jelentőségét.

Kálvin János a hosszú reformáció hőse?

Huszti László magyar nyelvű Kálvin-biográfiája (1758)

A kézirat és szerzője

Huszti László fordításának teljes címe így hangzik:

> *Calvinus Ják̃os élete, mellyet a Génévai Ecclésiának L[elki]. Tanitoja THEODORUS BÉZA (:a' ki ö velle mind életében mind Halálában együtt volt:) Deák Nyelven igazán le-irt MDLXIV-dik Esztendőben: És ugyan a' mellyet magyar nyelven elő-adott HUSZTI LÁSZLÓ MDCCLVIII. esztendőben.*[1]

A negyedrét, megítélésem szerint autográf kézirat méretei a következők: 16,5×20 cm. A kézirat saját számozást követ, arab számokkal jelölt recto-verso rendszerű számozással bír. Utólag kötötték be, a rajta látható két pecsét tanúsága szerint az Erdélyi Múzeum Egyesület Gyűjteményéből maradt fenn, jelenleg a Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények (Colectii Speciale) Osztálya őrzi. A pecsét alapján a könyvtárba való bekerülését 1902 utánra tehetjük, ami azt is jelenti, hogy a világháborúk és a rendszerváltások zűrzavarait és állománymódosító veszélyeit is szerencsésen túlélte. A kéziratban végig egyetlen kéz írása[2] látható, és egy letisztázott

[1] A kéziratot a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában (a továbbiakban: KvEKt Kt) őrzik, jelzete: Ms. 894. (A továbbiakban: Huszti, *Calvinus Ják̃os élete.*)

[2] Huszti érmelléki lelkipásztori tevékenységét megőrizték a különböző szolgálati helyeken vezetett anyakönyvek, amelyekbe gyakran ő maga saját kezűleg vezette be az általa megkeresztelt, eltemetett vagy összeadott személyek neveit. A Kolozsvári Református Kollégium pénzügyeinek könyvelésére kialakított bevételi és kiadási tételeket rögzítő kódexet 1759. november 1-én maga Huszti László kezdte el vezetni, így a fordítással közel egyidejű íráskép áll rendelkezésünkre. Vö. Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Cluj), Kolozsvár, (a továbbiakban: KvÁLt), fond 430, *Ják̃rnal de casa al Colegiului 1742–1761, Codex accepti et Expensi exhibens Administrationem Rei Pecuniariae Ill. Colegii Reform. Claudiopolitani die 1. Novembris 1759 usque diem, si deo visum fuerit,* 1–84. Ezen autográf bejegyzések írásképének összehasonlító vizsgálata alapján hajlok arra, hogy a fennmaradt fordítás Huszti László kolozsvári tanulmányainak idejére tehető autográf kézirat.

végső redakció hatását kelti, gondosan megtervezett címlappal, a szövegen következetesen érvényesített aláhúzásokkal, kiemelésekkel, oldalszámozással, illetve margináliákkal. Fizikális jellemzői, a használatra utaló jegyek és sajátos szerkesztettsége alapján a kézirat jogosan tekinthető *kéziratos publikáció*nak.[3] A saját oldalszámozása értelmében 79 oldalas kézirat a következő felépítést követi: címlap, élettörténeti narráció,[4] Kálvin testamentuma,[5] Kálvin epitáfiuma,[6] végül a reformátor életművének tételes leírása.[7]

Huszti Lászlót az irodalomtörténet-írás sem fordítóként, sem szerzőként nem tartja számon. Sajnos, a magyar Kálvin-kutatásnak sincs tudomása róla.[8] A 18. század folyamán egy sor Huszti nevű teológus és írástudó került be a kollektív emlékezetbe,[9] ám egyik sem tűnik Huszti László rokonának. Mivel 1747-től Huszti László a Kolozsvári Református Kollégiumban tanult, az intézménytörténeti levéltári források és a vonatkozó szakirodalom lehetővé teszik, hogy eléggé jól lefedjük a peregrináció előtti életszakaszt. A peregrinációról és azt követő életútról sajnálatosan keveset tudunk, az adathiányt pedig a meglévő kevés forrás korlátozott hozzáférhetősége is befolyásolja.[10] Így legjobb esetben is csak egy vázlatos életutat tudunk megjeleníteni, amely remélhetőleg a

[3] A kéziratos publikáció fogalmához lásd Tóth Zsombor, *A kora újkori könyv antropológiája: Kéziratos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában* (Budapest: reciti, 2017), 301–302.

[4] Huszti, *Calvinus János élete,* 1–60.

[5] *Calvinus János Testamentoma,* uo., 60–65.

[6] *Calvinus János Epitáphiuma,* uo., 73–75.

[7] *Calvinus Jánostól iratott könyveknek catalogusa,* uo., 75–79.

[8] Magyar Balázs Kálvinról szóló terjedelmes tanulmányában külön kitér az irodalmi Kálvin-portékra, de nincs tudomása erről a kéziratról. Magyar Balázs, „Johannes Calvinus portré(k): Kálvin ábrázolások, fontosságaik, teológiájuk és problematikájuk", in *Kálvin kútjából merítve,* szerk. Gaál Botond és Kovács Ábrahám (Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2009), 174–177.

[9] A következőkre utalok: Huszti Szabó István (1671–1704), Huszti András (?–1755), Huszti Simon György (?–1768).

[10] Nagyváradon a Román Állami Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságán (Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Bihor – a továbbiakban: BhÁLt) a levéltári forrásoknak a folyamatban lévő digitalizálása miatt nem tudtam

források korlátozások nélküli kutathatóságát követően majd kiegészül. A feltehetően szerény családból származó Huszti László 1747. március 14-én subscribált a Kolozsvári Református Kollégiumba. Az intézményről referáló kéziratos diák- és alumnuslisták táblázatos kimutatásai[11] egyértelművé teszik, hogy *oeconomus* tevékenységet is ellátott 1748 és 1751 között, így tehát egyike volt azoknak, akik elvégzett munkával biztosították a kollégiumi ellátásukat. Ez azt jelentette, hogy Huszti és hasonló sorsú diáktársai a legáción, templomi és lakodalmi énekléseken, templomi kéregetésen kívül a patrónusok gazdaságaiban is bizonyos munkálatokat végeztek, vagy felügyeltek.[12] Husztit 1748-ban például Sármásba küldik a tized begyűjtésének felügyelése végett. 1749-ben, Ikafalvi János seniorsága alatt, *pedagogus* lesz. Ez év karácsonyakor egyike azoknak a diákoknak, akik a templomi kéregetést (*astatio*) végzik. 1750-ben, vélhetően húsvét idején, március 29-én, vasárnap, szintén a kéregetők egyike. A *praebitor,* azaz kenyérosztói feladatot 1751-

megtekinteni a Huszti László lelkipásztori tevékenységéről referáló margittai, bályoki, kiskereki, értarcsai egyházi anyakönyvek eredeti példányait. Debrecenben a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban (a továbbiakban: TtREL) ezek közül a margittai, bályoki és a kiskereki anyakönyvek digitalizált változatait tudtam tanulmányozni. A margittai anyakönyv csupán részleges digitalizálása következtében néhány Huszti Lászlóra vonatkozó adatot nem sikerült megtalálni. Köszönet Szabadi Istvánnak, aki felhívta erre a figyelmemet.

[11] A KvÁLt-ban a Református Kollégium működésére vonatkozó levéltári anyagot több fondban őrzik. Huszti László kolozsvári tartózkodásának és tanulmányainak történetét a 430-as, 465-ös, 466-os és 467-es fondok állományainak az áttanulmányozása alapján rekonstruáltam. A kollégium 18. századi működését jól dokumentálják a különféle kimutatások, a bevételek és kiadások könyvelésétől az 1729 óta vezetett diák és alumnuslistákig. Itt jegyzem meg, hogy sajnálatos módon ezek az értékes források folyamatosan rongálódnak. A diáklista már csak töredék, a 19v. oldalt követő lapok már megsemmisültek, noha még 1905-ben meg voltak hiszen Török István felhasználta kollégiumtörténetéhez. Mondanom sem kell, hogy Huszti László neve is szerepelt ezeken az elveszett oldalakon. (KvÁLt, fond 465, *Nomina Studiosorum Colegii Claudiaci…,* 1r–19v.)

[12] Török István, *A kolozsvári ev. ref. collegium története,* 3 köt. (Kolozsvár: Stief Jenő és társa könyvnyomó intézete, 1905), 3:94.

ben kapja meg. Huszti következetesen haladt tovább a kollégiumi élet és mikrotársadalom lépcsőfokain, hiszen 1753-mal kezdődően már feltűnik azon kiváltságos diákok között, akik főúri temetéseken vehettek részt.[13] 1755-ben két újabb temetésen volt jelen, 1757-ben viszont a kollégium *contrascribá*jaként vett részt két újabb temetésen, és az alkalomra írt rövid búcsúztató versei nyomtatásban meg is jelentek.[14] A contrascriba munkaköre elsősorban adminisztratív jellegű volt, hiszen a fegyelem fenntartása mellett az anyagi jellegű elszámolások is ide tartoztak, ráadásul a rektornak hetente kellett előtárni a kollégiumi élet eseményeit, kihágásait vagy adminisztrációs relevanciájú történéseit.[15] Az 1757-ben elnyert contrascriba tisztséget a *senior*ság követi; Huszti László 1758. április 20-tól 1759. április 24-ig a kollégium seniora. A kollégiumi élet kereteiben működő diáktársadalom önrendelkező szervezetének tehát a csúcsára került. Mivel a seniorságot választás eredményeképpen lehetett elnyerni, Huszti valószínűleg a kellő alkalmasság és kapcsolattőke mellett a diákok tetszését is bírta, hiszen ezek választották meg. A seniorság elsősorban egy sor adminisztratív és fejlett írástudást igénylő feladat elvégzését jelentette, hiszen a senior készítette mind a gazdasági természetű feljegyzéseket (gabona, tűzifa beszerzése, bevételek, kiadások, stb.), mind a kollégiumi élet mindennapjainak fontos eseményeit rögzítő beszámolókat a kéregetéstől a legációk helyszíneinek és a befolyt jövedelmek könyveléséig.[16]

Ez az 1758–1759 közötti periódus abból a szempontból is jelentős, hogy Huszti ekkoriban fejezi be fordítását. Fontos felismernünk, hogy a szöveg a kolozsvári református kollégium sajátos íráskultúrájának terméke, sőt az intézmény köré felépülő, ebből táplálkozó sajátos kéziratos nyilvánosság az elsődleges használati kontextusa.

[13] 1753-ban Teleki Ádám, illetve Kendeffi Gábor özvegyének elbúcsúztatásán vesz részt.

[14] Viski Sára és Bogdányi Sajgó Erzsébet 1757-es halotti prédikációihoz írt egy-egy verset, és mindkét esetben azonosan szignálta őket: *Huszti László. Coll. Contra-Scribája.* A két nyomtatott prédikációt a KvAKt Kt Oratii Funebre (Halotti prédikációk) fondjában őrzik, jelzeteik: 1757/477, 1757/56. Huszti e két versét a függelékben tesszük közzé.

[15] Török, *A kolozsvári ev. ref. collegium…,* 3:278.

[16] Török, Uo., 3:278–279.

Mivel Huszti a fordításban nem reflektálja a megírás körülményeit és motivációit, nem kizárt, hogy a fordítás akár a peregrinációra való készülés, vagy legalábbis ennek tervével függhetett össze. Ugyanis látunk arra példát, hogy a kollégiumi diákok patrónusaiknak fordításokkal kedveskednek, vagy könyveket dedikálnak az éveken keresztül kapott alumniáért, vagy a peregrináció megelőlegezett útiköltségeiért. Szőnyi Sámuel, a kolozsvári református kollégium diákja, patrónusának, Wass Dánielnek ajánlva fordította le magyarra Cserei Mihály *Projectum de reformatione abusuum Transylvanicorum* (1725) című latin nyelvű röpiratát hasonló megfontolásokból 1740-ben.[17] A peregrinációs szándék biztosan ott volt Huszti fejében, hiszen a kollégiumi nyilvántartás jelzi, hogy a seniori hivatal befejezése után külhoni akadémiákat látogatott.[18] Sajnálatos módon, Huszti peregrinációjának pontos idejéről vagy helyszíneiről nem állnak rendelkezésünkre adatok. Mégis a 18. századi peregrináció sajátos történeti kontextusai, főként a megszorító intézkedések, megengednek bizonyos feltételezéseket. Az 1750-es évekkel induló megszorítások első momentuma az 1753-as szigorítás, amely az udvar engedélye nélküli kiutazókat sújtotta, ezek számára semmiféle javadalom vagy hivatal elnyerését nem engedte meg hazatértük után.[19] Az 1756-os, minden kiutazást befagyasztó rendelet után, 1759-ben jön az újabb változás, amikor a holland egyetemek látogatását megengedték, igaz ezt az engedményt 1762-ben vissza is vonták.[20] Az 1759-es változás, amely Teleki József és

[17] *Tervezet Erdély Közállapota reformálásáról. Szőnyi Sámuel fordítása. 1740. Elhárítás, az Erdélly országi gonosz cselekedeteknek meg ujjitasárol. Melylyetis Deákból Magyarra forditott a' colosvári Reformatum Collegiomban, Szőnyi Sámuel MDCCXL. esztendőben.* A kéziratot a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: KvAKt Kt) állományának református fondjában őrzik, jelzete: Ms. R. 1144–1147, (Colligatum), 1r–45v.

[18] „Postqum officium Senioris gessisset, Academias salutavit."(KvÁLt, fond 467, Illustr. Coleg: Refor. Claudiopolitani Liber Expeditionis (1744–1788), 4v–5r.)

[19] Török, *A kolozsvári ev. ref. collegium…*, 3:294.

[20] G. Henk van de Graaf, *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795* (Kolozsvár: Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet, 1979), 19–20.

Teleki Ádám közbenjárására lépett érvénybe, az udvartól elnyert útlevél és reverzális ellenében több erdélyi számára elérhetővé tette a peregrinációt. Láttuk, Huszti ugyan befejezte seniori mandátumát 1759 augusztusában, mégis 1759. november 1-jén még a kollégium környezetében él, ő kezdi el írni azt a bizonyos latin nyelvű nyilvántartást, amely a kollégium pénzügyeit könyveli. Következésképp, amennyiben sikerült útlevelet is szerezni a református konzisztórium segítségével, még akkor is vélhetően csak 1760 tavaszán indulhatott útra, feltéve, ha akkorra az útiköltséget előteremtette, arról nem is beszélve, hogy ösztöndíjat is kellett volna kijárnia önmaga számára. Mindezen feltételek együttes teljesülése mellett is csak 1760 és 1761 vége között utazhatott ki, és tanulhatott külföldön, bizonyára valamelyik hollandiai egyetemen, mert 1762 elején már újabb szigorítások léptek érvénybe.[21] Sajnálatos módon, a Hollandiát megjárt peregrinusok között nem találni Huszti László nevét. E tény azonban önmagában nyilván nem cáfolja a peregrinációt.[22]

Mivel 1766-ban Huszti már Bályokon lelkipásztor, peregrinációját illetően csak a fenti valószínű adatokkal kell beérnünk. Jelenlegi tudásunk szerint Huszti az Érmelléken élte le életét; az első fontos stáció Bályok, ahol három évig, 1766 és 1769 között volt lelkipásztor. Könnyen lehet, hogy már házasemberként kezdte el bályoki tevékenykedését, ugyanis itt született meg és keresztelték meg Lídia nevű leányát.[23] Kiskerekiben két alkalommal is lelkipásztorkodott, első mandátuma rövidre sikerült, 1771-től csupán 1772 elejéig tartott.[24]

[21] 1762-ben újból teljes tilalom alá került a peregrináció. (Vö. VAN DE GRAAF, *A németalföldi…,* 20.)

[22] A Hollandiában és Németországban peregrinált 18. századi erdélyi diákok publikált névsorainak ismételt áttanulmányozása után sem sikerült Husztira vonatkozó adatot találni. A vonatkozó adattárak, úgy tűnik, nem rendelkeznek Husztira utaló adattal.

[23] „NB. Meg-kereszteltetett Huszti László Bállyoki prédikátor leánya LIDIA 13. september." (Vö. TtREL, *A Bályoki reform. Anyaszentegyház Anyakönyve 1746 évtöl 1776-ig,* 13v.)

[24] Huszti 1771–1772, illetve 1777–1782 közötti ottlétét igazoló digitalizált forrás: TtREL, *A Kis Kereki Szent Ekklésiának az anya kőnyve…,* 1770. A kétszeri szolgálat ideje alatt celebrált házasságok, temetések és keresztelők dátumait őrizte meg ez a forrás, többnyire Huszti saját kezű feljegyzéseiben.

Valamikor 1772. március 8. után távozik innen, hisz ugyanazon esztendő májusában már a margittai eklézsia anyakönyvébe rögzítette a frissen házasultak adatait.[25] A margittai mandátum szintén három évre nyúlt. Az anyakönyvi feljegyzések által beláthatóvá tett, rutinosan ismétlődő eseményeken kívül csak 1774-es betegsége számít rendkívülinek ebből az életszakaszból.[26] 1775-ben Huszti szem elől vesztődik, ám 1777-ben újra Kiskerekin bukkan fel, ahol 1782-ig szolgál. Ezt követi értarcsai tartózkodása 1783 és 1786 között. Az értarcsai időszak zárja ezt az életút torzót, amelyet reményeim szerint, a kutatási lehetőségek javulásával, az elkövetkezendőkben lesz alkalmam kiegészíteni.

Huszti szépen olvasható jellegzetes írásképe látványosan ugrik ki kortársai és pap kollégái gyakran nehézkés és kevésbé jól olvasható feljegyzései közül. Nem kevés csalódottsággal állapíthatjuk meg, hogy a magyarul és vélhetően latinul is jól és szépen író, sőt verselő Huszti további szövegeket nem hagyott ránk, vagy ezeket nem ismerjük. A peregrináció, úgy tűnik, nem biztosította számára azt a kiugrást és társadalmi felemelkedést, amelyet ő maga is jogosan elvárhatott. Külföldi tanulmányútja után élete nem alakult át látványosan, nem sikerült városra vagy akár egy kollégium megtermékenyítő szellemi környezetébe kerülnie, nehéz tehát megállapítani, hogy társadalmi promóciója mennyire volt sikeres. Nem kizárt, hogy ez is egyik lehetséges oka hallgatásának. Akárhogy is történt, ifjúkori fordításának értéke és ténye méltán biztosít helyet számára a szakmai emlékezetben.

[25] Huszti 1772. május 5-én adta össze Jakab Istvánt és Bentzik Erzsébetet. (Vö. TtREL, *A Margittai Reformáta Ekklésiának Jegyző Kőnyve…*, 38v.)

[26] 1774. december 1. és 1775. március 17. között betegeskedett, bizonyára családja nem kis aggodalmára, hiszen ezalatt a periódus alatt 26 embert temettek el. Nagy valószínűséggel valami járvány szedhette az áldozatait. Huszti latin nyelvű feljegyzése szerint: „NB. Tempore aegrotationis meae, a 1ma Xbris usque ad 17 Martii, sepultra sunt persone circiter 26." (Vö. TtREL, *A Margittai Reformáta Ekklésiának Jegyző Kőnyve…*, 53v.)

Kontextusok: protestáns biográfia és hosszú reformáció

A fordítás jelentősége nem elhanyagolandó, hiszen a reformátor emlékezetének ily módon történő megőrzése, esetleg (újra)felfedezése a 18. század közepén egy sor izgalmas kérdést vet fel. Kezdve a kora újkori élettörténet és szentkultusz, illetve hagiográfiai hagyomány összeférhetetlenségétől a reformátorok emlékezetének biografikus reprezentációjáig, ennek minden poétikai, homiletikai és historiográfiai ellentmondásosságával együtt.[27] Végül kérdés az is, hogy mindez hogyan kontextualizálódik a magyar reformáció történetében és kollektív emlékezetében, milyen megfontolások vezethetnek egy több mint száz éve latinul olvasható szöveg kései 18. századi fordításához, amelyet kizárólag a kéziratos irodalmi nyilvánosság fogadott be és (vélhetően) terjesztett is.

Perzekúció, reformáció és élettörténet(írás)

A reformáció hívei ellen irányuló 16. századi vallásos perzekúció tanúságtévő szenvedésként való megjelenítése a korszak mártirológiai irodalmában sajátos „reprezentációs krízist" idézett elő. Ugyanis az ún. mártirológiai elbeszélésnek (*récit martyrologique*)[28] úgy kellett „hiteles" és a közösségi emlékezetet tápláló narrációkat megalkotni, hogy nem hagyatkozhatott a középkori hagiográfia korpuszára, illetve poétikai és homiletikai eszköztárára, továbbá élesen el kellett határolnia önmagát a reformáció által tagadott szent- és ereklyekultusz minden vonatkozásától. Catharine Randall

[27] A jelenség 16. századi beágyazottságú és sokrétű tárgyalásához a humanista biográfiától az egyéni és kollektív reprezentációk textuális és ikonográfiai sajátosságainak értelmezéséig lásd Patricia Eichel–Lojkine, *Le Siécle des grands hommes: Les recueils de Vies d'hommes illustres avec portraits de XVIème siècle* (Louvain–Paris–Sterling: Èditions Peeters, 2001).

[28] Christian Grosse, „«L'office des fidèles est d'offrir leur corps à Dieu en hostie vivante»: Martyr, sacrifice et prière liturgique dans la culture réformée (1540–1560)", in *Religion und Gewalt: Konflikte, Rituale, Deutungen (1500–1800),* hg. Kaspar von Greyerz und Kim Siebenhüner, 221–247 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006), 239.

Coats a hagiográfiai és mártirológiai írásmódok szétválásaként írja le ezt a folyamatot, amelynek lényegét a középkori *szent* és a kora újkori protestáns *mártír,* illetve *konfesszor* közötti teológiai és reprezentációs ellentét feszültsége adja.[29] A középkori szent és a reformációs tanítás szempontjából vitatható test, azaz ereklyekultusz ellenében a protestáns mártirológia az 1560-as évekre egy olyan latin és vulgáris nyelvű korpuszt alakított ki,[30] amely a tanúságtévő mártírt, illetve konfesszort állította előtérbe, továbbá a *test* gyakran kultikus felértékelése helyett a kimondott, megvallott és tanúságtévő *igére* tette a hangsúlyt. A gyakran máglyán megsemmisülő mártírok testmaradványai, noha továbbra is a reformációt elfogadó népi vallásosság számára is értékes és vonzó kegytárgyaknak bizonyultak, mégiscsak háttérbe szorultak, sokkal inkább a tanúságtétel és a megvallott ige, azaz a kimondott *szó,* vagyis a *szöveg*ként is felfogható üzenet került előtérbe.[31] Ez még inkább felerősödött azokban az esetekben, amikor a mártíromságot nem a halál bekövetkezése, hanem a börtönbüntetés vagy a száműzetés kényszerű elviselése képezte. A vallásos perzekúciót elszenvedő és azt megjelenítő protestáns értelmiség nemcsak egy új narrációt, hanem egy új hőstípust is megteremtett, melynek élettörténete a középkori hagiográfiai *vita* modelljétől sokkal inkább a kora protestáns egyháztörténeti elbeszélés *acta* szövegtípusához került közelebb.[32] Továbbá a mártírtörténetek egyre gyarapodó és folyton

[29] Catharine Randall Coats, (*Em)Bodying the Word: Textual Resurrections in the Martyrological Narratives of Foxe, Crespin, de Bèze and D'Aubigné* (New York: Lang, 1992), 1–32.

[30] A nyugat-európai mártirológiai irodalom rövid áttekintéséhez lásd Tóth Zsombor, „Kálvinizmus és politikai (ön)reprezentáció a kora újkorban: Megjegyzések a magyar patriotizmus eszmetörténetéhez", *Studia Litteraria* 51 , 3–4. sz. (2012): 6–36, 11–18.

[31] Randall Coats, (*Em)Bodying…,* 11–12.

[32] Uo., 19. A hagiográfiától és a „vita"-típusú elbeszéléstől való eltávolodást látszik igazolni az is, hogy John Foxe-nak a *The Book of Martyrs* cím alatt kanonizálódott, 1563 és 1684 között kilenc kiadást megért angol nyelvű mártirológiai munkája valójában *Acts and Monuments…* címmel jelent meg. Vö. John Foxe, *Acts and Monuments of these latter and perilous days…* (London: John Day, 1563). Az online kiadáshoz lásd https://www.

fejlődő homiletikai repertoárja – melyhez hozzátartozott a korabeli nyomdatechnológia erőteljes bevonása, ugyanis a szövegeket gazdag illusztrációs anyag egészítette ki – egy olyan tendenciát rajzolt ki, amelyet Randall Coats egy sajátosan kálvinista élettörténeti írásmódként (*Calvinist life-writing*) azonosít.[33]

Sajátosan bonyolította ezt a helyzetet az első reformátorok halála, illetve ezek „megfelelő" kultuszának megteremtése. Mind Luther Márton, mind Kálvin János esetében tanítványok, barátok, sőt ellenségek is tollat ragadtak annak érdekében, hogy ezt a kultuszt megteremtsék vagy diszkreditálják.[34] Dolgozatunk kérdésfelvetése szempontjából, illetve a vizsgálat lényegét adó magyar forrás sajátosságaiból adódóan itt most csak a Theodor de Bèze[35] által írt, Kálvin János életét megörökítő francia és latin szövegeket vonhatjuk be elemzésünkbe. A de Bèze által jegyzett három élettörténeti elbeszélés[36] genezise meggyőzően szemlélteti a hagiográfiai és mártirológiai beszéd- és írásmódok poétikai-homiletikai, teológiatörténeti és historiográfiai különbségeiből adódó módszertani problémákat.[37] Kálvin bizalmasa és életrajzírója, de Bèze nemcsak teológus, hanem

johnfoxe.org/

[33] Uo., 21.

[34] A jelenség átfogó érdembeli méltatásához lásd Irena Backus, *Life Writing in Reformation Europe* (St Andrews: Ashgate, Aldershot, 2008).

[35] A genfi reformátor életművének újabb értékeléséhez lásd Alain Dufour, *Théodore de Bèze: Poète et théologien* (Genève: Droz, 2006); Irena Backus, éd., *Théodore de Bèze (1519–1605): Actes du Colloque de Genève (septembre 2005)* (Genève: Droz, 2007).

[36] A de Bèze szerzősége alatt megjelent francia és latin nyelvű Kálvin-életrajzok edícióinak áttekintéséhez Frédéric Gardy bibliográfiáját használtam: Frédéric Gardy , éd., *Bibliographie des oeuvres théologiques, littéraires, historiques et juridiques de Théodore de Bèze* (Genève: Droz, 1960). Az edíciók, illetve a kiadástörténeti részletek áttekintéséhez a *Corpus Reformatorum* vonatkozó kötetét, illetve ennek bevezetőjét is használtam: Ioannes Calvinus, *Opera quae supersunt omnia,* XXI, ed. Guilielmus Baum, Eduardus Cunitz, Eduardus Reuss, (Brunsvigae: C. A. Schwetschke, 1879), 1–20.

[37] A három élettörténeti beszámoló összehasonlító vizsgálatához lásd Daniel Ménager, „Thèodore de Bèze, Biographe de Calvin", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 45, no. 2 (1983): 231–255; illetve Dufour, *Théodore de Bèze,* 104–105.

kitűnő humanista és impozáns nyelvtudással rendelkező író és költő volt, mégis 1564 és 1575 között tizenegy éven keresztül kísérletezett a megfelelő formai és tartalmi sajátosságokat felmutató Kálvin-életrajz megalkotásával.[38] Nem meglepő, hogy Irena Backus ezt a próbálkozást a reformátorok élettörténetének elbeszéléséhez szükséges értelmiség- és irodalomtörténeti kritériumok megalkotási folyamataként definiálta.[39] Az első, 1564-es francia nyelvű Kálvin-életrajz,[40] úgy tűnik, Possidius püspök Ágoston-életrajzát használta mintaként, noha ezt illusztráló konkrét hivatkozás nem található a szövegben.[41] De Bèze legfontosabb célja az volt, hogy Kálvin kegyességét és tanítását jelenítse meg követendő példaként, ne pedig az élettörténet minden epizódját. A reformátor halála után gyorsan megjelenő szöveg igazi könyvsikernek bizonyult, hiszen 1564 és 1565 között kilenc további francia kiadásról tudunk, sőt latin és angol fordítások is készültek ebből a szövegváltozatból.[42] Az 1565-ös második életrajz,[43] Nicolas Colladon jelöletlen kiegészítéseivel, eltávolodott a Szent Ágoston-mintától, és sokkal inkább a történeti húsvér embert igyekezett megjeleníteni.[44] Ez az edíció 1565 és 1663 között öt újabb kiadást ért meg. Végül az 1575-ben latinul megjelent harmadik verzió,[45] amelyet csupán 1581-ben adnak ki francia fordí-

[38] Ráadásul az 1565-ös, tehát a második Kálvin-életrajz szövegváltozatát Nicolas Colladon segítségével készítette el, noha ennek a szerzőségét sehol nem jelölte egyértelműen. Vö. Backus, *Life Writing…*, 128.

[39] Uo., 130.

[40] *Commentaires de M. Iean Caluin, sur le liure de Iosué, Auec vne preface de Theodore de Besze, contenant en brief l'histoire de la vie & mort d'iceluy* (Genève: François Perrin, 1564). (A továbbiakban: de Bèze, *Commentaires de M. Iean Caluin…*, 1564.)

[41] Backus, *Life Writing…*, 130–132.

[42] Uo., 127.

[43] *Commentaires de M. Iean Caluin, sur le liure de Iosué, Auec vne preface de Theodore de Besze, contenant en brief l'histoire de la vie & mort d'iceluy: Augmentée depuis la premiere edition, & deduite selon l'ordre du temps quasi d'an en an* (Genève: François Perrin, 1565). (A továbbiakban: de Bèze, *Commentaires de M. Iean Caluin…*, 1565.)

[44] Backus, *Life Writing…*, 135.

[45] *Ioannis Calvini Epistolaeet responsa,…Eivsdem I. Calvini Vita a Theodoro*

tásban, de Bèze erőfeszítéseinek méltó összegzését adja.[46] Nemcsak a vallásos biográfia új stílusát alapozza meg, hanem teológiai vonatkozásban az Isten által a kiválasztottak számára megjelölt feladatok és vállalások felismerésének és elfogadásának újszerű értelmezését is körvonalazza.

Mindazonáltal a tanúságtevő, de mártírhalállal nem kulmináló élettörténeti narráció kialakítása komoly kihívásnak bizonyult de Bèze számára is. Az 1564 és 1575 között létrejött Kálvin-életrajzok egy olyan kísérlet (rész)eredményei, amelynek során de Bèze a kora újkori élettörténet sajátosan kálvinista változatát szándékozott létrehozni. Noha kifogástalan humanista műveltsége az antik irodalmi és kulturális minták alkalmazását könnyűszerrel lehetővé tehette volna, de Bèze ezek követésétől, akárcsak a középkori hagiográfiai hagyománytól, elhatárolta szövegeit, és főként a Bibliát használta imitálandó mintaként vagy követendő előzményként. De Bèze életrajzai, a későbbiekben látni fogjuk, egy nagyobb mártirológiai program szerves részét képezik,[47] elsősorban bibliai megalapozású biografikus kísérletként foghatók fel. Ily módon pedig a 16. századi *protestáns biográfia* meghatározó szövegtípusait testesítik meg.[48]

Beza Genevensis Ecclesiae ministro accurate descripta, (Genevae: apud Petrum Santandreanum, 1575).

[46] De Bèze feladata, hogy méltó emléket állítson annak, aki gondolkodó társa, patrónusa majd meghitt barátja volt, és akinek életművét folytatnia kellett, megsokszorozta a kihívás terhét és felelősségét. Ebben a mikrotörténeti kontextusban is figyelemre méltó De Bèze biográfusi és egyházszervezői-reformátori munkája, különösen a Kálvin halálát követő genfi periódusban. (Dufour, *Théodore de Bèze,* 99–109.)

[47] Később kerül tárgyalásra az *Icones* (1580) és ennek francia fordítása (*Les vrais povrtraits des hommes illustres,* 1581), illetve ezek sajátos hozzájárulása a biografikus-mártirológiai beszédmód kialakításához.

[48] Backus, *Life Writing…,* 137.

A Kálvin-életrajzok kora újkori szöveghagyománya

A fentiekben már hivatkozott Kálvin-életrajzok rövid bibliográfiai szempontú bemutatása lehetővé teszi, hogy néhány átfogó megállapítást tegyünk a korpusz kialakulásáról és a recepció irányairól, illetve tétjeiről.

Az első Kálvin-életrajz[49] közvetlenül a reformátor halála után, francia nyelven íródott, és 1564-ben jelent meg. Ez a szöveg kizárólag de Bèze munkája volt. Ez a verzió a Józsué könyvének magyarázatához illesztve jelent meg, pontosabban annak élére került. 1564 és 1565 folyamán ennek az első francia nyelvű életrajznak kilenc további francia nyelvű kiadása[50] készült el, majd a legelső, francia nyelvű Kálvin-szövegeket közreadó 1842-es kiadásba is bekerült.[51] A nemzetközi recepciót biztosító latin változata ennek az első életrajznak szintén megjelent 1564-ben,[52] illetve két-két angol és német fordítást is regisztrál a bibliográfiai áttekintés.[53] A második, 1565-ös életrajz[54] eredetileg szintén francia nyelven készült, és Nicolas Colladon jelöletlen kiegészítéseit tartalmazza. A francia recepciótörténet rekonstruálásához a Gardy-féle bibliográfia mellett ezúttal a második életrajz 1657-es edíciójának 1864-ben készült annotált kiadását[55] is használhatjuk. Ez a szövegvál-

[49] DE BÈZE, *Commentaires de M. Iean Caluin…*, 1564. A Gardy-féle bibliográfia 173-as tétele. (Vö. GARDY, *Bibliographie…*, 105.)

[50] Gardy biliográfiájában a 174-től 182-ig terjedő tételekről van szó. (Vö. GARDY, *Bibliographie…*, 105–109.)

[51] A bibliográfia 183-as tétele. (Uo., 109.)

[52] *Ioannis Calvini In librum Iosue brevis commentarius, quem paulo ante mortem absoluit, Addita sunt quaedam de eiusdem morbo et obitu…* (Genevae: ex officina Francisci Perrini, 1564). (A továbbiakban: DE BÈZE, *Ioannis Calvini In librum Iosue….*) Bibliográfiai leírásához lásd GARDY, *Bibliographie…*, 109.

[53] Uo., 109–112.

[54] DE BÈZE, *Commentaires de M. Iean Caluin…*, 1565. A Gardy-féle bibliográfia 189-es tétele. (Vö. uo., 112.)

[55] A kiadást bevezető terjedelmes előszó utolsó szakasza, a *Notice Bibliographique,* a francia szövegváltozatokat tekinti át, és megállapítja, hogy

tozat is rendkívül népszerűnek bizonyult a franciául (is) olvasók számára, hiszen a 16–19. századok folyamán hat további kiadása látott napvilágot.[56] És bár készült német és két holland[57] fordítása is, érdekes módon, latin szövegváltozatról nincs tudomásunk. A harmadik, azaz az 1575-ös életrajzot[58] de Bèze latinul írta meg, és az általa sajtó alá rendezett Kálvin-levelek élére tette. Ez a harmadik és latin nyelvű életrajz a levelezés újabb (1576, 1597) kiadásaiban,[59] illetve az *Opera omnia*[60] 1617-es és az *Institutio*[61] 1654-es kiadásában is változatlanul helyet kapott. Jókora késéssel, csupán 1681-ben készült el a francia fordítása ennek az eredetileg latinul megírt élettörténetnek.[62] Ezt pedig egy sor más nyelvre (német, angol, holland) történő fordítás is kiegészítette.[63] Külön figyelmet érdemel Gardy bibliográfiájának 221. tétele, amely az eleddig ismert egyetlen magyar fordítást hivatkozza: „Kálvin János élete. Pontosan megírta: Béza Tódor, a genfi egyház lelkipásztora. 1574. Fordította: Lic. Rácz

a legteljesebb francia nyelvű Kálvin-életrajz az 1657-es edíció. (Vö. *Vie de J. Calvin par Théodore de Bèze,* Nouvelle édition, publiée et annotée par Alfred Franklin, 1–61 (Paris: Cherbuliez, 1864), 53–61. Gardy bibliográfiájában az 1657-es edíció 193-as, míg az 1864-es annotált kiadás 196-os tételként jelenik meg. (Vö. Gardy, *Bibliographie…,* 115, illetve 116.)

[56] A Gardy-bibliográfia 190-tól 195-ig terjedő tételeiről van szó. (Uo., 112–116.)

[57] Uo., 116–119.

[58] de Bèze, *Ioannis Calvini Epistolae.* A Gardy-féle bibliográfia 200-as tétele. (Vö. Gardy, *Bibliographie…,* 119.)

[59] Lásd a Gardy-féle bibliográfia 201–203-as tételeit. (Uo., 119–121.)

[60] *Johannis Calvini Opera omnia theologica in septem tomos digesta* (Genevae: apud Johannem Vignon, Petrum & Jacobum Chouët, 1617). (Vö. Gardy, *Bibliographie…,* 121.)

[61] *Johannis Calvini Institutionum Christianae religionis libri quatuor* (Lugduni Batavorum: ex officina Davidis Lopez de Haro, 1654). (Vö. Gardy, *Bibliographie…,* 121.)

[62] A Gardy-bibliográfia 211. tétele. Ezt az 1681-es francia fordítást 1830-ban újra kiadják. (Uo.,123.)

[63] Ennek a jelentős fordításkorpusznak az áttekintéséhez lásd a Gardy-féle bibliográfia 211-től 220-ig terjedő tételeit. (Uo., 123–126.)

Kálmán. Pápa, 1908. (Kálvin János Müvei, VII).[64] Traduction par Coloman Rácz, pasteur-aumônier du Gymnase réformé de Papa de la 3e édition (latine) de la Vie de Calvin."[65] A bibliográfia adatai csak részben helytállóak. Nyomtatásban valóban csak Rácz Kálmán magyar nyelvű fordítása jelent meg, de mindenképpen regisztrálnunk kell Huszti László kéziratban maradt 1758-as fordítását, amely a Kálvin- és de Bèze-recepciót újabb textussal gazdagítja. A három élettörténeti narráció nyomtatott változatai (1564, 1565, 1575) egy további, rendkívül gazdag korpusz kialakulását tették lehetővé. Az eredetileg francia és latin nyelven megírt szövegek számos új kiadásban és fordításban továbbították a Kálvin-kultuszt, amelyet de Bèze tudatosan próbált megteremteni. Hiszen egyértelmű, hogy a francia nyelvű élettörténetek mindenekelőtt a franciaországi vagy a francia, esetleg svájci területeken élő és franciául is olvasó protestáns közönséggel próbálták elfogadtatni Kálvint mint *francia* reformátort. Erre annál is inkább szükség volt, hiszen Kálvin genfi emigránsként élte le élete nagy részét, sőt reformátori tevékenységének, illetve reformátori életművének irodalmi termése is a svájci emigrációhoz kötődött. De Bèze jogosan érezhette, hogy a francia reformáció történetébe integrálni kell Kálvint, hiszen élete és emlékezete sokkal inkább Genfhez kötődött. Az 1580-ban kiadott, a Francia Királyság reformált egyházának a történetét előadó munkájában de Bèze tudatosan beleszövi a Genfben tevékenykedő Kálvin viselt dolgait is, és nagy genfi prédikátorként *(Caluin, grand predicant de Genève)* utal számos alkalommal rá.[66] A kiadások ilyenfajta áttekintése de Bèze biográfiai programjának, azaz a protestáns, sőt kálvinista mártirológiai beszéd- és írásmód megteremtésének kísérletét is jól szemlélteti. Kálvin életrajza nagyon sokszor nem önálló kiadványként, hanem a prédikátor más szövegeinek kíséretében, sőt gyakran ezek bevezetéseként jelent meg. Különösen megfontolt szöveggondozás és kompozicionális tervezés eredmé-

[64] Újabb kiadások: Theodor Bèza, *Kálvin János élete,* ford. Rácz Kálmán (Budapest: Kálvin, 1998; 2017).

[65] Gardy, *Bibliographie…,* 126.

[66] Théodore de Bèze, *Histoire ecclesiastique des eglises reformées au royaume de France* (Anvers [Genève]: Jean Remy, 1580), 732.

nye, ahogy az 1575-ös levélgyűjtemény élére kerül Kálvin életrajza. Ebben a kompozícióban az élettörténet után olvasható levelek valóságos ego-dokumentumok, amelyek a rendkívüli életút, de főként a kálvinista mártirológiai paradigma szerint konfesszornak nyilvánítható reformátor kijelentéseit és tetteit igazolják. Ellentétben a középkori hagiográfia életrajzi narrációival, sőt a szent testének, illetve ereklyéinek az előtérbe állításával, a kálvinista mártirológia, különösen de Bèze diskurzusában, a szóra, a hitvallásra és a hit tanúságtévő megvallására teszi a hangsúlyt. Az 1575-ös harmadik és latin nyelven keletkezett élettörténet ebben a vonatkozásban is meghatározóan kontextualizálja a levelezési korpuszt, és „beszélteti" Kálvint.

Fontos felismernünk tehát, hogy Kálvin halálát követően – elsősorban de Bèze erőfeszítéseinek köszönhetően – a felépülő Kálvin-kultusz számára az emlékezeti anyagot egy rendkívül változatos nyelvű és műfajú (bibliai kommentár, levelezés stb.) nyomtatott korpusz biztosította, amelynek darabjai kétségtelenül eljutottak Erdélybe és Magyarországra is. Kérdés csupán az, hogy hozzájárultake egy kora újkori Kálvin-kultusz megalapozásához. Bár erre a kérdésre egyelőre kielégítő válasszal nem szolgál ez a dolgozat, mégis tesz néhány fontos megállapítást, elsősorban egy ismeretlen magyar kéziratos forrás alapján.

Az ismeretlen 1758-as magyar fordítás

Noha Huszti kissé félreérthetően fogalmaz kézirata címében, hiszen az élettörténet 1564-es megalkotására utal vissza, fordítása latin és nem francia minta alapján készült. Huszti kézirata a *harmadik életrajz* szövegének a fordítását adja, amely legelőször, amint láttuk, a következő kiadásban nyert napvilágot: *Ioannis Calvini Epistolae et responsa. Eivsdem I. Calvini Vita a Theodoro Beza Genevensis Ecclesiae ministro accurate descripta. Omnia nunc primum in lucem edita,* Genevae, apud Petrum Santandreanum, MDLXXV.[67] A lefordított latin szöveg címe: *Ioannis Calvini vita a Theodoro Beza Genevensis*

[67] Vö. de Bèze, *Ioannis Calvini Epistolae…* A Gardy-féle bibliográfia 200-as tétele. (Vö. Gardy, *Bibliographie…,* 119.) A szöveg kiadása a Corpus Reformatorumban: Calvinus, *Opera quae supersunt…,* 120–172.

Ecclesiae Ministro accurate descripta.[68] Tekintettel arra, hogy Kálvin élettörténetének ez a harmadik változata nemcsak a levelezés további kiadásaiban (1576, 1597), hanem az *Opera omnia* 1617-es és az *Institutio* 1654-es kiadásaiban is változatlan újraközlésre került, így szinte képtelenség megállapítani pontosan, hogy Huszti valamikor 1758 előtt, esetleg 1758 folyamán pontosan melyik kiadás melyik példányát használhatta. Oláh Róbert és Ősz Sándor Előd kutatásaiból[69] sokat tudunk a Kálvin-recepcióról, ám ezek az értékes adatok is csak valószínűsíthető korpuszokat engednek megjelölni, pontos kiadást, sőt példányt, érthető módon, nem. Ősz Sándor Előd kitűnő adattárát használva eléggé elbizonytalanítóak a számok, hiszen a Kálvin-levelezésből 19, az *Opera omnia*ból 3, illetve az *Institutio*ból 5 fennmaradó példánnyal kell számolni,[70] ha egyáltalán ezekből került ki Huszti fordításának a forrása. Ha csak azt a lehetőséget tárgyaljuk, hogy Huszti valamikor 1758 előtt vagy alatt Erdélyben, sőt Kolozsváron olvasta és fordította le de Bèze munkáját, akkor igen érdekesnek tűnik Ősz Sándor Előd áttekintésének 332. tétele, amely a Kálvin-levelezés 1597-es kiadásának egy olyan példánya, amely a rajta levő pecsét tanúsága szerint 1871-ben még a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárához tartozott.[71] Mivel a könyv egyik posszesszora 1669-ben Szatmárnémeti Mihály volt – akinek a könyvadománya 1690 körül került a kollégiumba,[72] és könnyen

[68] DE BÈZE, *Ioannis Calvini Epistolae…*, Jr.

[69] OLÁH Róbert, „Kálvin művei a kora újkori magyarországi könyvtárakban", in *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről,* szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011), 116–148; Ősz Sándor Előd, *Bibliotheca Calviniana Transylvanica: Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület), 2014).

[70] Ősz, *Bibliotheca Calviniana…,* 455, 456.

[71] Uo., 425. A könyvet a KvAKt-ban őrzik, jelzete: R. 82545.

[72] Sipos Gábor kutatásaira hagyatkozom, aki Szathmári Pap Zsigmond könyvtáros listáját közölte, amelyen a könyvadományozók névsora olvasható. Itt jelenik meg 1690-es évszámmal Szatmárnémeti Mihály, aki 1689-ben hunyt el, majd könyvtárának egy része a kollégiumba került. Vö. SIPOS Gábor, *A kolozsvári Református Kollégium Könyvtára a XVII. században* (Szeged: Scriptum, 1991), 42.

lehet, hogy többek közt ez a példány is –, így van rá némi esély, hogy Huszti László 1758-ban ezt a példányt kézbe vehette és használhatta. Mindez azonban egyelőre merő hipotézisként kezelhető csupán, hiszen a kutatás aktuális fázisában a forrásul szolgáló példány beazonosítása nem lehetséges.

Ennél jóval fontosabb annak a tudatosítása, hogy de Bèze 1575-ös szövege a legkomplexebb változata az általa írt Kálvin-életrajzoknak, és olyan további latin és francia kontextusai vannak, amelyek együttesen hathattak a fordítóra, vagy legalább feltételezhető, hogy érzékelte ezek meglétét. Ugyanis de Bèze a Kálvin-életrajz végső változatának a kialakítása után egy olyan mártirológiai programot körvonalazott, amelynek fő célja a Kálvin-kultusz betagozása és Kálvinnak konfesszorként való irodalmi megörökítése. Történt már utalás arra, hogy a franciaországi reformáció történeti beszámolójába de Bèze tudatosan beépítette a Genfben tevékenykedő Kálvint, ezáltal is hangsúlyozva francia reformátori identitását. Még ugyanabban az évben látott napvilágot az *Icones*,[73] amely a korszak mártirológiai munkáit imitálva a reformátorokat, a mártírokat és a konfesszorokat tekintette át; őket ábrázoló metszeteket tett közzé, melyeket rövid prózai életrajzok és epigrammák kísértek. Kálvin természetesen egyike volt az ily módon megjelenített és felmagasztalt hősöknek,[74] olyan képi és szöveges reprezentációkkal, amelyek szoros kapcsolatot mutatnak az 1575-ös életrajzzal. Az ott Kálvin epitáfiumaként[75] közölt verset változatlanul adja közre az *Icones.*[76] 1581-ben pedig megjelent az *Icones* francia fordítása is.[77] Noha a

[73] Théodore de Bèze, *Icones id est verae imagines virorum doctrina simul et pietate illustrium […] quibus adiectae sunt nonnullae picturae quas Emblemata vocant* (Genevae: per Joannem Laonium, 1580).

[74] Az *Icones* emlékezetformáló és ideologikus funkcióihoz lásd Christophe Chazalon, „Les *Icones* de Théodore de Bèze (1580) entre mémoire et propagande", *Bibliothéque d'Humanisme et Renaissance* 66 , no. 2 (2004): 359–376.

[75] de Bèze, *Ioannis Calvini Epistolae…*, J4v.

[76] de Bèze, *Icones…*, R3v.

[77] Théodore de Bèze, *Les vrais povrtraits des hommes illustre* (Genève: par Jean de Laon, 1581). Számos további kiadást megért, és ezen újabb kiadások hatására bővült is a képanyaga. A de Bèze-szakértő Alain Du-

kiadvány címlapján de Bèze neve szerepel fordítóként, a kötet legvégére illesztett, az olvasókhoz intézett rövid megnyilatkozásból kiderül, hogy az igazi fordító valójában az S. G. monogram mögé rejtőzött Simon Goulart, a francia mártirológiai irodalom egyik jelentős képviselője.[78] Az 1581-es *Les vrais povrtraits*-ban is megtalálható Kálvin sírverse, illetve több olyan, különféle reformátorokról készült epigrammának a francia fordítása, amelyet de Bèze korábban latinul írt meg, sőt publikált is.[79] Fontos felismerni ebben az összegző igényt, hiszen de Bèze erőfeszítései révén nemcsak a Kálvin-kultusz épült, hanem egyszersmind a kálvini reformáció emlékezete is. Továbbá látványosan felsejlik, hogy az a bizonyos mártirológiai írásmód, amely a középkori szentkultuszhoz kapcsolt *vita* műfajától elfordult, ezúttal latinul és franciául, ráadásul prózában és lírában egyaránt azt célozza meg, hogy a reformációt felekezeti emlékhellyé alakítsa. Ebben a Kálvin élet(mű) kétségtelenül centrális pozíciót kapott, továbbá az 1575-re kikristályosodott élettörténet a mártirológiai írásmód és reprezentáció meghatározó mintájává lépett elő. Huszti 1758-ban miután szembesült a 18. századi Habsburg-vezérlésű vallásos perzekúcióval, bizonyára már birtokában volt a kellő tudásnak és motivációnak, hogy pontosan ezt a szöveget fordítsa le magyar nyelvre.

four az 1581-es edíció reprint kiadását készítette el 1986-ban, amely az 1673-as kiadásból átvett 30 metszettel bővült ki. Vö. *Les vrais povrtrait,* introd. Alain Dufour (Genève: Slatkine reprints, 1986.) A 16. századi emblémáskönyvek értékeléséhez: Alison Adams, *Webs of Allusion: French Protestant Emblem Books of the Sixteenth Century* (Genève: Droz, 2003), illetve *A Bibliography of French Emblem Books,* eds. Alison Adams, Stephen Rawles, and Alison Saunders, vol 1–2 (Geneva: Droz, 1999–2002).

[78] Simon Goulart tájékoztatja olvasóit, hogy de Bèze tudtával és beleegyezésével, lehetőségeihez mérten a leghitelesebben fordította le ezt a könyvet („i'ay traduit ce liure, le plus fidèlement qu'il m'a efté possible"). Vö. de Bèze, *Les vrais povrtraits,* N4r.

[79] Az *Icones* elkészítéséhez nemcsak korábbi verseit használta fel de Bèze, hanem élénk levelezést folytatott a megfelelő illusztrációs anyag, tehát a metszetek beszerzéséhez. Terjedelmes levelezéséből 33 darab levél ez ügyben íródott. (Vö. Chazalon, „Les *Icones* de Théodore de Bèze…", 364.)

Huszti fordítói eljárása

Fontos megállapítani, hogy Huszti alapvetően tartalmilag hűen követi az 1575-ös de Bèze-féle latin eredetit, hiszen néhány rövidítéstől vagy egyszerűsítéstől eltekintve Kálvin életútjából semmi fontosat nem hagy el. Figyelemre méltó fegyelmezettséggel fordítja le de Bèze bevezetőjét,[80] amely elsősorban azokat a vádakat utasítja vissza, miszerint „mi Calvinust, Zvingliust, és Luthert Isten gyanánt tartyuk", és világossá teszi, hogy nem bálványozás ez, hanem „az igaz vallásnak dolgat folytato Szentek [életének]", illetve ezek „tselekedeteinek és mondásainak" a feljegyzése. Hiszen, mondja de Bèze alapján Huszti: „Nintsen ugy gondolom senki ollyan, a' ki arrol nem kiván valamit tudni a' kinek virtusai igen sokak. Nem ok nélkül hasonlíttya bizony Daniel az Istennek Szenteit Csillagokhoz, kik is a' bolondságnak uttyát az ő fenyegetésekkel masoknak meg mutattyák: kiknek is világosságok midőn az ő halálokkal el mulik, méltók arra, hogy az ő setétségek mások által meg ujjittassék."[81]

De Bèze a Kálvin-életrajzban arra törekedett, hogy a jellemábrázolás révén egy olyan, már a francia és latin mártirológiák (Jean Crespin, Simon Goulart) által népszerűsített hőstípust elevenítsen meg, aki az erőszakos mártírhalál elszenvedése nélkül is jogosult a mártíri/konfesszori státusra, továbbá jellemének, kegyességének nagyszerűsége, illetve az *Igaz Egyház* iránti hitvalló elkötelezettsége miatt legyen példaértékű a reformált közösségek számára. Mindezt pedig egy olyan élettörténeti narrációval igyekezett modellezni, amelyet egyfajta, a katolikus hagiográfiai diskurzus ellenében kialakított *protestáns mártirológiai írásmódként* definiált a szakirodalom. Ezzel az írói szándékkal Huszti feltételezhetően tisztában lehetett, hiszen fordításában külön gondja volt arra, hogy Kálvin jellemábrázolásában a mártirológia irányába mutató, a hitvalló habitusát apró részleteken keresztül is illusztráló domináns leíró tendencia ne kisebbedjen. Ennek példáit az elkövetkezendőkben látni fogjuk. Ami az ún. *mártirológiai írásmód*nak a középkori hagiográfiai hagyományhoz képesti sajátos teológiai és historiográfiai jelentőségét illeti, azt hiszem, Huszti ezt alapvetően felismerte, hiszen de Bèze-

[80] DE BÈZE, *Ioannis Calvini Epistolae…*, II1r.
[81] HUSZTI, *Calvinus János élete,* 2v.

nek a bevezetőben exponált programját a következőképpen magyarította:

> Ha valaki lészen ollyan vélekedéssel, hogy én nem egyebért, hanem az Igazságnak egyenes és ki-beszélléséért fogtam légyen CALVINUS JÁNOS Életének leírásához, igen kőnyen a' mint reménlem e' jelen-való világ allapotjának karamlo motskaitol meg-menthet. Mert alig vagyon minden nyomorusagra rövidebb Compendium, mint a' Jóságos tselekedetet ditsérni: utolsó bolondság volna pedig, hogy a' melly rossz dolgot egy halgatással fel válthatnál, az egyéb dolgokkal szerezned meg magadnak. Hogy ha meg tsak egy Joságos-tselekedtetis ditsérni el nem szenvedhetnek az Istentelenek, mit kell azoktol varni a' kiknek kegyességeket akarja az Ember leírni, hogy ezt magában feltegye? a' kivel is nemcsak az Istentelen emberek ellenkeznek, hanem meg azok is gyakran fel támadtanak, a' kik igen jámboroknak láttatták és muttattak magokat lenni. Nintsenek ugyan is a' kegyességnek nagyobb ellenségi, mint a' kik a' hamis vallást igaz gyanánt szokták tartan. De mind azok engemet ámbár meg rettentenek is, de a' földhöz nem vertenek. Rut dolog volna ugyan-is a' rosszakért valo félelemért a' Jókat el-halgatni, és a hamis Isteni-tisztelőknek kiáltásokkal béboríttatott igaz vallásnak szavát el-hagyni nyomattatni. De ha valaki ki fogna s ezt mondana: Sokkal kűlőmbőző dolog CALVINUSNak életét leírni, mint az Igazságot oltalmazni, meg vallom ugyan én azt, hogy sokkal külömbőz az Embert mint az Igasságot leírni: de mindazáltal ezt mondám, nem szégyenlem, hogy helyesen mondotta ezt ama Első és Utolsó: Miképpen el-küldött engem az attya, a' képpen en-is el-küldelek titeket: és a' ki titeket halgat, engemet halgat. Kialtsanak tehát ambár azok az Emberek, a' kik vagy a' tudatlanság miatt, vagy az irigység miatt igy szollanak: hogy mi Calvinust, Zwingliust, és Luthert Isten gyanánt tartyuk, mi mindazáltal mikor tettzik a' Szentek tisztelőit mint bálványozokat ugy tarthattyuk. Kiáltsák tehát ők a' mennyiszer, és a' meddig teczik; mert van mivel viszsza üssük a' tronfot, es a' dolgot az igaz Vallásnak dol-

> gat folytato Szentekről irni s' azoknak tselekedeteket le irni, és mondásokat fel-jegyezni (:melly dolgoknak esmeretekkel a' jok jobbak lesznek, a' gonoszak pedig meg-feddettetnek, melly-is minékünk egy kiváltképpen valo tzélunk ezen dologban:) mint sem, a' mint ők tselekesznek, rész szerint a' kegyes Istenfélő embereknek életeket haszontalan és hamis beszédekkel szokták le-írni (:a' mint egy Abdiás nevü nem tudom kitsoda az Apostolok irásiban tselekedett:) rész szerint pedig a' fabulas Historiákat, mint valamelly haszontalan dolgokat magában foglalt tudományt, ugy mint igazat adnak elö. Annyira vagyunk tehát a' meg holt Szenteknek tiszteletektől, mint külömböz a' világosság a' setétségtől. Mivel azt az Isten kemény fenyegetéssel megtiltotta: mi pedig Isten akarattya szerint igyekezünk járni, és azt szemeink előtt hordozzuk. Nintsen ugy gondolom senki ollyan, a' ki arrol nem kiván valamit tudni a' kinek virtusai igen sokak.[82]

Huszti fordítói profilját érdekes módon jeleníti meg a fenti fordításnak egy sajátossága. A magyar fordító ugyanis elhagy egy polemizáló, a *Legenda Aureá*t elmarasztaló kiszólást, úgy tűnik, mintha szándékosan kerülné a felekezeti elfogultságokat implikáló provokációt. Nem így de Bèze, aki az eredeti szövegben így fogalmazott:

> […] partim vere sanctorum hominum vitam non minus impiis quam ineptis narrationibus (ut quod Abdias ille nescio quis in Apostolorum historia fecit) dedecorare, partim ex putidissimis mendaciis fabulosas historias (*quas vulgo Legendas aureas barbaro vocabulo, ego Ablegandas stercoreas appello*) conflare, ac tandem etiam veterum deorum idola mutatis tantum nominibus in usum revocare.[83]

Huszti egyszerűsítő, magyar verziója pedig így hangzik:

> […] rész szerint a' kegyes Istenfélő embereknek életeket haszontalan és hamis beszédekkel szokták le-írni (:a' mint egy

[82] Uo., 2r–v.

[83] DE BÈZE, *Ioannis Calvini Epistolae…*, II1r. (Kiemelések tőlem: T. Zs.)

> Abdiás nevü nem tudom kitsoda az Apostolok irásiban tselekedett:) rész szerint pedig a' fabulas Historiákat, mint valamelly haszontalan dolgokat magában foglalt tudományt, ugy mint igazat adnak elö.[84]

A Huszti által választott megoldás, amelynek jelentőségére a későbbiekben majd még visszatérek, azért is figyelemre méltó, mert a szöveg következő magyar fordítója, Rácz Kálmán, kizárólag a szöveghűségre törekedett. Az ő verziója az alábbi:

> […] azt hiszem, hogy más dolog felemlegetni az igazán szent életű embereknek a vallás érdekében tett munkáit, beszédeit és cselekedeteit (hiszen ezek ismerete a jókat még jobbakká teszi, a gonoszokat pedig megszégyeníti és az életrajznak ez az egyetlen célja) és megint más az, amit ők cselekesznek, amikor egyszer istentelen és gyerekes mesékkel rútítják el a valóban szent emberek életét (ahogy tette ezt az „Apostolok Cselekedetei"-ben az a nem tudom miféle Abdiás), máskor meg mindenféle hazugságokból mesés történeteket gyártanak (ezeket barbár beszéddel közönségesen „arany legendák"-nak hívják, de én szemét „ablegendák"-nak tartom) és utoljára megint forgalomba hozzák, más néven, a régi bálványisteneket.[85]

Ebből talán az is kiderül, hogy Huszti nem csekély fordítói öntudattal viszonyult a latin szöveghez, és ez más alkalmakkal is megmutatkozott az általa választott megoldásokban. Mindazonáltal a magyar fordító ezekkel a fordítói beavatkozásokkal a szöveghűséget nem veszélyeztette, csupán bizonyos események leírásánál az elősorolt részleteket gyakran egyszerűsítette, vagy el is hagyta, ami a szöveg egészét tette világosabbá vagy könnyebben befogadhatóvá.

Tetten érhető ez az eljárás egy 1562-es esemény leírásánál is. A köszvény miatt fekvő Kálvin álomszerű látomásban értesült arról, amit a későbbiekben majd az érkező hírek is igazoltak, nevezetesen, hogy 1562. december 19-én a dreux-i csatában a katolikus erők

[84] Huszti, *Calvinus János élete,* 2r.
[85] Bèza, *Kálvin János élete,* 4.

győzedelmeskedtek. Az epizód lényege úgy jeleníteni meg Kálvint, mint kiválasztott egyént, aki az isteni sugallatnak köszönhetően, rendkívüli módon, hamarabb értesül az eseményekről. A kálvinista kegyességi kultúrában az álmok és látomások isteni üzenetként történő dekódolása jelentős irodalmi korpuszt eredményezett, elég itt, ha például a magyar hagyományból a Bethlen Miklós élettörténetében megörökített és megfejtett álmokat és látomásokat említjük.[86] Az epizód a latin eredetiben a következőket tárja fel:

> Iacebat ex podagra Calvinus in lecto XIX. Dec. qui dies erat Sabbathi, *et Boreas iam totum biduum flabat quam vehementissime. Tum Calvinus multis audientibus, Equidem inquit, nescio quid hoc rei sit,* videbar mihi hac nocte audire tympana bellica quam fortissime personantia, *nec poteram mihi persuadere, quin ita se res haberet.* Precemur obsecro, nam omnino magni aliquid geritur. Atqui hoc ipso die accidit ille apud Druydas acerrimus conflictus: de quo aliquot post diebus Genevae fuit renunciatum.[87]

Huszti tolmácsolásában csupán ennyi maradt:

> Midön Calvinus köszvényben fekünnék 19-dik Decembris illyen álmot lat: Szombaton éjjel hogy ö hallott álmában igen sok és nagy dob szót, mellyre ezt mondja: Könyörögjünk, hogy roszszul ne légyen dolgunk. Hát éppen azon a Napon volt a' Drusdiásoknál, az a nagy Ver-ontás, mellyet azután kevés idö múlva Génévába meg hallottak.[88]

Bár Huszti fordítása nem említi a két napja erőteljesen fújó északi szelet vagy Kálvin önreflexióját, aki nem bírta eldönteni, hogy valóság-e az, amit észlel, valamint a katonai dob (*tympana bellica*)

[86] Bethlen Miklós esetében kétségtelenül a fogarasi álom vagy látomás az, amely irodalmi értékét tekintve, de a kancellár sajátos, szövegeken keresztül megvalósuló önreprezentációjának is legkimunkáltabb darabja. Vö. V. Windisch Éva, kiad., jegyz., *Kemény János és Bethlen Miklós művei* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980), 809.

[87] de Bèze, *Ioannis Calvini Epistolae…*, III5v. (Kiemelések tőlem: T. Zs.)

[88] Huszti, *Calvinus János élete,* 27v.

is banális dobbá szelídül olvasatában, mégis be kell látnunk, hogy az epizód lényege, Kálvin személyiségének rendkívülisége, konfesszori, mártíri identitásának sugallása hiánytalanul megmarad és érvényesül a magyar szövegben is.

Huszti, következetesen fordítói elveihez, az egész szöveg egyik centrális jelenetét, Kálvin halálának a leírását is hasonló módon fordította. Igaz, hogy itt a rövidítést indokolta de Bèze önmagára való utalásának érthető elhagyása. A latin szöveg a következőképpen beszéli el ezt a fontos eseményt:

> Die quo decessit, nempe XXVII. Maii, visus est fortius et minore difficultate loqui. Sed hic erat extremus naturae conatus. Nam vesperi circiter octavam, repente praesentis mortis certa signa apparuerunt: quod quum mihi paulo ante ab ipso digresso, et cuidam alii ex fratribus esset a domesticis significatum, protinus accurrens, illum reperi usque adeo tranquille mortuum, nulloque pedum vel manuum concussu, ut neque graviorem spiritum antea duxerit, neque sensu et iudicio, imo ne voce quidem penitus ad extremum usque halitum fuerit destitutus, et dormienti quam mortuo multo similior videretur. Sic igitur eo die cum occidente sole splendida etiam haec lux nobis erepta est.[89]

Huszti alaposan egyszerűsítő verziója:

> Midön azert közelgetne az a' Nap, a' mellyen meg Kellene halni u.m. XXVII-dik Maji, már akkor tsak gyengén láttatott szolni: Azért estve felé mindjárt a' halálnak bizonyos jelei ki ütöttek rajta, azért azon Napon midön a' Nap éppen el enyeszék, ö-is mint nagy világossága a' világnak, igen szép tsendesen mind végig beszélvén és ágyából meg se mozdulván ki mult e' Világbol.[90]

A latin eredeti ebben az epizódban nyilván Kálvin „csendes kimúlásának tézisét" igyekezett bizonyítani úgy, hogy de Bèze szemtanúi beszámolóját a valószerűség (*probabilitas*) hatásának a megteremtésére használta fel. A Kálvin végtagjaira, lélegzetvételére és

[89] DE BÈZE, *Ioannis Calvini Epistolae...*, IV2v.
[90] HUSZTI, *Calvinus János élete*, 35r.

hangjára vonatkozó részletek beemelése ebbe a beszámolóba azt a célt szolgálta, hogy a halál beálltának pillanatát szinte fotografikus hűséggel lehessen kimerevíteni. A szövegben de Bèze igazi kora újkori zsánerképet igyekezett rekonstruálni, hiszen úgy ábrázolja Kálvint, mint aki nem egyedül halt meg, hanem barátoktól körülvéve, ami rendkívüli személyének is a jele egyszersmind.[91] Ez a látvány a Kálvin-kultusz és -emlékezet egyik erőteljes képi reprezentációja. Huszti viszont nem volt szemtanú, csupán egy kálvinista fordító, aki feltehetően 183 év után kapta kézhez a szöveget, a már megalapozott és működő Kálvin-kultusszal együtt. Így aztán nem szemtanúként, hanem tolmácsként járt el fordításában, amikor – meglátásom szerint teljesen indokolt módon – egyszerűsítette a szöveget, annál is inkább, mivel a latin eredeti már nagyon sok edícióban és példányban elérhető volt a 18. századi olvasók számára. Ezúttal is vitathatatlan, hogy az egyszerűsített magyar szöveg az „igen szép tsendesen és mindvégig beszélő" Kálvin képével nemcsak eufemizálta ennek halálát, hanem a kultusz megkövetelte kellő reprezentációs és ideológiai beállításokat is sikeresen átmentette és érvényre juttatta a fordításban.

Történt utalás arra, hogy Husztinak 1757-ből két verse maradt fent, ami világossá teszi, hogy a prózai fordítás mellett a költészet sem volt idegen számára. Ennek visszaigazolását kapjuk a Kálvin-

[91] Mindenekelőtt az ars moriendi képi világát idézi, de a reformátorokhoz, egyházi elöljárókhoz kapcsolódón a kora újkori kálvinizmusban – a feltámadás perspektívája felől – speciális tétje volt a jó halál ilyen jellegű képi megjelenítésének, azaz az ars moriendi egyfajta ars vivendivé alakításának. Vö. Herman J. Selderhuis, „Ars Moriendi in Early Modern Calvinism", in *Preparing for Death, Remembering the Dead,* ed. Tarald Rasmussen and Jon Øygarden Fløten (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015), 109–122. Másrészt arra is kell figyelnünk, hogy a jó halál (la bonne mort) ideológiája meghatározza a mártír vagy reformátor egész életútjának a megjelenítését, hiszen gyakran ez az a legutolsó esemény, amely jelentéssel és jelentőséggel telíti az egész életpályát. Különösen azokban az esetekben, ahol nem kivégzés zárja le a földi életet, Kálvin ebbe kategóriába tartozik, rendkívül fontos a jó halál tanúságtevő, visszaigazoló megjelenítése. (Vö. Eichel–Lojkine, *Le Siécle des grands hommes…,* 283–287.)

életrajz fordításában is, hiszen Huszti magyar versekben adja vissza de Bèze *Romae ruentis…* kezdetű latin sírversét,[92] úgy, hogy két magyar sorral meg is toldja:

CALVINUS JANOS EPITAPHIUMA

Itt fekszik CALVINUS Romanak félelme,
A' kit meg teritett Istennek kegyelme,
Ezt sirattya Joknak hozza ment szerelme,
Ettől fut Serege, Őrdög Fejedelme'
Kérded? kitöl Virtus Virtust tanulhatott
Mért tsak Szines Földben Teste rakattatott?
Mért hogy Márvány-köbe nem takarittatott,
Ki egész Világtol Tsudának tartatott?
Azért mert el hagyta Világnak Szépségét,
Míg élt is kerülte pompás Ditsőségét,
Menybe meg találta Lelke Idvességét,
Hol meg adják neki nagyobb Tisztességet.
Oh boldog vagy Föld! kit Marvany-kő sajnálhat,
Illy drága vendégre mert ö nem találhat;
Tartsd hát addig Testét, míg ismét onnét ki-szalhat.
Jézussa színének eleibe álhat.[93]

A hozzátoldott, pontosabban hozzáköltött résznél is izgalmasabb az a kijelentése, amely felvezeti a magyar epitáfiumot: „Sido, Gőrőg, és Deák versekkel igen sokan parentáltak, de a' mellyek kőzzül a' Th. Bézájé Magyar versben így vagyon."[94] A „Sido, Gőrőg, és Deák versek" emlegetése igen érdekes perspektívát nyit meg a fordítás

[92] A latin nyelvű epitáfium először az 1575-ös életrajzban olvasható, utána viszont számos, de Bèze költeményeit közzé tevő kiadásba bekerül. A sírvers szövege: „Romae ruentis terror ille maximus, / Quem mortuum lugent boni, horrescunt mali, / Ipsa a quo potuit virtutem discere virtus, / Cur adeo exiguo ignotoque in cespite clausus / Calvinus lateat, rogas? / Calvinum adsidue comitata modestia vivum, / Hoc tumulo manibus condidit ipsa suis. / O te beatum cespitem tanto hospite! / O cui invidere cuncta possint marmora!" (DE BÈZE, *Ioannis Calvini Epistolae…*, IV2v.)

[93] HUSZTI, *Calvinus János élete,* 36r. (Kiemelés tőlem. T. Zs.)

[94] Uo.

genezisét illetően, hiszen az 1575-ös edícióban csupán a *Romae ruentis…* kezdetű epitáfium olvasható. A valóban nagyszámú és változatos nyelvű, héber, görög, latin, sőt francia szövegekből összeálló impozáns versgyűjtemény máshol olvasható, elsősorban de Bèze 1576-ban megjelent *Poemata*jában.[95] Az első Kálvin-életrajz, azaz az 1564-es eredetileg franciául íródott szöveg ugyancsak 1564-es latin fordítására is gondolhatunk potenciális forrásként, hiszen maga Huszti jelzi, hogy tudomása van erről, mégis kevéssé valószínű, hogy Huszti ezt használta volna, mert ugyan a „Sido, Gőrőg, és Deák" versek gyűjteménye megvan ebben az edícióban,[96] de a *Romae ruentis…* kezdetű epitáfium nincs. Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Huszti a *Poemat*át is kézbe vette, ennek *Epitaphia* gyűjteményéből[97] értesült a Kálvin halála alkalmából készült versekről. A latin élettörténet kompozíciója értelmében a sírvers lírai diskurzusát egy részletes és átfogó prózában írt portré egészíti ki, amely Kálvin teljes ábrázolását hivatott elvégezni, testfelépítésétől szellemi fakultásainak az elősorolásáig.[98] Huszti, híven fordítási elveihez, ezt is összefoglalta inkább, mintsem szóról szóra fordította.

> Élt Calvinus ötven négy esztendőket, tiz Holnapot, és Tizenhét napot, melly idönek felét az Istennek Beszéde' hirdetésében tőltötte. Teste állására nézve volt közép-szerü. Színire nézve barna. A' Szeme egész életeig könyvezö, melly is elméjének éles voltát bizonyította: teste alkalmaztatására nézve emberséges, és mindeneknek tetszö: ételében 's italában ollyan mértékletes, hogy illyen ritka ma: alvására nézve, majd semmit sem alutt: elméje éleségére nézve ki mondhatatlan, ugy hogy a' kit egyszer meg látott, sok Esztendő után is

[95] Theodor de Bèze, *Poemata, Psalmi Davidici XXX, Sylvae, Elegiae, Epigrammata, cum alia varii argumenti, tum epitaphia, et quae peculiari nomine Iconas inscripsit* ([Genevae], apud H. Stephanum, 1576).

[96] Az élettörténeti elbeszélés után helyezte el az epitáfiumgyűjteményt de Bèze a következő cím alatt: „Ex multis Epitaphiis D. Io. Caluinum passim scriptis, haec demum nunc visum est seligere, quae hic apponerem." Vö. de Bèze, *Ioannis Calvini In librum Iosue…*, A2r–A3v.

[97] de Bèze, *Poemata…*, 114–129.

[98] de Bèze, *Ioannis Calvini Epistolae…*, IV2v–IV3v.

> mindjárt meg esmerte: a' mi egyszer elö adta magát, ha más dolog impediálta is, de azt el nem felejtette: Tanáts adásában ollyan, hogy soha senki az ellen nem mondhatott, sőt hellyben hagyta: A' Czifrás beszédeket nem igen szerette, kevés beszédű volt: Erköltsére nézve józan és szent: az ítélet tételben igazságot követő: a' hiszelkedésnek hellyt nem adó: vallása mellett olly buzgo, hogy a' hamisságnak éppen hellyt nem adott: Igen szép és distinctus iro, hogy mind ez' ideig, sem szebben, sem jobban, egy Theologus-is nállánál nem írt: és olly sokat-is irt, hogy sem mi nékünk, sem a' régi Atyáknak tudtokra egy ember annyit nem írt, mint ö.[99]

A szellemi termékenység említését, a Kálvin impozáns életművére tett utalást a könyvei egyenkénti elősorolása zárja le, ezáltal is a reformátor szellemi egzisztenciáját és mandátumát igazolva. Huszti minden visszafogottsága, sőt egyszerűsítő prediszponáltsága ellenére nemcsak hiteles és teljes Kálvin-portrét készített, hanem a Kálvin által megtestesített konfesszori és reformátori magatartásmintát is félreérthetetlenül körvonalazta. Nem teljesen világos, hogy ki volt Huszti célközönsége, ám azt megelőlegezhetjük, hogy ez a közönség nem feltétlenül volt járatos Kálvin élettörténetének francia–latin szöveghagyományában, így a fordítónak ennek a befogadó típusnak az interpretációs-asszimilációs lehetőségeihez kellett alkalmazkodnia. Az sem utolsó szempont, hogy ez a 18. századi magyar (olvasó)közönség konfesszionalitását, felekezeti elfogultságait, sőt a felekezeti polémiára való hajlamát másképp élte meg és alkalmazta, mint de Bèze 16. századi olvasói. Huszti, meglátásom szerint, fordítói motivációit tekintve nem a polemizálás, sokkal inkább a *consolatio,* vigasztalás és példamutatás eszközének használja a fordítást, amellyel elsősorban egy érvényes és követendő magatartásmintát ajánl, mondván: „Nem ok nélkül hasonlíttya bizony Daniel az Istennek Szenteit Csillagokhoz, kik is a' bolondságnak uttyát az ő fenyegetésekkel masoknak meg mutattyák."[100] Ezért tekint el a *Legenda Aurea* gyalázásától, és helyette inkább a követendő szavak és tettek világos, rövid és valószerű megjelenítésére összpontosít.

[99] Huszti, *Calvinus János élete,* 36v–37r.
[100] Uo., 2v.

Kálvin élettörténetének *partikuláris* eseményei és sajátosságai nem lehetnek fontosabbak, mint az *általánosítható* magatartásmód és az életútból levonható és követendő példa. Kálvin életének magyar fordítása nem szólhat másról, mint maga a kora újkori kálvinizmus, vagyis az *Igaz Egyház* iránti következetes hűségről, amely megköveteli, hogy a csapásokat (*afflictionis*) türelemmel és béketűréssel (*patientia et constantia*) viseljük el. Ezt elsősorban Kálvin maga hirdette és vetette papírra, főként leveleiben, melyeket Szőnyi Nagy István is számtalanszor idéz a legelső magyar kálvinista mártirológiában, a *Mártyrok Coronájá*ban.[101] Meglátásom szerint Huszti fordítását a reformáció, a perzekúció és a mártíromság szellemi és sajátos történeti kontextusaiban kell értékelnünk, hiszen Kálvin életének a mártirológiai írásmód segítségével megjelenített elbeszélése a 18. századi vértelen ellenreformáció tapasztalata által sajátos relevanciát és aktualitást nyer(hetet)t. Huszti fordítása, ítéletem szerint, ebbe a sajátos történeti kontextusba tagozódik be.

Miként olvasható Huszti fordítása? Egy lehetséges kontextus megjelölése

A sajátosan Kálvin köré felépülő kulturális emlékezet kétségtelenül magának a reformációnak is emlékezési helyet (*locus memoriae*) teremtett, hiszen az életrajzok francia és latin textusaiból építkező Kálvin-kultusz a mártirológiai írásmód révén egy olyan protestáns, sőt kálvinista biográfiát hozott létre, amely a reformáció új hőstípusát, a hitvalló konfesszort, a tanúságtevő mártírt glorifikálta. Ezt az összefüggést, amint láttuk, az *Icones* a maga impozáns kép- és prózai-lírai szöveganyagával mind latin, mind francia edíciókban tovább erősítette, hiszen általa Kálvin belépett

[101] A Kálvin-levelezés Szőnyi Nagy István mártirológiai diskurzusára gyakorolt hatásához lásd Zsombor Tóth, „Calvinian Anthropology and the Early Modern Hungarian Devotion: The Case of István Nagy Szőnyi, the First Hungarian Martyrologist", in *Anthropological Reformations – Anthropology in the Era of Reformation,* ed. Anne Eusterschulte and Hannah Wälzholz, 415–428 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015).

a reformáció mártírjai és konfesszorai, azaz hősei sorába.[102] 1758-ra ez a protestáns, sőt speciálisan kálvinista mártirológiai diskurzus mind Erdélyben, mind Magyarországon a gyászévtized perzekúciós tapasztalatainak köszönhetően általánosan ismertnek mondható. A gyászévtized alatt és azt követően mind a lutheránus,[103] mind a kálvinista[104] felekezet egyaránt kidolgozta azokat a mártirológiai tanokat, amelyek az ősegyház és a kora újkori reformált felekezet vallásos perzekúcióját megjelenítő és tárgyaló teológiai tradíciót az 1671 utáni, elsősorban magyarországi, illetve később az erdélyi valóságra (is) applikálták és akkomodálták. A lutheránus és kálvinista mártirológiák egyaránt kialakították és magukénak nyilvánították azt a mártír prototípust, akit nem kizárólag a mártírhalál, hanem a tanúságtévő szenvedés, a börtön és az exilium, vagy akár csak a hitvalló tanúságtétel tesz mártírrá.[105] Szőnyi Nagy István mártiro-

[102] Az *Icones*nak e fajta, a mártirológiai hagyomány felől történő olvasatát igazolja az a sajátos kolligátum is, amelyet 1585-ben hoztak létre úgy, hogy Jean Crespin 1560-as latin nyelvű mártirológiai munkájához (*Actiones et monumenta martyrum,* Genevae, 1560) hozzákötötték az *Icones* 1580-as latin kiadását. A kolligátumot a KvEKt Kt-ban őrzik, jelzete: 286702, 286703.

[103] A pozsonyi perben elítélt, de a gályarabság elől megmenekült Lányi György (1646–1701) több élettörténeti publikált szöveg után egy latin orációban (*Oratio de Martyrio*) összegezte mártírium-felfogását. Vö. Georgius Lani, *Hermathena sive Orationes panegyricae* (Lipsiae: Russworm, 1682) (RMK III, 3197), 222–246. Lányi mártirológiájának tárgyalásához lásd Tóth Zsombor, „Persecutio decennalis: az evangélikus perspektíva lehetősége – Lányi György példája", in *In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére,* szerk. Bitskey István et al. (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016), 423–437.

[104] Szőnyi Nagy István (1641–1709) az első kálvinista mártirológia szerzője: Szőnyi Nagy István, *Mártírok Coronája…* (Kolozsvár: Veresegyházi Szentyel, 1675) (RMK I, 1180). Szőnyi Nagy mártirológiájának vizsgálatához lásd Tóth, „Calvinian Anthropology…"

[105] A lutheránus Lányi György terminológiájában az ún. *martyrium incruentum,* vagyis vérontás nélkül való mártíromság fogalma adja vissza ezt a felfogást: „Incruentum, qvod eorum est Confessorum Christi, qvi sangvinem qvidem non fundunt, sed pro Christo & veritate Evengelii multa indigna, calumnias, ignominiam, carceres, exilia & infinita alia

lógiai munkájának a második kiadása (Sopron, 1752) kétségtelenül hozzájárult e mártirológiai érdeklődés reaktualizálásához a vértelen ellenreformáció perzekúciós tapasztalatai kapcsán. A 18. század folyamán továbbélő vallásos perzekúció és az általa életben tartott mártirológiai diskurzusok érthető módon növelték az ilyen tárgyú írások iránti érdeklődést, különösen, ha ezek vulgáris nyelveken, esetünkben magyarul is hozzáférhetőek voltak. Ily módon válhatott érdekessé a Huszti László jóvoltából magyar fordításban elérhető Kálvin-biográfia, melynek hőse nemcsak a reformáció meghatározó alakjának számított, hanem életvitelén és személyes példáján a 18. századi olvasók a vallásos perzekúcióval szembeni ellenállást és a hitvalló magatartást is eltanulhatták.

Huszti kéziratos magyar fordítása figyelemre méltó módon irodalomtörténeti, sőt kánoni koordinátákat nyer további hasonló tárgyú kéziratok társaságában. Például Oláh Róbert szövegközléssel egybekötött tanulmányából értesülhetünk a Coligny admirális vértanúságát és a Szent Bertalan-éj emlékét felidéző *Párisi lakodalom* című, hasonló témájú és funkciójú, 1766-ban készült magyar kéziratról.[106] De egyértelműen ide sorolhatóak a csehországi perzekúciót megörökítő Comenius-mű[107] 17–18. századi kéziratos fordításai is.[108]

---

pericula forti subeunt & sustinent animo, parati ipsam qvoqve subire mortem, si ita Deus velit, & necessitas ferat." (Lani, *Hermathena sive Orationes…,* 240.) A kálvinista Szőnyi Nagy István mártirológiájában hasonló módon a halál nélküli tanúságtétel is elegendő a mártíromsághoz: „Mártyrok, kik az igazságért fogságot, szidalmat, s-több nyomorúságot szenvednek ugyan, de szintén meg nem öletnek […]" (Szőnyi Nagy, *Mártírok Coronája,* 5.)

[106] Oláh Róbert, „A *Parisi lakodalom* (1572): Egy 18. századi elbeszélés a Szent Bertalan-éjről", *Studia Litteraria* 51, 3–4. sz. (2012): 232–258.

[107] Joh. Amos Comenius, *Historia Persecutionum Ecclesiae Bohemicae* (Amsterdam: [s. n.], 1648).

[108] Hoffmann Gizella tekintette át a meglévő fordításokat alapos tanulmányban: Hoffmann Gizella, „Rövid Historiája Az Cseh Országi Ecclésiák üldöztetésének…: Észrevételek Comenius *Historia persecutionum Ecclesiae Bohemicae* című művének ismert és ismeretlen magyar fordításaihoz (1710 k.–1795), Műhelytanulmány – vázlat", in *Fordítás, tolmácsolás, értelmezés,* szerk. Mikusi Balázs, Rózsafalvi Zsuzsanna és Sirató Ildikó (Budapest: OSzK–Gondolat Kiadó, 2017), 50–64.

Ehhez hasonló ismert vagy ma is lappangó kéziratok vagy másolataik igen nagy számban keletkeztek. A perzekúcióról való sajátos 18. századi vélekedés, amely a legkorábbi, az ősegyházzal kezdődő, majd a reformáció ideje alatt végbemenő perzekúciós eseményeket egyetlen összefüggő folyamatként értékelte, félreérthetetlenül nyer kifejezést Cserei Mihály 1740 után keletkezett, Josephus Flavius történeti munkájához illesztett marginálliájában:

> Az apostolok, mely sok kínokon szörnyű halálokon mentenek által, a csírájában lévő Ecclesia a Pogány császároktól három száz esztendők forgása által mit nem szenvedett az akkori Ecclesiasticus Historicusok vilag csudájára meg írták. De legközeleb ez előt ket saeculummal a Reformatio alkalmatosságával, az után az el mult saeculumban az Isten igaz Reformata Ecclesiait [...] Hispániában, Galliában, Hybberniában, az Imperiumban, s nevezetesen morvaban, szilesiaban, Austriaban s amaz boldogtalan Cseh orszagban, s hogi magunkotis el ne felejtsük magiar országban mint kínozták, foggatták öltek megírták csigázták, galyjazták az Antichristus szolgai, rakva vadnak Europanak minden tartományai azokk mártiromságukról irot könyvekkel, meg is nem fogiathatták el az Isten népének giülekezetit, csak hejában dühösködött Pokolbeli cerberi, hejaban agiarkodot Romai Antichriste hejaban fujátok a követ ti világi merges viperák fajzati, mert Portae inferi non praevalebunt Ecclesiam mi ugian mint a méhszárszékre vitetett juhok minden napon az igasságért öletetünk, de mind annyi hivek közötis giözedelmeseknél felljeb valok vagiunk tudván azt bizonyoson, sem elet sem halál, sem hatalmassagok sem njomorusagok, sem Angial, sem Ördög, sem Pokol, es semminemü teremtet állat el nem szakaszthat minket az Isten szerelmetől mely vagion a mi fejünkk az Ur Jesus Xcristusban. Amen.[109]

[109] [Josephus Flavius], *Opera Josephi viri inter iudaeos doctissimi ac disertissimi: quae ad nostram aetatem pervenerunt omnia nimirum: De antiquitatibus Iudaicis libri XX* (Francoforti: s. n., 1580), 929.

Jellemző módon a fentiekben hivatkozott szövegek a kéziratos nyilvánosságban maradtak, hiszen megjelentetésük nem volt lehetséges, vagy akár megengedett. Nem szabad a kéziratos irodalmi nyilvánosság jelentőségét alábecsülnünk, hiszen a kora újkori magyar próza legnépszerűbb és gyakran legfontosabb szövegei, ha például az emlékirat-irodalom kora 18. századi textusaira gondolunk, megírásuk után 150 évig kéziratosan reduplikálódtak és terjedtek, nyomtatásban csak a 19. században lettek elérhetőek. A kéziratos nyilvánosságnak a nyomtatott nyilvánossághoz mért (vélt) korlátozottsága ellenére, ezek a szövegek ismertté váltak, és jelentős recepciót tudtak magukénak. Irodalomtörténet-írásunk csak most kezdi felfedezni és helyesen értékelni a kéziratosság és a kéziratos irodalmi nyilvánosság valós potenciálját.[110] Ennek fényében fogalmazható meg a tézis, miszerint a gyászévtized után a vallásos perzekúció tapasztalata a kora újkori, különösen reformált felekezetű íráshasználati kultúrákban egyedülállóan domináns témává lépett elő, és hatása a 18. század legvégéig kitartott. A Kálvin-életrajz magyar fordítása, irodalomtörténeti szempontból, együtt a börtön- és exiliumirodalom szintén kéziratos korpuszával, a 18. századi perzekúciós irodalom szerves részének tekinthető.[111] Ez az irodalmi korpusz viszont szétfeszíti a „vértelen ellenreformáció" fogalmának eszme- és irodalomtörténeti kontextusait, és olyan új relevanciákat jelöl meg, amelyek az ún. „hosszú reformáció" fogalmának[112]

[110] A jelenség részletes tárgyalásához lásd Tóth Zsombor, „Kéziratos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság. Módszertani megfontolások", *Irodalomtörténeti Közlemények* 119, 5. sz. (2015): 625–650.

[111] A börtön és száműzetés tapasztalataiból is táplálkozó vallásos perzekúciót megörökítő irodalom értékeléséhez lásd Tóth Zsombor, „Börtönirodalom: egy hiányzó kora újkori magyar hagyomány? A kora újkori börtöntapasztalatok irodalomtörténeti jelentőségéről (vázlat)", in *Börtön, exilium és szenvedés: Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai,* szerk. Fajt Anita, Szilágyi Emőke Rita és Tóth Zsombor, 11–51 (Budapest: reciti, 2017).

[112] A hosszú reformáció (*Long Reformation*) fogalmához lásd Nicholas Tyacke, ed., *England's Long Reformation 1500–1800* (London: UCL Press, 1998); John McCallum, ed., *Scotland's Long Reformation: New*

applikálását sürgetik a késő 17. és 18. század irodalomtörténetének (újra)írásában.

Konklúziók

Paradox módon a magyar fordítás elsősorban arra figyelmeztet, hogy az 1575-ös, tehát a Kálvin-levelezés élére helyezett harmadik Kálvin-életrajz milyen erőteljes befolyást gyakorolhatott a hazai 16–17. századi protestáns írástudókra.[113] (Szőnyi Nagy István mártirológiai munkájához intenzíven használta a Kálvin-levelezés 1575-ös kiadását, nem kizárt, hogy saját perzekúciós tapasztalatának élettörténetben való megjelenítése pontosan de Bèze narrációját tekintette követendő példának.) Tény az, hogy az 1575-ös edíciójú levelezés újabb (1576, 1597) kiadásaiban, illetve az *Opera omnia* 1617-es és az *Institutio* 1654-es kiadásában is olvasható Kálvin-életrajz sokkal nagyobb recepciót tudhatott magáénak, mint ahogy azt eddig tudni véltük, amennyiben egyáltalán e recepcióval számolt az irodalomtörténet-írásunk. Úgy vélem, hogy a Kálvin-életrajz recepciója a gyászévtized után töretlen, sőt akár megsokszorozott hatású lehetett a 18. század folyamán is, főként, hogy a kibontakozó vallásos perzekúciót tematizáló kéziratos irodalom akkoriban nyert teret és olvasókat. Ennek az olvasóközönségnek az igényeit a magyar nyelvű Kálvin-biográfia messzemenően kiszolgálta.

Ez a fordítás is megerősíti a tézist, miszerint a 17–18. századi kéziratos irodalmi nyilvánosság irodalomtörténeti jelentőségét még mindig nem látjuk kellőképpen tisztán. A lappangó anyagok feltárása mellett további kutatásokat és módszertani invenciókat igényel majd a korpusz és használati sajátosságainak, illetve recepciótörténetének komplex irodalomtörténeti értékelése. Huszti fordításának

Perspectives on Scottish Religion, c. 1500–c. 1660 (Leiden: Brill, 2016); Sari Katajala-Peltomaa, Raisa Maria Toivo, ed., *Lived Religion and the Long Reformation in Northern Europe c. 1300–1700* (Leiden: Brill, 2016).

[113] Skaricza Máté Szegedi Kis Istvánról írt latin nyelvű életrajza (*Stephani Szegedini Vita*) is ezt a hatást illusztrálja. Vö. Szegedi Kis István, *Theologiae sincerae, Loci Communes de Deo et Homine* (Basileae: Waldkirch, 1585) (RMK III, 740), α6r– γ2r.

szövegéből és feltételezett használatából, illetve recepciójából valamilyen mértékben kiolvasható az is, hogy milyen lehetett Kálvin és, implicit módon, a reformáció 18. századi emlékezete. Egy nagyon rétegezett és bizonyára regionális és felekezeti elfogultságoktól sem mentes szüzsé-repertoárt látok kirajzolódni, amelynek történeti rétegzettsége az ősegyház perzekúciójáig nyúlik vissza, beleértve a kora újkori reformáció többé-kevésbé kortárs vagy aktuális eseményeit is. Kálvin személye és jelleme is sokszorosan kontextualizált, hiszen bibliai előképekkel, az ősegyház kanonizált alakjaival, végül más kora újkori konfesszorok és mártírok idealizált alakjaival kontaminálódik. A Huszti tollán magyarul is megszólaló de Bèze-féle Kálvin-élettörténet olyan applikált és akkomodált történeti tudás lenyomatát őrzi, amely *a vallásos perzekúció* tapasztalatának egyszerre irodalmi és történeti bizonyítékát adja. Ugyanakkor Huszti kétségtelenné teszi azt is, hogy a magyar szöveg valósága felől 1758-ban még tart a reformáció, így a mi feladatunk nem kevesebb, mint megérteni és felismerni, hogy ez nem más, mint a *hosszú reformáció*.

A szövegközlésről

A teljes kéziratot Papp Kinga írta át, és az ismételt összeolvasások után közösen rögzítettük a kiadás textológiai jellemzőit.

Mivel a kézirat átírása során a teljes betűhűségre törekedtünk, ezért a személynevek, köznevek, tulajdonnevek írásának következetlenségeit nem korrigáltuk. Így a nagyszámban előforduló köznevek és az éveket jelző számnevek nagybetűs írásmódját megőriztük. Hasonlóképpen a mellékjeles névmások, névelők és kötőszók (a' ki, a', e', 's stb.) írásmódját sem módosítottuk. Eltekintettünk a feltétlen egységesítésektől olyan esetekben is, amikor például a szöveg Kálvin Jánosra utalva néha *Calvinus,* néha pedig a *Cálvinus* változatot használta. Azonosképpen a Genf városának említésekor előforduló variánsokat (*Geneva, Genéva* és *Généva*) sem egységesítettük, mivel ezek nem okoznak szövegértési problémákat. Hasonló megfontolásokból a kézirat eredeti központozását is megőriztük. Feltett célunk volt Huszti írásszokásainak a visszaadása, így amennyiben szó- és íráshasználati megoldásai nem voltak értelemzavaróak, a feltétlen

korrigálástól eltekintettünk. Mivel Huszti írásmódjában az igekötők többnyire kötőjellel kapcsolódnak az igékhez, akárcsak az *is* kötőszó az őt megelőző szóhoz, ezeket változatlanul visszaadtuk az átírásban. A közismert rövidítések is az eredeti formában maradtak (pl. *t.i., u.m., Sz. Vatsorát* stb.) A könnyeb érthetőség érdekében néhány egységesítést kénytelenek voltunk megtenni. A kéziratban az s betű *ſ* és *s* formában is megtalálható a szövegben, gyakran ugyanabban a szóban is, ezeket egységesítettük s-re. Az *sz* és a *gy* betűk kettőzött formában (szsz és gygy) fordulnak elő, ezeket hasonló megfontolásból összevontuk. A szövegre jellemző, feltehetően a beszélt nyelv hangzását idéző hangjelölési sajátosságokat megtartottuk: pl. *égy, égyezés, nékie, frantzia,* illetve az *a*-ra cserélt *o* betűket is (pl. *váras*). Az utólagos betoldásokat és a nyilvánvaló elírásokat lábjegyzetek jelölik. A szövegben a Huszti által aláhúzott részeket kurziváltuk. A kéziratban a főszöveg mellett széljegyzetek találhatók, ezek összefoglalják a szöveg egy-egy fontosabb részét, neveket és bibliai idézetek pontos helyét emelik ki, illetve évszámokat adnak meg. A széljegyzetek helyét az átírásban megőriztük és kurziváltuk.

Tóth Zsombor[114]

[114] A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, az *MTA BTK Lendület Hosszú Reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoport* vezetője. A tanulmány e projekt keretében készült. Ennek a tanulmánynak egy korábbi változata már megjelent: Tóth Zsombor, „Protestáns biográfia és hosszú reformáció: Kálvin János latin nyelvű életrajzának 18. századi ismeretlen magyar fordításáról", in *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, szerk. Fazakas Gergely Tamás és Imre Mihály (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018), 136–155.

Szövegközlés

CALVINUS JÁNOS ELETE

Mellyet A' Génévai Ecclésianak L. Tanitoja THEODORUS BEZA (:a' ki ö velle mind életében mind Halálában együtt volt:) Déák Nyelven igazán le-irt M.D.LXIV-dik Esztendöben: És ugyan a' mellyet Magyar Nyelven elő-adott HUSZTI LÁSZLÓ M. DCC. LVIII Esztendőben.

THEODORUS BÉZA ELŐL JÁRÓ BESZÉDE

Ha valaki lészen ollyan vélekedéssel, hogy én nem egyebért hanem az Igazságnak egyenes ki-beszélléséert fogtam legyen CALVINUS JÁNOS Életenek le-irásához, igen kőnnyen a' mint reménlem e' jelen-valo Világ állapotjának káramló motskaitól meg-menthet. Mert alig vagyon minden nyomoruságra rövidebb Compendium, mint a' Jóságos tselekedetet ditsérni: utolso bolondság volna pedig, hogy a' melly rossz dolgot egy halgatással fel válthatnák, azt egyébb dolgokkal szereznéd meg magadnak. Hogy ha még tsak égy Joságos-tselekedetet-is ditsérni el nem szenvedhetnek az Istentelenek, mit kell azokrol várni a' kiknek kegyességeket akarja az ember leirni, hogy ezt magában fel tégye? a' kivel is nem tsak az Istentelen emberek ellenkeznek, hanem még azok is gyakran feltámadtanak,

1 CALVINUS JÁNOS] Ioannes Calvinus / Jean Calvin / Kálvin János (1509–1564) francia reformátor, a kálvinista teológia megalapozója, az ún. helvét irány meghatározó jelentőségű alakja. Franciaországi menekültként reformátori munkásságát Svájc területén és főként Genfben fejtette ki, életműve legfontosabb szövegei is itt készültek.

2–3 THEODORUS BEZA] Théodore de Bèze / Béza Tódor (1519–1605) francia reformátor és humanista, aki előbb Kálvin bizalmas munkatársa, majd ennek halála után utódja Genfben. Kálvin iránti elkötelezettségét igazolja az is, hogy a reformátor élettörténetének megírásával és kiadásával Kálvin kultuszának megteremtésén munkálkodott.

a' kik igen jámboroknak láttatták és mutatták magokat lenni. Nintsenek ugyan is a' kegyességnek nagyobb ellenségi, mint a' kik a' hamis vallást igaz gyanánt szokták tartani. De mind azok engemet ámbár meg rettentenek is, de a' földhőz nem vertenek. Rut dolog volna ugyan-is a' rosszakért valo félelemért a' Jokat el halgatni, és a' hamis Isteni-tisztelöknek kiáltásokkal bé borittatott igaz vallásnak szavát el hagyni nyomattatni. De ha valaki ki fogna s ezt mondana: sokkal külömböző dolog CALVINUSnak életét le irni, mint az Igazságot oltalmazni, meg vallom ugyan én azt, hogy sokkal külömböz az Embert mint az Igazságot le-irni: de mindazáltal ezt mondani nem szégyenlem, hogy helyesen mondotta ezt amaz Első és Utolsó: *Miképpen el küldött engem az Atya, a' képpen én is el küldelek titeket: és a' ki titeket halgat, éngemet halgat.* Kiáltsanak tehát ámbár azok emberek, a' kik vagy a' tudatlanság miatt, vagy az Irigység miatt ugy szóllanak; hogy mi *Cálvinus*t, *Zwingliu*st, és *Luther*t Isten gyanánt tartyuk, mi mindazáltal mikor téttzik a' Szentek tisztelöit mint bálványozokat ugy tarthattyuk. Kiáltosák tehát ők a' mennyiszer, és a' meddig tetzik; mert van mivel vissza üssük a' tronfot, és a' dolgot megforditsuk: t.i. sokkal külömbözö dolog az igaz Vallásnak dolgát folytato Szentekröl irni 's azoknak tselekedeteket le irni, és mondásokat feljegyezni (:melly dolgoknak esméretekkel a' jok jobbak lésznek, a' gonoszok pedig meg feddettetnek, melly-is minékünk egy kiváltképpen valo tzélunk ezenn dologban:) mint sem, a' mint ök tselekesznek, rész szerint a' kegyes Istenfélö embereknek

János XX:21

16 *Zwingliu*st] Ulrich Zwingli (1484–1531) svájci reformátor, a katolikusok elleni 1531-es kappeli csatában esett el. Bár Lutherrel nem értett mindenben egyet, és történeti jelentősége a Kálvin Jánosé mellett néha háttérbe szorul, az vitathatatlan, hogy a svájci reformáció egyik legelső kezdeményezője.

16 *Luther*t] Martin Luther / Martinus Lutherus / Luther Márton (1483–1546) német Ágoston-rendi szerzetes és teológus, majd a német protestantizmus vezéralakja, aki a wittenbergi akadémia szellemi környezetében indította el a reformációt. Teológiai és fordítói munkássága együttesen járult hozzá az evangélikus teológia és felekezeti kultúra kialakulásához.

életeket haszontalan és hamis beszédekkel szokták le-irni (:a' mint egy Abdiás nevü nem tudom kitsoda az Apostolok irásiban tselekedett:) rész szerint pedig a' fabulás Históriákat, mint valamelly haszontalan dolgokat magában foglalt tudományt, ugy mint igazat adnak elö. Annyira vagyunk tehát a' meg holt Szenteknek tiszteletektöl, mint különböz a' világosság a' setétségtöl. Mivel azt az Isten kemény fenyegetéssel meg tiltotta: mi pedig Isten akarattya szerint igyekezünk járni, és azt szemeink elött hordozzuk. Nintsen ugy gondolom senki ollyan, a' ki arrol nem kiván valamit tudni a' kinek virtussai igen sokak. Nem ok nélkül hasonlittya bizony Dániel az Istennek szenteit csillagokhoz, *Daniel XII:3* kik is a' bolondságnak uttyát az ö fenyegetésekkel másaknak meg mutattyák: kiknek is világosságok midön az ö halálokkal el mulik, méltok arra, hogy az ö setétségek mások által meg ujjittassék. Ezek felett nem akartam itten azokat követni, a' kik az Igazságnak szine alatt sok tzifra beszédeket hoznak elé, hogy az Igazságot hamissággal megelegyitsék, hanem az Igazságot tsak éppen folyo beszéddel a' mint látom és tudom világ eleibe botsátom.

Született Cálvinus János a' Veromandusoknak Noviodum nevü Városában, Kristus Urunk Születése után M.D.IX-dik esztendöben, Juliusnak 10-dik Napján, kinek-is Attya volt Gerardus M.D.IX. Calvinus, édes Annya Joanna Franca, mind ketten tisztességes, és közép szerben lévö személyek. Vala ugyan-is Gerardus igen jo elmével és tanátsal biro ember, azért azon Tartománynak Nemessétöl igen kedveltetett: innen volt, hogy a' Mommoriusak *Mommoriusuk* között (:melly Familia ottan szép Nemességgel fénylett:) az ö Attyának költségin neveltetett fel Calvinus az ö kitsinsegitöl fogva. Onnan Tudománnyának gyarapodasáért Lutetiaban vi- *Lutetia*

26 Mommoriusak] A Mommor nevű noyoni francia nemes családra utal, mely család támogatta a fiatal Kálvint. Gyerekkori neveltetésében fontos szerepet játszottak, hiszen Kálvin együtt tanulhatott e jómódú család gyerekeivel.

26 Mommoriusak] Mommoriusuk [Sic.]

tetett az holott a' Marchianus igen szép oskolában annak jeles
Maturinus Tudományu Maturinus Corderiust mint egész Frantia orszag
Corderius Ifjainak Tanitoját és magának Præceptorát halgatta, és a' ki
osztán a' Genevai hires oskolában vitetvén Tanitoul, Nyoltzvan
Öt Esztendejében meg holt. Által ment ezután Cálvinus abba az
Ácus oskolába melly égy hegyes hegytöl Acusnak neveztetett, az hol-
ott volt egy szép tudományu Spanyol Nemzet Mestere, a' kitölis
annyira tanittatott hogy az ö elméje erösödvén, tsak hamar má-
soknak példájokra 's tsudájokra a' Grammaticanak véget vetett
és a' Dialecticahoz 's más ahoz tartozo Tudományhoz fogván,
onnan nagy ditséretesen felyebb vitetett. Szentelte vala ötet
pedig az ö Attya a' Sz. Theologia tanulására, a' melyre hogy igen
nagy inclinatioja volna innen észre vette, hogy a' körül még az
ö gyenge korában is magát igen szentül viselné, és minden ö
vélle együtt lako gonosz életü embereknek nagyon gyülölöje
vala: a' mellyet ö rolla sok Catholicusuk meg vallottak. Azért
mint a' Szent Szolgálatra el választatott edényt, az ö Attya a'
Noviodunumi Püspöktöl meg nyerte, hogy abba az Ecclesiába,
melly Cathedralisnak neveztetett, Pap lenne: melly meg esvén
azutan annak a' Parochiának gondja-viselése-is reá bizattatott
a' melly tsak ott kőzel volt és a' melly hivattatott ekképpen:
Pons Episcopi Püspök hidja, az holott született Calvinusnak az
ö Attya, melly Varosba osztán által ment Calvinus: a' honnan
meg tetzik, hogy minekelötte Frantia orszagbol ki menne (:égy
Catholicus Paptol-is mindazáltal nem tanittatván:) égy néhány
prædicatiokat mondott volt a' kösségnek. De ezen dolgot tsak
hamar felbontván mind a' kettönek elméje. Az Attyának t.i.,
hogy könnyebb dolognak gondolta lenni a' Iuris prudentia ~
a Törvényes böltsesség által gazdagságot nyerni: A' Fiának

1 Marchianus] Collège de la Marche vagy Collège de la Marche-Winville a Párizsi Egyetemhez tartozó tanintézmény.

2 Maturinus Corderiust] Mathurin Cordier (1479–1564) Kálvin tanítómestere Párizsban.

21 a' melly] a' melly [a' utólagos betoldás]

pedig hogy ö egy olivetanai Robertus Péter nevü Attyafiától az igaz vallás iránt meg intetett (:ennek tulajdonittatik a' Frantzia Bilbliának 'Sido Nyelvböl valo forditása, mellyet Neacomium-ban nyomtattak:) hogy a' Szent könyveknek olvasására adná magát, és a' babonás könyvektöl magát el fogna, és az ollyan Szentségnek szine alatt sok babonás dolgokat magában foglalt utat hagya-el. Azért el mégyen a' haza Törvényinek halgatására Aureliába, a' holott akkor Frantzia országnak égy igen törvény-tudo Petrus Stella nevü embere tanitott, a' holott tsuda rövid idö alatt mennyire mene: ugy hogy mikor gyakorta magára vállal-ta a Doctornak ~ Tanitonak hivatalát, ugy véghez vitte, hogy abba semmi el nem maradott: az holott ötet mindeneknek meg égyezésekböl minden pénz nélkül Doctorálni akarták, melly-is meg lett. Mindazon által ö a Sz. Theologiát ezzel égyütt nagyon tanulta, mellyben annyira-is ment, hogy abban a' Városban, a' kik a' Sz. Irásbol valamit igazán akartak meg-tudni, ö hozzá mentenek, és ö tőlle meg-tanittattak. Bizonyságot tettek azok a' kik velle együtt laktanak arrol-is, hogy midön ö jol vatsorált volna, szokásba vette azt, hogy egész fél-éjszakáig mindenkor tanulna, és reggel midön fel kelne, a' mit az Ágyában tanult vala szüntelen arrol elmélkednék, és magában mint égy jol meg is fözné, mellyek után osztán igen nagyra ment: de mindazáltal ebböl az ö Gyomrának hideg és gyengeséget okozott, melly is ö neki sok nyavalyát szerzett, és ideje elött valo halál követte. Vala azon idöben a' Bituriai Academia igen nevezetes, hogy Itáliából ki-hivattatván ama' Törvényes dolgokban igen hires Andreas Alciatus oda vitetett, kitis e' mi Calvinusunk halgatott. Mert midön ide ment volna, tsak hamar barátságot vetett mind

Robertus Péter *Aurelia* *Petrus Stella* *Bituriai Academia* *Alciatus András*

1 olivetanai Robertus Péter] Pierre Robert Olivetan / Olivétan (1506–1538) noyoni származású tudós, jelentős hatással volt Kálvinra. Tevékenysége Biblia-fordítóként jelentős; az eredeti hébert és görögöt felhasználva fordította le francia nyelvre a Szentírást (1535), amelyet az első francia protestáns bibliának tekintenek.

9 Petrus Stella] Petrus Stella – Pierre Taisan de l'Étoile (1480–1537) francia jogtudós, Kálvin tanára Orléans-ban.

27 Andreas Alciatus] Andrea Alciato (1492–1550) olasz jogtudós, Kálvin tanára Bourges-ban. Költőként *Emblemata Libellus* (1531)

a' Vallásra mind Tudományokra nézve ama' Rotulia Német
Melchior Nemzet' Melchior Volmárussal, a' ki a' Görög Nyelvben igen
Volmarus hires Ordinarius Professor volt. Ennek Tanitása és Segitsége
által Calvinus a' Görög Nyelvet tanulta, melynek-is jeleit tsak
hamar meg mutatta, a' midön a' Korintusiakhoz küldött má-
sodik Levélre Commentariust ~ Magyarázatot irt. Ezekben a
Tudományokban azért ólly szorgalmatoson járt, hogy a' Sz.
Irást szüntelen tanulta és égy néhány Prædicatiokat amaz Bitu-
Luneria rigumi Mezönek Várossában melly Luneriának neveztetett azon
Városnak Urától hellyben hagyattatván el mondott, de az hon-
nan az Attya halála megizentetvén haza hivattatott. Onnan
kevés idö mulva Lutetiába által ment, midön járna huszonnégy
esztendejében, és akkor irta Seneca Könyvére azt a' szép Com-
mentáriust ~ Magyarázatot, de Clementia ~ a' kegyelmességröl;
melly-is Calvinusnak erköltsével igen szépen meg égyezett,
és a' mellyben nagyon gyönyörködött. Ottan kevés idö múl-
va a' tisztább tudományu Tanulokal meg-esmértetett, mellyek
Forgeus István közzül nevezetes emlékezetben volt égy Forgeus István nevü
hires gazdag kalmár elött, a' kiis a' Kristus Nevéert osztán
meg égettetett, kinek is Nevét Calvinus elö hozza abban a'
Könyviben, melyet tsak hamar irt a' Libertinusok ellen. Ettöl

---

című könyve, az emblémaköltészet műfajának megteremtőjeként vált híressé.

2 Melchior Volmárussal] Melchior Rufus Volmar (1497–1560) német jogász és filológus.

5–6 a' Korintusiakhoz … Magyarázatot irt.] *Commentaire sur la seconde épistre aux Corinthiens,* Genève, 1547.

13–14 Seneca Könyvére … a' kegyelmességröl] Lásd *Annaei Senecae Libri de Clementia cum Commentario,* Paris, 1532.

18 Forgeus István] Étienne de La Forge (?–1535) sikeres üzletember, aki Tournay-ben született, de Párizsban telepedett le, és a franciaországi reformáció egyik szimpatizánsa volt. Párizsi lakásán gyakran gyűltek össze a hugenották, Kálvinnal is ily módon ismerkedett meg. A vallásos perzekúció áldozatává vált; azzal vádolták, hogy Luther műveit terjesztette. 1535-ben végezték ki.

20–21 a' Könyviben … Libertinusok ellen] *Contre la secte phantastique et furieuse des libertins qui se nomment spirituelz,* Genève, 1545.

az idötöl fogva elhagyván minden más Tudományokat Calvinus, ö magát Istennek szentelte, mind azoknak akarattyok szerint a' kik akkor Luteciában eltitkolt gyülést tartanak vala a' Vallásra nézve, és ö ezek között igen foganatoson tanitott. Vala akkor a' Parisiai Académiának Rectora Nicolaus Copus *Nicolaus Copus* a' Basiliai Király Doctorának Gulielmus Copusnak Fia, a' ki oda rendeltetett vala: kiis midön az Erkölcsröl orált volt, azt Calvinus elméjében szedegetvén az után jobban, bátrabban, és világosabban a' Vallásrol beszélnek vala. Mellyet Sorbona el nem szenvedhetvén és a' Senatus nem kedvelvén avagy a' Parlumentum: melytöl is midön tzitáltatnek a' Rector, el indult az ö Társaival hogy oda mennyen, és az ö ellenkezöitöl magát el vonnya, azért vissza menvén azon Tartományokbol ki mégyen Basiléába. Küldöttenek akkor tsak hamar a' Fortretumi *Fortretum* oskolában-is, az holott választotta vala már ekkor Calvinus magának ezt laká-hellyül: kiis talám ekkor othon nem lévén, osztán égymás barátinak irásaikbol észre vétetett, hogy azt akarják, hogy sokaknak életek nyomoruságban forogjon: és ekképen akkor valának az igaz vallásnak azok az erös és nagy ellenségei, és ezek között kivált képen egy Morinus János nevü, *Morinus János* kinek is neve az ö kegyetlenségéért még ma-is emlegettetik. De ezen veszedelmes zenebonat amaz tsudálatos elméjivel, és *Navarriai* böltsességgel fénylö Navarriai Királyné, Ferentz Király Testvé- *Kiralyné*

5 Nicolaus Copus] Nicolas Cop / Nicolaus Copus (1501–1540) orvosprofesszor, a Párizsi Egyetem rektora volt. Kálvin a Collège de Montaigu-ban töltött időszak alatt ismerte meg, és barátkozott össze vele.

6 Gulielmus Copusnak] Wilhelm Copus (1471–1532) Nicolaus Copus apja, Galenus- és Hippokratész-fordító.

20 Morinus János] Jean-Baptiste Morély / Jean Morelli de Villiers (1524–1594) normandiai francia teológus, a reformáció elkötelezett híve, aki családjával együtt Genfbe menekült.

23 Navarriai Királyné] Navarrai Margit / Angoulême-i Margit (1492–1549) I. Ferenc francia király lánytestvére és Navarra királynéja.

23 Ferentz Király] I. Ferenc / Angoulême-i Ferenc (1494–1547) francia király, a Valois-ház leszármazottja. 1515-ben lépett trónra, és haláláig uralkodott. Igazi reneszánsz uralkodó volt, a művészeteket pártfogolta,

re, az ö esekedö szavaival a' Báttyával le-tsendesitette, küldvén, és hiván Calvinust a' maga udvarában, és ottan tisztességgel fogadván ezen Király Asszony ötet halgatta Tudományában.

Santonia Onnan t.i. Lutetziából el-menvén jutott égy Santonia Mezöröl neveztetett hellyre az holott égy Baráttyának kérésére, irt égynéhány rövid keresztyéni intéseket, mellyeket a' Papoknak széllyel osztogatnak vala, hogy a' Prædicallás kőzben a' Népnek beszéllenék, hogy igy lassan-lassan a' Nép az igazságnak utára *Neracum* térittessen. Abban az idöben Aquitaniának egy Neracum nevü Városában ment, kőszöntvén amaz Stapulensiai öreg Jakobus *Jakobus Faber* Fabert, kit is ugyan azon Navarriai Királyné a' Philosofianak helyre állitásáért nem kitsiny veszekedés nélkül a' Sorboniaiktol a' Parisiai Akademiába bé állitott, hogy egyszersmind a' Sz. Theologiát is tanitaná. Nagy tisztességgel fogadta azért ez a Vén Jámbor Calvinust, látván hogy Isten kegyelme által még jövendöben hellyre állitaná azon Ecclesiasticum Regiment. Vissza tért az után Lutetiaba Cálvinus, Isten keze által mint égy vezéreltetvén. Oda származott vala ugyan is amaz Istentelen *Servétus* Servetus, már az ö mérges Tudomannyát a' Sz. Háromság ellen ki-öntvén, mellyet Calvinus igen kiván vala hogy t.i. Servetussal bizonyos hellyen szembe lehessen, a' mellyet mindazonáltal

---

de lovagkirály is, ugyanis több hadiexpedíciót vezetett a Német-római Birodalom ellen 1521 és 1544 között.

10–11 amaz Stapulensiai öreg Jakobus Fabert] Faber-Stapulensis, Jakob / Jacques Lefevre d'Etaples (1450–1536) teológus, bibliafordító és Kálvin szimpatizánsa.

18–19 Istentelen Servetus] Michael Servetius Villanovus / Miguel de Villanueva / Michel de Villeneuve / Szervét Mihály (1511–1553) spanyol orvos és teológus, akinek radikális tanítását mind a katolikus egyház, mind pedig a genfi reformáció vezetői eretneknek nyilvánították. 1553. október 27-én máglyahalált halt.

19–20 ö mérges Tudomannyát … ki-öntvén] Szervét ekkora már megjelentette antitrinitárius nézeteit exponáló munkáit: *De Trinitatis erroribus libri septem,* Hagenau, 1531; *Dialogorum de Trinitate libri duo. De iusticia regni Christi capitula quatuor,* Hagenau, 1532.

---

19 Servetus] Servétus [Sic.]

sok várakozása után is véghez nem vihetett, szüntelen futván Calvinusnak személlyét, mivel a' kik az ö hamis Tudománnyát bé-vették vala ötet imitt-amott lappangtatták.

Volt pedig ez az Ezer Öt-száz harminc négy esztendö igen szomoru, sok kegyes Istenhez térni akart Embereknek az üldöztetésre nézve, mellyek kőzzül való volt ama Sorboniai Gerardus Ruffus, a' ki a' kegyesség Tudománnyának hirdetésében segéd volt, ugy szintén az Augustiniai rend kőzzül Coraldus, kik-is nemtsak hogy a' Prædikállo Székből ki tiltattak, hanem tömlőtzre is vettettek: és annyira ment osztán Ferentz Királynak haragja némelly tzéduláknak a' Mise ellen valo el hányattatásokért a' Várason, és a' mellyet a' Királynak-is aluvó háza ajtajára szegeztenek, hogy a' Városnak négy szegeletein nyoltz személlyeket meg égettetett, kik Martyromoknak nevezettek, és nagy hatalommal ezt hirdetvén, hogy még a' maga Gyermekeinek sem kegyelmezne-meg, ha abban az haszontalan szakadásban (:a' mint ö nevezi:) volnának. Midön illyen ábrázattyokat látná azon idönek Calvinus egy kevéssel azután, hogy amaz igen szép jeles könyvet irta Aureliában, mellyet Psychopannychiának nevezett, azoknak tévelygések ellen, a' kik a' Testtöl el szakadott lelkeket alunni egy hellyen, és onnan elö hini tanitották, jobbnak tartotta lenni Frantzia Országbol való

Gerardus Ruffus

Coraldus

6–7 Gerardus Ruffus] Gérard Roussel (1480?–1550) teológus, humanista és fordító, Navarrai Margit udvari prédikátora, a református eszmék egyik korai szimpatizánsa.

8–9 Coraldus] Ellie Coraud / Cauraud / Coraldus ágostonrendi teológus, aki Párizsban tanult, de nézetei miatt 1534-ben kénytelen volt Bázelbe távozni. Később, 1536-ban Genfbe érkezett, és csatlakozott Kálvinhoz és Farelhez.

19–20 Psychopannychiának] Noha Kálvin már 1534-ben Orléansban elkészítette ennek az írásának az első változatát, csupán 1542-ben jelent meg nyomtatásban: [Psychopannychia] *Vivere apud Christum...,* Argentorati, 1542. Három évvel később újabb kiadást ért meg ugyancsak Strasbourgban, ám ezúttal a kibővített címben is megjelent a *psychopannychia* terminus: *Psychopannychia: Qua Refellitur Quorundam imperitorum error, qui animas post mortem usque ad ultimum iudicium dormire putant,* Argentorati, 1545.

Basilea elmenetelit, azért égy Társával elindulván Basilea felé Lotha-
Metensis gián bé menvén, nem messze a' Metensis nevü Várashoz igen
nagy szerentsétlenségben esett, mert két szolga lévén véllek,
az égyik éjszaka mind a' Társának, mind pedig Calvinusnak el
lopta a pénzit, és lora kapván hirtelen el-nyargalt, hogy bé nem
érték, azért égy pénz nélkül maradván, kéntelenittettek a' má-
sik szolgájoktol kérni költsön tiz koronás aranyat, mellyel alig
Argentina érték meg Argentináig, és azután Basiléáig. Ottan kiváltképpen
Simon Grinæus valo Baráti voltának ö néki, u.m. Simon Grinæus, és Capitó
Capito Farkas, Farkas, és ott magát Sidó Nyelvnek tanulására vette: és jollehet
Bucerus magát mindenképpen el-titkolná a' minthogy abbol a leveliböl,
mellyet irt Bucerusnak második esztendöben meg tetzik, mind
az által amaz igen ditsösséges Könyvet, mind Tudománnyának
első 'Sengéjét Világ eleibe botsátotta, mellynek-is illyen nevet
adott: *Az igaz és Keresztyén Vallásnak oktatása.* Midön pedig
Ferentz Királynak öldöklö üldözését nehezen szenvedhetnék,

---

9 Simon Grinæus] Simon Grynaeus / Simon Griner de Feringen (1493–1541) egyetemi tanár, teológus és fordító, rövid időre Budán is tevékenykedett tanárként. Lutheránus meggyőződése miatt folyton menekülnie kellett, Bázelben telepedett le, ahol halála előtt rövid ideig az egyetem rektora lett.

9–10 Capitó Farkas] Wolfgang Köpfel / Wolfgang Fabricius Capito (1478–1541) a korai reformáció híve és harcosa. Orvosnak tanult, majd teológiából doktorált Bázelben, ahonnan Heidelbergbe ment jogot tanulni. Később a reformáció ügyének szentelte életét; Bucerrel együtt szerkesztette a *Confessio Tetrapolitana*-t, és részt vett a berni zsinaton 1532-ben.

12 Bucerusnak] Martinus Bucerus / Martin Butzer (1491–1551) német reformátor, aki az eltérő nézeteket képviselő reformátorok között próbált közvetíteni, például Luther és Zwingli között.

15 *Az igaz … oktatása*] Kálvin fő művének első változatára utal, amely folyamatosan bővült és alakult át az elkövetkező kiadások (1539, 1543, 1550, 1559) során: *Institutio religionis christianae,* Basileae, 1536. Az 1536-os edíció szövege főként Franciaországban íródott, és csupán a befejezése készült Bázelben. Tehát elsősorban egy olyan, némiképp a katekizmusok diskurzusára is jellemző szöveg, amely a francia protestánsoknak volt szánva. E mű azonban jóval több mint egy katekizmus, a kálvinista dogmatika legelső tömör és lényegre törő összefoglalása.

a' Német Nemzet Fejdelmek a' kik az Evangyéliomot bé-vették vala, és a' kikkel ö ugyan barátságot is vetett vala. Midön pedig az Anabaptistáknak nagy Seregét látná Cálvinus, meg nem álhatá hogy ezek ellen ki ne kellyen az ö irása által, irt azért ezek ellen égy kőnyvet, mellyet a' Királynak titulált, mellyet ha ö olvasott volna gyakorta, tudom hogy igen nagy sebet ejtett volna amaz utálatos Babilonon. Vala ugyanis az a' Király nem ollyan a' minémük ötet követték azután: hanem a' jó dolgoknak igen nagyra betsüllöje, azoknak párt-fogoja, és a Tudos Embereknek Fautora, és magára nézve mi töllünk nem-is idegen. De ezt a' könyvet sem maga a' Király, sem a' Frantzia Ország Népe nem olvashatta, az Istennek haragja közelitvén ö hozzájok. Ki botsátván ezen könyvet a' XII-dik Ludovicus Frantzia Király Leánya a' Ferrariai Fejedelem Asszony a' kinek igen nagy volt mind Tudománnya, mind pedig kegyessége, Cálvinusnak látására ment, ötet azért látta, és ötet a' mennyire azon idönek ábrázattya engedte a' Tudományban oktattais, annyira hogy ötet azután egyedül igen szerette. Mindazáltal Olasz-országból ismét vissza ment Frantzia Országba, ottan minden dolgait eligazitván; midön Alogrobustol üldözés támadott volna, szaladott Genevába, jol-lehet hogy ez elött ezen Városrol még tsak gondolkodni sem tudott, de a'mint majd meg tetzik Isten végezéséböl ment oda. Igen tsudálatoson vitetett bé ugyan-is abban a' Varosban az Isten Igéje, két nevezetes tudos emberektöl, u.m. ama Delfiniai Gulielmus Farellustol, és

Ferraria Fejedelem Asszony

Gulielmus Farellus

Kálvin legfontosabb tézisei, mint például a predestináció, már itt kifejtést nyernek, és bár fejlődnek az idők során, már 1536-ban a kálvini dogmatika rendszerének szerves részét képezik.

3–5 Anabaptistáknak…kőnyvet] *Brieve instruction pour armer tous bons fideles contre les erreurs de la secte commune des anabaptistes,* Genève, 1544. Kálvin ezt a munkáját Farel biztatására írta, és a francia királynak, I. Ferencnek ajánlotta.

13–14 a' XII-dik … Fejedelem Asszony] Valois Renáta (1510–1574) modenai és ferrarai hercegnő, XII. Lajos (1462–1515) francia király leánya.

25 Delfiniai Gulielmus Farellustol] Guilhem Farel / Guillaume Farel (1489–1565) Kálvin közvetlen munkatársa és barátja, a svájci reformáció meghatározó alakja.

Viretus Péter amaz Orbéi Viretus Pétertöl, kiknek munkálkodásokat azután az Isten foganatossá tötte. Midön azért Cálvinus ezeket mind tudos Embereket kivánta meg-látogatni, akkor Farellus, mint Isten Lelkével felruháztatott férjfiu igen sok szoval azon kérte, hogy vellek ott maradjon Génévában, és az Isten igéjét hirdesse ö véllek együtt 's tovább onnét ne mennyen, mellynek midön Calvinus nem igen engedne, monda Farellus: Én a' Te Tudományodat értvén a' Mindenhato Istennek Nevében intlek és kérlek, hogy ha Te ezt meg-veted, és mivelünk itten az Isten beszédét nem hirdeted, és nem annyira a' Kristust keresed, mint a' magad elömenetelét, tehát az Isten tégedet verjen meg. Ezen irtóztato mondásoktol megrettenvén Calvinus, ö magát mindjárt a' Magistratus akarattya alá hajtá, és Papi hivatalt vallala ö magára, kinek böltsességét midön látná az egész kősség, nem tsak Papi hivatallal tiszteltették meg (:mellyet nem kívánt fel-vállalni:), hanem a' Sz. Theologiában Doctorrá tétetett: Ezer
M. D. XXXVI. Ötszáz Harmintz hatodik Esztendöben, Augustusban, és ugyan ezen Esztendöben a' két Város között u.m. Berna és Généva között Laussanniába igen sok Disputatiok estek a' Catholicusokkal, mellyekben Cálvinus mindenkor jelen lévén, igen hiressé tették ötet az ö maga viselései, holott az ellenkezöket semmivé tötte. Akkor irt, és botsátott-ki Calvinus a' Keresztyén Tudománynak igazságárol mint égy Formát a' Genévai Népnek épületére, hogy a' Pápás Szemetes Tudománnyától öket meg tisztittsa. Hozzá adta a' Cathechismusi Tudományt-is, nem azt a' melly kérdésekre, és feleletekre vagyon most irva; hanem ennél sokkal rövidebbet, a' melly magában foglallya vala az igaz Vallásnak tsak fundamentomosobb ágazatait.

---

1 Orbéi Viretus Pétertöl] Petrus Viretus / Pierre Viret (1511–1571) svájci reformátor, teológus, többek közt Lausanne-ban és Genfben volt prédikátor.

22–24 Akkor … épületére] *Instruction et confession de foy dont on use en l'église de Genève,* Genève, 1537.

25 Cathechismusi Tudományt-is] *Catechismus sive christianae religionis institutio,* Basileae, 1538.

---

14 böltsességét midön látná] [**midön** utólagos betoldás]

Hozzáfogott ezután Calvinus mindjárt Farellussal, és Coráldussal az igaz Ecclésiának a' Népböl valo fel-állatására, azért kénszeriték mindjárt a' Népet, hogy a' Pápa babonás Tudománnyát tagadják meg, és a' Sz. Iráson fundáltatott igaz Tudományra, mellyet ök egynéhány Caputokban foglaltanak esküdjenek meg. Mellyre ámbár égynéhányon nem akartanak-is félelemnek miatta réá állani; mindazáltal az Isten azt tselekedte, hogy ezer öt-száz harmintz-hetedik Esztendöben, Juliusnak huszadik Napján az Város Iro-Déáknak nevek fel irásával az egész Város a' Kristus igaz tudományára meg esküszik, és megtér. Ezen dolgot azért midön a' Sátán látna, nagyon meg-irigyle, és azt mindenképpen meg gátolni igyekezte, az külsö Ellenségek által, de haszontalan, ámbár ezt szép szin alatt-is próbálták légyen, elöször-is az Anabaptis és azután Caroli Péter által, a' kiröl majd alább szollunk. Kik is az Urnak ezen munkáját, nem tsak irigylették, hanem egészen azon voltanak, hogy mindenestöl el-töröljék. De meg előzte, és meg győzte a' Sátánnak ezen igyekezetit az Isten, a' mint a' dolognak ki-menetele bizonyitja. Ugyanis az Anabaptistákat Cálvinus az ö Társaival egybe gyüjtvén közönséges helyen disputatiokkal meg győzték, és meg tzáfolták az egy Isten beszédéből Ezer Ötszáz XXXVII-dik Esztendöben, Martiusnak Nyoltzadik Napján, annyira, hogy ezután ottan semmit sem tselekedhetett az ördög és az ö Tagjai. Második meg zavarója az igaz Ecclésiának volt Caroli Péter nevü, kiis igen nagy és hosszas megzavarásokat kivánt véghez vinni, mellynek tsak summáját hozom-el kit Calvinus ö maga szépen le irt abban a' Könyvében, mellyet küldött Gryneusnak. Ezen Carolit mint haszontalan Sofistát az ö Annya Sorbona minekutánna szülte, mint hæreticust el-tsapta. Ment azért ö legelöször Genevába onnan Laussaniába, azután Neaconumba: a

M. D. XXXVII. 20-dik Julij A' Genévai egész Város meg-tér.

Cároli Péter

14 Caroli Péter] Petrus Carolus / Pierre Caroli (1480–1550) francia teológus, aki bár elfogadta a reformációt, mind Kálvinnal, mind pedig Farellal összekülönbözött; ezeket arianizmussal és szabellianizmussal vádolta meg.

27 a' Könyvében ... Gryneusnak] Kálvin következő könyvéről van szó: *Commentarii in epistolam Pauli ad Romanos,* Argentorati, 1540.

Satannak Lelke ötet mindenütt követvén annyira, hogy akár merre ment, mindenütt az ö fertelmességinek jeleit hagyta. A' holott látta magát a' miéinktöl magát vádolni, onnét által ment az ellenkezökhöz; onnét ismét a' miéinkhez vissza. Végtére Calvinust, Viretust, Farellust mint ha a' Sz. Háromsággal nem igazan értenének vádolni kezdette. Melly dologért Bernába igen nagy gyülés lett, az holott az ö vélekedése meg-tzáfoltatott, és azután a' Mediomatrisokhoz ment hogy az Ur munkáját mellyet már Farellus el-kezdett meg gátollya. Onnan az ö Levelével sok kegyes embereket motskolt, hogy az ö Tudománnyával mint valamelly meg éhezett kutya, valami kevés eleséget kaphasson. Azután Romába vissza ment, de ott is gyalázattal illettetett, mivel meg frantzusodván még tsak az Ispotályba-is alig fogadtatott bé, az holott kevés idö mulva az ö tselekedetinek jutalmát mint bünnek rabja el vette midön meg halván. E' volt hát ezen boldogtalan embernek boldogtalan ki menetele.

Midön mindenen által Calvinus Ezer, Ötszáz XXXVII-ben, látná, hogy Frantzia országban igen sok Nép volna, a' melly belsöképen ugyan az igaz Vallást hinné, mindazáltal magánakis kedvezne ebben, hogy elég az, ha belsöképpen hiszik ök az Igaz Vallást, külsöképpen pedig, ha a' Pápa Tudománnyán lésznek; két igen nevezetes Leveleket irt, és ki botsátott: Égyet a' Bálványozásnak elszakadásától, az ö Baráttyahoz Nicolaus Cheminiushoz, mint a' kivel Aureliában együtt mulatott: A' másikat a' Pápistak Papságokrol Gerardus Ruffusnak, mellyröl felyebb emlékeztünk, kiis a' Párisiai tamadásnak le tsendesedése után Püspökke tétettetett, nem tsak pedig hogy ezután

Nicolaus Cheminius

23–24 Nicolaus Cheminiushoz] Nicholaus Cheminus / Nicolas Du Chemin / Nicolas Duchemin (1515–1576) Kálvin nyomdászattal és zenével foglalkozó barátja még az orléans-i korszakból. Kálvin Duchemin *Antapologia* (1531) című művéhez előszót írt, továbbá levélváltásuk egyik darabja fennmaradt, amely az ún. nicodemizmus kényes kérdéskörére reflektál. Kálvin ezt a levelet némi átalakítással bedolgozta a nikodemiták ellen írt *Petit traicté* (1543) szövegébe.

5 Sz. Háromsággal] [-**al** utólagos betoldás]
17 mindenen] mindonen [emend.]

az igaz életet nem tartott; hanem az ö örökös Asszonyát-is a' Navarreniai Királynét-is lassan lassan le tapodni igyekezte. Mindazáltal midön ö ezt tselekedte igen sok tselédek között valo árulkodások követték. Bé vétetett vala az elött Genevába az Evangyéliom, a' mint felyel meg mondottak, és a' Pápa Tudo- M.D.XXXVIII.
mánnya meg-tagadtatott vala; de még-is tsak lappangottanak alattomban némellyek a' Pápától való félelem miatt, kik-is elöször szépen meg intetvén, azután pedig meg is büntettetvén keményen, a' Varasi Nép két-felé szakadott, mellyet midön látnának azok a' Tudos Emberek, u.m. Farellus és Cálvinus, ugy az ö Collegájok Coráldus, igy szollanak minnyájan világoson, hogy ök két illyen égymással ellenkezö Népnek az Urnak Sz. Vatsoráját ki nem szolgáltathattyák igazán. De még illyen rossz is adá elö magát; hogy némelly Sz. Szokásokban a' Genevai Ecclésia külömböz vala a' Bernaitol. Élnek vala ugyan is a' Genevaiak közönséges kenyérrel az Ur Vatsorában, és a Keresztségnek formája-is más forma volt, ugy az Innep Napokat-is az UR Napokon kivül mind el hagyták vala, midön azért a' Bernaiaktol fel allatt Lausanniai Synodus azt végezné, hogy *Lausanniai* kovász nélkül valo kenyérrel kell administrálni a' Sz. Vatsorát, *Synodus* és a Genevaiaktol-is ezt kivánnák, Tygurumban ismét Synodus *Tygurumi* lessz, az holott a' Nép pártos lévén körül vészik öket a' Syndi- *Synodus* cusok (:és Calvinusnak s a' több Társainak szavokat is meg nem halgatván:) és ottan azt végezik ezek ellen az három Isten hivsé-

19 Lausanniai Synodus] A lausanne-i zsinat 1538. március 31-ére volt kitűzve, és a célja az volt, hogy egységesítse a reformált rítust a Bernben kialakított gyakorlat szerint. E törekvés Kálvin és Farel részéről fenntartással fogadtatott. Ez volt az a konfliktus, amely Kálvin Genfből történő távozásához vezetett.

21 Synodus] A zürichi zsinat 1538. április 29-én kezdődött, ám ekkora már a genfi tanács távozásra szólította fel mind Kálvint, mind pedig Farelt. Noha a zsinat tárgyalásain május 2-án a „genfi probléma" is megbeszélésre került, a felek nem jutottak kompromisszumra, így érvényben maradt a genfi tanács döntése, amelyet a két prédikátor elfogadott.

17 formája-is] formája formája-is [emend.]

ges Szolgai ellen, hogy két nap alatt a' Varasbal ki takarodjanak miért hogy ezt mondották, hogy az Urnak Vatsoráját a versengö Népnek ki nem szolgáltattyák. Ezen végezés Calvinusnak midön megment volna: Bizony azt mondja, ha az embereknek szolgáltam volna rosz jutalom adattatnék énnekem, de jó hogy annak szolgáltam a' ki az ö szolgáitol soha el nem vonnya azt a' mit igért égyszer. És vallyon ekkor ki ne gondolkodott volna ugy, hogy ennek a' Városnak és Ecclésiának veszedelme az ajto elött ekkor ne állott volna? Mindazáltal a' dolognak kimenetele ellenben ugy tanit, hogy ez Isteni gondviselés által lett légyen, mind azért hogy efféle dolgok által az viszontagságok miatt nagyobb dolgokra tanittattnék, mind pedig azért hogy az illyen támadások magok fel-forgatván magokat a' Genevai Ecclesiát a' sok szemetektöl megtisztitaná. Mind addig azért az Isten az ö fel-tett munkáinak szándékiban el nem hagyta. Mellyet azután a' dolognak valosága megmutatott. Azért tsak hamar sok kegyes embereknek bánattyokra ezen három Tudos Emberek Genevát el hagyván Tigurumban mentek, és ottan a' Helvetziai Ecclésiákbol Synodus lett, és a' Synodusnak végezése szerint a' Bernaiak a' Genevaiakat tsendesiteni akarták azon dolog iránt, melly midön haszontalan volna, Calvinus onnan Basileába ment, és tsak hamar azután Argentinába.

Calvinus drága Szavai

Cálvinus az ö két Társaival Génévabol ki mennek

Ott azért az egész Synodusnak, vagy mondom Senátusnak akarattyából, azoktol a' Tudos Férjfiaktol, a' kik abban az Ecclésiában fénylettenek, u.m. Bucerus', Capito', Hedio', Nigrus' és másoktol bé-fogadtatott, és a' Sz. Theologiában Doctorrá tétetett; az holott nem tsak a' Theologiát tanitotta mindeneknek tsudájára, hanem a' Senatusnak végezeséböl a' Frantzia Ecclesiákat-is gyarapitotta nagyon. Ekként az ö szándékában meg gátoltatván a' Sátán, hogy Genevából ki üszte, az Isten ismét másban vetette, a' holott tisztességgel és épülettel látta-

Capito, Hedius, Nigrus

25 Hedio'] Caspar Hedio / Kaspar Heyd / Kaspar Bock / Kaspar Böckel (1494–1552) német teológus, történész és reformátor, aki részt vett az 1529. október 1–4. között tartott Marburgi Kolloquiumon.

25 Nigrus'] Antonius Nigrus / Anton Niger (1500–1555) orvosprofesszor, filozófus és humanista, a Marburgi Egyetem professzora.

tott. De tsak hamar a' Genevai Ecclésia ismét más világot látott, mivel Cálvinus már sokakat el-ijesztett vala a' kovásztalan kenyérrel valo élésért az Ur vatsorájában, és azután annyira mentek, hogy a' kovász nélkül valo kenyeret mind el hagyták.

De ime ismét veszedelmesebb rossz következett, melly kezdödött Ezer Öt száz harmintz kilentzbe, és végezödött az utánna valoba Calvinus altal le tsendesittetvén, és semmivé tetettvén. Vala ugyan is Carpentorában egy Jacobus Sadolatus nevü Püspök igen eloquens ember, mind-az által a' ki tsak azért vitettetett vala fel inkább, hogy az igaz Vallásnak gyülölöje volna. Ez észre vévén, hogy annyi sok Nép u.m. Geneva, Pásztor nélkül volna, könnyünek allitván lenni, hogy öket magához hajtsa. Levelet küldött az Génevai Senatusnak, és az egész Népnek: mellyekben semmit el nem hagyott a' Papa Tudománnyára a' mi tartozik, hogy arra vissza terjenek kervén. Mellyre senki hogy feleletett tenne nem találkozatt egész Genévába: annyira, hogy hanem ha idegen nyelven iratott volna, az egész Városnak veszedelme könnyen következhetett volna. De midön ezeket Cálvinus Argentinában olvasná, minden bosszuságrol elfelejtkezvén, mellyel ötet a' Genevaiak illették, mindjárt azon dologra olly igazán és böltsen hellyettek meg felelt, hogy az ö feleletére még tsak szolni sem tudtak az Ellenkezök. Azért Cálvinus öket még-is szánván, mindenkor jo Szivel volt hozzájok, a' mint azok a' Levelek bizonyságot tésznek, mellyeket azon Esztendőben, a'mellyben töllök el küldetett, nékiek gyakran irt

M.D.XXXIX. et M.D.XL. *Jácobus Sadoletus*

A' Genevaiaknak Levél küldetik a' Pápa hitire valo vissza állásért.

8–9 Jacobus Sadolatus nevü Püspök] Jacopo Sadoleto (1477–1577) bíboros, az ellenreformáció híve, aki a genfi szenátusnak és a genfi polgároknak írt 1539. március 18-án kelt levelében a katolicizmusra való visszatérést ajánlotta fel. A genfiek nevében és védelmében 1539. szeptember 1-jén az elűzött Kálvin válaszolt Bázelből. Nyomtatásban meg is jelent Strasbourgban: *Sadoleti epistola ad Genevenses. Calvini responsio,* Argentorati, 1539. Újabb latin és francia kiadásai ezúttal Genfben, következő évben láttak napvilágot: *Responsio ad Sadoleti epistolam,* Genevae, 1540; illetve *Response à l'epistre de Sadolet,* Genève, 1540.

8 Jacobus Sadolatus] Jácobus Sadolatus [Sic.]

Argentinából, a' mellyekben semmit egyebet nem tselekszik, hanem ezt, hogy az Istenhez térjenek meg, a' rossz dolgot békével szenvedjék, a' Tanitokkal éggyességben eljenek, arra kéri bizonnyal elhitetvén azt magával, hogy ök még megtérnének; a' minthogy a' dolog' kimenetele ezt ugy-is tanittya. Ugyan ekkor bövitette-meg azt a könyvit, melly a' Keresztyén Vallásnak kezdeteröl tanit; ugy a' Romabéliekhez irt Levélnek magyarázatját, mellyeket Simeon Grinæusnak mint kedves Baráttyának ajánl; ugyan ekkor botsátott égy igen drága könyvetskét az Ur-Vatsorájárol az ö Frantzia Nép halgatoinak hasznokra, mellyet
Gélasius azután Déákra forditott Gelasius: melly könyviben olly igazán és helyesen járt, hogy valaki akkor meg-látta, nem lehetett hogy az ö igaz Vélekedésit bé ne végye. Nem is tsalattatott meg Calvinus sokaknak meg térittetések iránt, és nevezetesen az Anabaptisták kőzött. Ugyan is ezek között kettö kivált képpen
Volsius Pál nevezetes, u.m. Volsius Pál: a' másik amaz Leodiensis Storder
Storder János János, kinek is halála után az ö feleségét, mint tisztességes

6–7 a' Keresztyén Vallásnak kezdeteröl tanit] Az *Institutio* 1539-es kiadására utal: *Institutio religionis christianae,* Argentorati, 1539.

7–8 a' Romabéliekhez irt Levélnek magyarázatját] *Commentarii in epistolam Pauli ad Romanos,* Argentorati, 1540.

9–10 könyvetskét az Ur-Vatsorájárol] *Petit traicté de la Sainct Cène,* Genève, 1541. Kálvin még 1540-ben, Strasbourgban írta meg ezt a kis traktárust, amelyet csak a rákövetkező évben publikált. A latin változatot Nicholas des Gallards fordította Kálvin francia nyelvű szövegéből: *Libellus de Coena Domini,* Genevae, 1545.

11 Gelasius] Nicolaus Galasius / Nicholas des Gallards (1520–1580/1581) teológus, bibliafordító, aki Genfbe menekült, lelkipásztorkodott ott, továbbá Kálvin latin nyelvű munkáiból fordított franciára.

16 Volsius Pál] Paulus Volsius / Paul Volz (1480–1544) egykori német bencés szerzetes, majd humanista és teológus, aki Erasmusszal levelezett.

16–17 Leodiensis Storder János] Johannes Stordeur / Jean Stordeur (megh. 1540) anabaptista nézeteket vallott, így a belgiumi Liège-ből távoznia kellett 1533-ban. Feleségével, Idelette van Beuren-nel együtt Genfben nyertek menedéket. Kálvin hatására 1539-ben áttértek a reformált hitre. A férj hamarosan pestisben meghalt, özvegyét, Bucer tanácsára, Kálvin 1540 augusztusában feleségül vette.

és betsülletes Asszonyt, Idelletat Calvinus magának Bucerus javallasából feleségül vette. Ezek voltak Calvisnusnak Tudománnyal teljes tselekedetei Argentinába egész Ezer, Őtszáz XLI. Esztendöig, ugyan a' melly Esztendöben voltanak gyülések a' Tsászár parantsolatjából elsöben Vormatiában, és azután Ratisbonában az ellenkezö Vallásoknak hellyben állittatásokért. Jelen volt itten is Cálvinus az Argentiniai Theologusoknak kivánságok szerént, kiis igen sokat használt ott a' már reformalt Ecclésiáknak, és nevezetesen a' Frantziáknak kedvet tanálván, mind Philippus Melanthon mind pedig Crucigerus Gáspár elött, annyira hogy ötet amaz igen sokszor Theologusnak hivta, e' pedig vélle különösön a' Sz. Vatsoráról beszélgetet, és meg esmérvén ez iránt valo Sententiáját mindenekben hellyben hagyta.

Cálvinus Felesége Idelleta

M.D.XLI.

Ratisbona

Philippus Melanthon, Cruciger Gaspár

Eljött volna pedig immár az az idö; mellyben az Isten a' maga könyörületességét ki mutatná a' Génévai Néphez. Azért azon Syndicusnak égyike, a' kinek végezésiböl lett az hogy az Istennek azok a hiv szolgái kivettessenek, ugy viselte magát a' közönséges-társaság dolgaiban, mert mint árultatásnak Mestere, midön magát az ablakon el lopni akarná, hirtelen le esvén, minthogy nagy ember volt, ugy meg üti magát, hogy kevés

Égy árulonak veszedelme

4–6 voltanak … Ratisbonában] A szöveg az 1541 januárjában tartott wormsi, illetve az 1541 áprilisában sorra kerülő regensburgi gyűlésre utal, amely a vallásos egység helyreállítását célozta meg a Német-római Birodalmon belül, sikertelenül. Ez utóbbi eseményt Regensburgi Kolloquiumként is emlegetik.

10 Philippus Melanthon] Philipp Melanchthon / Melanchthon Fülöp (1497–1560) német lutheránus teológus és humanista, a Wittenbergi Egyetem professzora, illetve a németországi reformáció egyik vezéregyénisége. Luther közvetlen munkatársaként dolgozott, könyvei nagy mértékben segítették a reformáció ügyét. Különös népszerűségnek örvendett a Wittenbergben tanuló magyarországi peregrinusok körében.

10 Crucigerus Gáspár] Caspar Creuziger / Caspar Cruciger az idősebbik (1504–1548), német humanista, reformátor és bibliafordító. Wittenbergben doktorált és részt vett Luther Biblia-fordításának a munkálataiban. Élete vége felé Lipcsében telepedett le, ahol a reformáció ügyét kitartóan segítette.

idö mulva meg hal. Más Syndicus pedig gyilkosságban esik, és feje is vétetik. A' más kettö pedig vádoltatván a' közönséges Társaság dolgainak rosszul valo administratiójáért kivettettek. Midön azért efféle szemétektöl magokat meg tisztitatták volna, a' Város Farellust, és Cálvinust kivánta fel keresni. De midön Farellus vissza menésérül a Neocomiaktol igen vékony választ vennének, azután mindjárt Cálvinust kezdették ostromlani, azért a' Tigurumiaktol-is kőzbenjárokat kérnek magok mellé, és el menvén a' követek a Tigurumiakkal Argentinába Cálvinushoz, kik is az Argentinaiaktol kérik vissza Cálvinust igen erőssen. De az Argentinaiak semmiképpen nem akarják Cálvinust vissza botsátani, Calvinus ámbár némely esztelenektöl Genevában gyalázattal illettetett, mindazáltal az ö szive mégis jó volt a' Genevaiakhoz, mivel azoknak esztelenségeket szánta, de a' kőzségtöl meg is irtozott, és mivel látta, hogy az ö szolgálatjának az Isten igen nagy elömenetelit hagyta az Argentinai Ecclesiába, éppen magát vissza menni nem ajánlotta. Bucerus is és az ö Társa semmiképpen nem akarták magok mellöl el botsátani. Mindazáltal a' Genevai elé-való embereknek könyörgésekre annyira ment Bucerus, hogy ötet el botsátani nem ellenezné, a' melly mind-azonáltal, hanemha az Isten itéletinek fenyegetéséért, és Jonásnak elöhozatott példájáért, de másképpen Calvinus rá nem vette volna magát. De mivel abban az idöben illyen dolog adta elö magát, hogy Calvinusnak Ratisbonába kell vala menni Gyülésre Bucerussal, azért az ö hozzájok való menetele égy kevéssé el haladott, és ezen idöig a' Bernaiaktol azt kérték a' Geneva-béliek, hogy Viretus Péter menne hozzájok Genevába. Azért Cálvinus-is örömestebb ment osztán Genevába vissza, mivel lenne ö néki ollyas Társa, a' kivel az Ecclésiát jól hellyre állitana. Igy égynéhány holnapok eltelvén, azután Calvinus Genevába vissza ment u.m. Ezer, Ötszáz negyven eggyedik Esztendöben Septembernek Tizenharmadik Napján az egész Népnek örömére és contentumára, meg esmérvén és meg vallván ö elötte, az Istennek iránt

A Génévai arulok kimenetele

Farellust a' Génevaiak vissza kivánnyák.

Calvinust a' Genévaiak hivják vissza.

Nem akar vissza menni.

Calvinus és Bucerus Gyülésre mennek Ratisbonába

M.D.XLI. XIII. Sept. Cálvinus vissza ment a' Genevaiakhoz.

---

10 Argentinaiaktol] [A második **a** utólagos betoldás.]

16–17 az Argentinai Ecclesiába] [**az** utólagos betoldás]

való Gondviselését. Az Argentinaiak olly szeretettel viseltettek Calvinushoz, hogy a' Sallariumot melly néki rendeltetett vala ezután-is mindenkor ki adnák, minden elemosynával együtt; de Calvinus egésszen recusált, és el nem vett egyebet, hanem tsak az honorariumot; ne hogy az mondassék ö felöle, hogy tsak a' Gazdagságot üzi.

Az Árgentinaiak Cálvinusnak honorariumot adnak

Midön azért Calvinus Genevába volna, midön látná, hogy directio nélkül volna a' Város, igy kivánta hellyre állitani: azt mondotta nékiek, hogy ö az ö szolgálattyát igazán véghez nem viheti, hanem ha az igaz Tudománnyal minden Papi hivatal, és Secularis Status meg-égyez 's égy lészen. Azért mindjárt törvények irattattak minden rendekröl, mellyek az Isten törvényével ne ellenkeznének, mellyek az egész Népnek igen tettzettenek, a' mellyet az-után a' Sátán sok képen-is hijába munkálodót elrontani. Irt, ugyan ekkor égy Cathechismust Frantzia és Déák nyelven, melly is az elébbeni Cathechesistöl nem külömbözik, hanem annál sokkal hosszabb, kérdésekre és feleletekre osztván: a' mellyet minékünk szabad légyen tsudálatos munkának nevezni, mellyet annyira kedvellettek még a külsö Népek-is, hogy nem tsak a' közönséges Nyelvekre; u.m. Német', Anglia', Scotus, Belga, Spanyol, Magyar: hanem még 'Sido Nyelvre-is fordittatott Immanuel Tremelius által, a'ki Sidoból lett Keresz-

A' Calvinus Catechesisét sok Nyelvekre forditották

Immanuel Tremelius és Henricus Stephanus

15–16 Irt … nyelven] A francia változat: *Catéchisme de l'église de Genève,* 1545; a latin: *Catechismus ecclesiae Genevensis,* Argentorati, 1545.

22 Immanuel Tremelius] Immanuel Tremellius (1510–1580) héber filológus és hittudós, az Ószövetség és a héber nyelv professzora, aki áttért a reformált hitre. Legfontosabb munkái az Újtestamentum (1569), illetve az Ótestamentum (1575–1579) fordításai. A magyar kálvinisták körében latin nyelvű bibliafordításának különféle kiadásai rendkívül népszerűek voltak, Bethlen Miklós is kizárólag erre hagyatkozott rengeteg bibliai utalással gazdagított élettörténetének megírása során. Tremellius Kálvin katekizmusát is lefordította azzal a céllal, hogy a zsidó konvertitákat a kálvinizmushoz vonzza: *Sefer ḫinnuk beḫire yah ḫibbero hrr 'Immanuel Tremelius me'ir Ferara be'erets Italya,* Genève,

20 Nyelvekre] Nyelvekra [emend.]

tyénné; és Görög Nyelvre Henricus Stephanus által.

Mik voltanak ezután az ö rendszerint valo dolgai, annak kimeneteli meg bizonyittyák. Egész héten minden nap predicál vala, három nap pedig tanit vala: Minden Csötörtök Nap papsághoz vala dolgokat igazgatott, Péntek Napon a' Sz. Irásnak olvasásában forgolodott a' Nép elött; sok Sz. Irásbeli Könyveket magyarázattal meg világositott, most az igaz vallás ellenkezöinek meg felelt, néha pedig a hasznos dolgokrol irast tett mindenfelé. Mellyeket a' ki figyelmetesen olvasott, tsudálkoztak, hogy égy halando ember, hogy érkezik ennyi dolgot véghez vinni. Együtt volt pedig minden munkában Farellussal és Viretussal, kiknél mindazonáltal sokkal többre ment, de a' kikkel kimondhatatlan barátságot tartott. És bizony igen gyönyörü dolog volt azt szemlélni, hogy ilyen három férfiak az Isten Anyaszentégyházában miképpen egyeztenek meg minden munkájokban, és miképpen fénylettenek mindenek elött. Felyül mullya vala Farellus az ü nagy és bátor szavával, kinek is szavát igen nagy mondják, és olly buzgon könyörgönek, mint ha az eget majd le huzná. Viretus győnyörüséges Svavitással fellyül multa, mivel a' ki ötet halgatta, nem lehetett, hogy meg ne szeresse. De immár Cálvinus mélly Tudománnyával mindeniket meg-elözte, mivel valahány szót ki-botsátott száján, mind annyiszor az ö Halgatoinak sziveket, elméjeket magájévá tette.

Cálvinus tanitásinak rendi.

Farellus

Viretus és Cálvinus külömbségei.

Hogy Cálvinusra vissza térjünk, nem tsak ezekben volt szorgalmatos, hanem a' Házi és külsö dolgokban is. Mert ugy meg áldotta vala az Isten az ö szolgálattyát, hogy a Keresztyén Vi-

1554. Párizsban is kiadták: *Sefer ẖinnuk beẖire yah,* Paris, 1554. Noha a szakirodalom Kálvin és Tremellius levélváltásából kiindulva feltételezi egy 1551-es edíció meglétét is, ebből példányt mindeddig nem sikerült felkutatni és beazonosítani.

1 Henricus Stephanus] Henri (II.) Estienne / Henricus (II.) Stephanus (1528/1531–1598) humanista, tipográfus és fordító, aki a *Genfi Kátét* görögre fordította. A fordítás 1551-ben jelent meg nyomtatásban: *Stoicheiôsis tês Christianôn pisteôs. Rudimenta fidei christianae. Libellus apprime utilis nunc primum in lucem editus,* Genève, 1551.

17 Farellus] Farallus [emend.]

lágnak minden részeiböl, mennek vala ö hozzája tanátskérdeni az Ecclesiai dolgoknak folytátások iránt, rész szerint pedig az ö Szavainak, és Tanitásinak halgatásáért: annyira hogy Genévában Olasz', Anglia', és Spanyol' Ecclesiákat kellett felállitani, mellyek égy más hátán-is alig fértek Génevában a' sok Nép miatt. Othon pedig, a' Joktol tiszteltetett, a' hamisak pedig ö tölle féltek, és minden dolgait házában jol igazgatta.

Génévában sok Nemzetségek szaporodtak a' Cálvinus Tanitásaert.

Mivel-hogy azért azon Városban érkezvén e' volt szüntelen elméjében: *keresni kell elöször a' Mennyeknek Országát, hogy azután egyebek megadattassanak,* a' Kristus szava szerint tehát mindjárt azon igyekezett, hogy az Ecclesiai dolgoknak réguláit a' Városival meg egyeztesse, és éggyik-is, sem a' Papok, sem a' kősség az ellen ne vétsen, mindazonáltal sokan voltanak a' kik attol tartottanak, hogy a' Pápa kegyetlen uralkodása itten-is el ne kezdödjék, azért ennek nem is kivántak engedni. De ezen, és ehez hasonlo difficultásokat meg-győzött Calvinusnak Constantiája, melly jeles moderatioval volt egyben köttetve, meg probálván mindeneket a Sz. Irásbol, és más akkori Tudos Embereknek irásaikbol, minémüek valának: Oecolampadius, Zvinglius, Zvichius, Philippus, Bucerus, Capito, Myconius: és égyszersmind meg probálta azt-is, melly nagyon külömbözzék a' Pápa járma, az igaz Ecclesiasticum Regimentöl. Azért ezt látván a' kösség rá hajlott arra, hogy az Ecclesiai Törvényekkel égy légyen a' Politiai Törvény, mellyet kőzőnséges helyen fel-

Már. VI:11

Oecolampadius, Zvinglius, Zvichius

---

19 Oecolampadius] Johann Oecolampadius / Johannes Huszgen (1482–1531) humanista, a patrisztika szaktekintélye. A reformátor Zwingli barátjaként részt vett a Marburgi Kolloquiumon (1529. október 1–4.), később a bázeli reformációt erősítette.

20 Zvichius] Jean Zwik / Johannes Zwick (1496–1542) konstanzi prédikátor, aki korábban jogot és teológiát tanult, a németországi reformáció képviselője. Kálvinnal, Martin Bucerrel és Henrik Bullingerrel levelezett; gyakran fordult segítségért és tanácsért Bucerhez a konstanzi reformált közösség és egyház megszervezése során. Az 1542-es pestis egyik áldozata volt.

20 Myconius] Oswald Myconius / Molitoris / Geißhüsler / Geisthauser (1488–1552) svájci reformátor, Zwingli barátja volt, aki ennek halála után Bázelben telepedett le, és tanított az egyetemen.

is olvastanak, és a' kősségnek Suffragiuma által, helyben hagyattattak 20-dik Novembris; mellyel mind a' mai Napig élnek a' Genevaiak. Azon is igyekezett továbbá Calvinus, hogy Viretust, a' kit a' Bernaiák tsak ideig adtak volt a' Genévaiaknak, örökös Társává tehetné, ugy Farellust-is, a' kit a Neáconiaiak bé fogadtanak: de ezt tsak hijába munkalodta, mivel Viretus Lansanniába ment. Farellus pedig Neaconiumban maradott, és ö tsak egyedül igazgattatta osztán majd tsak azt az Ecclésiát.

Cálvinus Társait vissza nem nyerheti.

M. D. XLII.

Azon Esztendöben azért két nevezetes rosszak lettenek, u.m. nagy éhség, és nagy pestis. Szokásban volt pedig az immár a' Genevaiak kőzőtt, hogy a' Pestisben lévőknek a' Városon kívül lenne Ispotállyok: a' hová a' Papoknak szorgalmatosságok meg kivántatott. Midőn azért magok között sorsot vetnének, hogy oda ki szolgáljon, u.m. Calvinus, Sebastianus Castellio, és égy Blanchetus Peter nevü: midön mondom ezt tselekednék, a' sors esék Castelliora, kiis semmiképpen fel nem vállalta. Azért Calvinusnak kellett Blanchensel ezen dolgot véghez vinni. De ekkor egyéb rosz is következett, mivel Petrus Tossanusnak-is contraversiái adták elö önnön magokat Monsbelganumba az Ur Vatsorája iránt. Ugy Basileába-is Miconius alig mehetett vala-

Genevában éhség és pestis volt.

Petrus Tossanus.

Miconius.

---

14 Sebastianus Castellio] Sébastien Châteillon / Châtaillon / Castellión / Castello (1515–1563) francia teológus, a reformáció híve, Kálvin barátja és támogatottja. A Servét-ügy erőszakos megoldása, illetve az a tény, hogy Kálvin nem támogatta francia nyelvű bibliafordítását, konfliktust eredményezett kettejük közöt, és ellenségekké váltak.

15 Blanchetus Peter] Blanchet Pierre, életéről keveset tudunk. 1542 és 1543 között Genfben volt lelkipásztor Kálvinnal együtt; ottléte alatt ő is összekülönbözött Castellióval.

18 Petrus Tossanusnak] Pierre Toussain (1490–1573) teológus, Navarrai Margit udvarában is eltöltött némi időt. Zürichben meglátogatta Zwinglit, végül Monbéliard-ban telepedett le, az ottani reformáció ügyét támogatta élete végéig.

---

5 a Neáconiaiak] [a utólagos betoldás]

8 igazgattatta] igazgaztatta [emend.]

11 Városon] Várásson [emend.]

20 Miconius] [Sic.]

mire, kik is mind ketten Cálvinushoz mentenek tanátskérdeni ezen dolog iránt. A Mediomantrisoknál-is, ámbár Farellus igen jól igyekezett a' Tudományban; mindazáltal Petrus Carolinak el-szakadásáért igen meg gatoltatik vala ezen munka. A' melly dolgokban Calvinus mind kérésével, szép szavával, tudományával mennyit munkálodott légyen, mind az ö irásaibol mind pedig mások relatiojokbol elég világos. Midön pedig Sorbona az ö irásait sok immár reformáltatott népek között hizelkedö tselekedetével hirdetné; ennek Calvinus ellene állatt, és ennek minden tselekedetit meg tzáfolta.

Sorbona

Ez az esztendö volt hát az, Ezer Ötszáz Negyvenharmadik, mely után majd tsak ehhez hasonló következett; midön Sabaudiai ehez hasonlo rosszal vetetett vala környül: mellyért Calvinus négy könyvet irt a' szabad akaratrol 's kiis botsáttatta, dedicálván Philippus Melanchtonnak amaz Campenai Albertus Pighio ellen, kiis osztán Tudománnyával semmire nem mehetett, A' mint hogy meg tetzik ez abbol a' Levélböl-is a'mellyet ö akkor irt Monsbelgardai Ecclesiának.

M.D. XLIII. Sabaudiai rosz ellen Calvinus négy könyvet botsát-ki.

Albertus Pighio

Monsbelgardia

Ezután következett az Ezer Ötszáz Negyven negyedik esztendö; mellyben Calvinus a' Neacomeniai Ecclésiának dolgairol valo vélekedését nékiek ki-jelentette. Othon pedig amaz Sebastianus Castellio, kinek felyebb lágyságát emlitök, igen kevély,

M. D. XLIV, Castellio Calvinust megtzáfolya.

13–14 Calvinus … akaratrol] *Defensio doctrinae de Servitute arbitra contra Pighium,* Genevae, 1543.

15–16 Albertus Pighio] Albertus Pighius / Albert Pigghe (1490–1542) holland római katolikus teológus, aki Kálvinnal vitázott a szabad akaratról. Pighius Kálvin által cáfolt traktátusa: *De Libero Hominis Arbitrio et diuina gratia libri decem,* Coloniae, 1542.

17–18 Levélböl … Ecclesiának] Kálvin több levelet váltott a franciaországi Montbéliard-ban élő hugenotta közösséggel, különösen ezek vezetőivel. A szöveg valószínűleg Kálvinnak a Pierre Toussain-hez intézett, 1543. október 13-án kelt latin nyelvű levelére utal, amely az Úrvacsoratanban és ennek kiszolgáltatásában ad eligazítást. (Vö. *CO* 11: 624–626.) A szöveg online elérhető a Genfi Egyetem által létrehozott Kálvin összes műveit közzé tevő portálon: https://archive-ouverte.unige.ch/unige:650.

és magának sokat tarto Ember lévén, hogy Calvinus az Uj Testamentumra tartozo Frantzia haszontalan magyarázattyát hellyben nem hagyta, annyira meg haragudott, hogy hamis, és idegen tudományoknak tanitásával meg nem elégedvén, a' B. Salamon Énekek Énekét, mint tisztátalan, és fajtalan könyvet a' Sz. Irásbol ki vetni parantsolta, és az ellen fel kelö tanitokat kemény, motskos beszédekkel illette. Melly tselekedetét nékie nem szenvedhetvén, Törvényre huzzák a' Senatus elött, az holott, bolond vélekedését meg értvén damnáltatott és az Várasbol ki üzettetett. Innen ment Basiléába, és ottan bé fogadtatván mint viselte légyen magat ottan, ez után meg mondjuk. Mindazáltal midön Carolus Quintus, mindenik valláson lévöknek egyenlö dignitást engedett volna: ezen fel indulván a' Romai Pápa Paulus III. igen keményen irt ellene, hogy merte, u.m. a' más buzájába vágni a' sarlójat. Mellyre a' Császár azt felelte: Néki igy tettzett igaznak a' dolog. Midön pedig Calvinus látná, hogy abban a' Pápa irásában (:mellyet széllyel is el-botsátott:) igen nagyon meg-bántatott volna, az igaz Evangyéliomi Tudomány, a' Pápának bátorságát meg-tartoztatta. Mert ugyan is vala Spira Városában égy gyülés, azért arra az alkalmatosságra irt égy könyvetskét, az Ecclesiáknak szükséges Reformátiojokrol, melly könyvnél szebbet az egész Világ nem botsátott ki.

Castellio az Énekek Énekét meg veti.

Mellyért Génévabol ki-üzettetik.

Carolus Quintus

Paulus III. Pápa.

Calvinus a' Pápa irását meg-tzáfolya és A' Reformationak szükséges voltárol könyvet ir.

---

12 Carolus Quintus] V. Károly / Habsburg Károly (1500–1558) a Habsburg-ház szülötteként lett német-római császár, akinek öccse, Ferdinánd 1527-től magyar király.

14 Paulus III.] Paulus III / III. Pál pápa, családi nevén Alessandro Farnese (1468–1549), aki 1534. október 13-tól, élete végéig volt pápa.

20–21 irt … Reformátiojokrol] Martin Bucer 1543. október 25-én kelt levelében arra kérte Kálvint, hogy egy V. Károlynak ajánlott írásban magyarázza el világosan a katolikus-protestáns szembenállást az egyház szükségszerű reformálásának kérdésében. A közelgő speyeri birodalmi gyűlés (1544. február 20.) jó alkalom lett volna arra, hogy a reformáció ügyének támogatást nyerjenek. Az eredetileg latinul készült szöveg francia fordításban is megjelent: *Supplex exhortatio ad Caesarem,* Genevae, 1543; illetve: *Supplication et rémonstrance…,* Genève, 1544.

---

1 megtzáfolya [marg.]] megtsáfolya [emend.]

Ebben az Esztendőben irt Cálvinus két könyvet az Anabaptisták, és Libertinusok ellen, mellyet a' ki olvasott, nem lehetett, hogy el ne hidje, ámbár az elött nem ugy hitt is. Megütköztenek vala mindazáltal ezen könyvben a' Navarrenaiak, mivel már ö nekiek a' Libertianismust tanitották vala Quintinus és Pocqueto, mellyet meg értvén Calvinus, olly szépen kívánt és modesté nékiek meg felelni, hogy mindnyájan helyben hagyták vélekedésit; és osztán annyira ment Calvinus, hogy valamennyi Libertinusok voltak Frantzia' Országban, onnan mind el mentenek, Hollandiában lappangván.

Quintinus Pocqueto. Frantzia Országbol a' Libertinusok ki-üzettetnek.

Továbbá Ezer ötszáz XLV-ben, ismét más rosz kivánta elö adni magát, mivel a' Sátán irigylette Calvinusnak azon tselekedetit, a' mellyeket az Isten Anya-Szentégyháza körül tselekedett. Volt ugyanis ekkor amaz irtoztató hóhérlás, mellyet az Aquensai Parlamentum Merindolába, és Cabriába a' Valdenses Atyafiak kőzött véghez vitt, söt az egész körül lévő Tractusba, melly-is Calvinust igen szomorittya vala, mivelhogy mindazokat ö oktatta és tanitotta. Szikrázik vala ugyan ekkor az Ur-Vatsorájárol valo külömbség-is, amaz kevély Osiander tanitásáért, mellyet ugyan Cálvinus meg tzáfolt.

M.D. XLV.

A Váldenseket ölik vágják

Osiander az Ur-Vatsorájárol nem jol ért

1–2 irt … ellen] Előbb a francia változat született meg, ezt követte később a latin fordítás: *Brieve instruction contre les Anabaptistes,* Genevae, 1544; *Brevis instructio contra Anabaptistas et Libertinos,* Argentorati, 1546.

5 Quintinus] Thierry Quentin (? –1547) holland gondolkodó, az ún. libertin (lat. libertini) panteisztikus szekta vezetője; azt hirdette, hogy mindenben az Isten lelke nyilatkozik meg. A szekta képviselői Genfben igen erős pozíciókat foglaltak el, Kálvin nagy erőfeszítéseket tett ezek eltávolítására.

6 Pocqueto] A libertin szekta másik befolyásos alakja, aki 1540 és 1544 között sikeres térítő munkát végzett Franciaországban, Tournai, Lille és Valenciennes környékén.

14–16 amaz … véghez vitt] A valdensek ellen irányuló, 1545 áprilisában történt erőszakos fellépésre utal, amelynek célja a „provence-i eretnekek kiirtása" volt. I. Ferenc utasítását Jean Maynier (1495–1558) hajtotta végre a legborzalmasabb kegyetlenséggel.

19 Osiander] Andreas Osiander / Andreas Hosemann (1498–1552) német lutheránus teológus, aki a nürnbergi reformációt segítette. A meg-

M. D. XLVI.

Adá továbbá elö magát más dolog-is, melly Cálvinusnak, mind oda haza, mind a' külsö helyen igen nagy dolgot ada: ugyanis vissza jött vala ekkor a' maga hazájába égy régi vallást tartott férjfi, a' ki a' Frantzia Országban Remeteségben simulállya vala vallását. Ezt midön Calvinus, az ö hizelkedése után meg-esmérte volna tsalárd embernek lenni, elsöben magában szépen inti vala, az nem használván osztán közönséges hellyen-is vádolta. Ezt ö nem szenvedhetvén, alattomban némelly embereket maga mellé szitott, kik is midön égy Pap hijja volna, bé akarták tenni. Ellenek állott Cálvinus az ö Társaival, meg mutatván, mennyire külömböz annak Vallása, az Övéktöl: azért megkellett állani az Ecclésia Törvényinek, és igy bé nem vétetett. Valának abban az idöben ollyak is, a' kik Cálvinus ellen feltámadtanak, u.m. következvén az, Ezer Ötszáz Negyven hatodik Esztendö. Ugyan is két részeges Senátort körül vettek némelly ott lappango Papok, kik is a' Senátusba Cálvinust hamis Tanitonak vádolták. Midön azért Cálvinus Törvényben hivattatott volna, mindeneket megprobálván a' Sz. Irásbol, azok a' két Senatorok excommunicáltatnak mind a' Tanátsbol mind pedig az Ecclésiából.

Egy hitetöt bé akarnak tenni a' Genevaiak Papnak, de Calvinus nem engedi.

Két részeges Sénátor Cálvinus ellen támadott.

Kiket Calvinus meg-tzáfolván excommunicáltatnak.

M. D. XLVII.

Ezer, Őtszáz, Negyven-hetedik Esztendöben ismét rosz dolgok adták elő magokat. Ugy hogy midön az üldözéseket látná, és hallaná igen szomorkodott. Mit gondolunk midön amaz ö kedves baratit, Philippust, Bucerust, és Martyrt, hallotta a' nyomoruságok között lenni, mint szomorkodott ö ekkor? Még is ö ekkor munkálkodott inkább az ö Ecclésiájába, melly következendö rosztol-is ö félhetett. Midön azért ö a' maga Ecclésiájába mutogatná, hogy az ö tölle hirdettetett Evangyeliom nem abban állana, hogy azt az Ember olvassa és hallya, hanem hogy a' maga Életét a' szerint rendellye, igen sok ellenségit esmérte magának lenni, a' kik t.i. kegyességben nem éltenek, kiket-is

Cálvinus az ö Baratinak üldöztetéseket szánnya

igazulással kapcsolatos misztikus teológiai nézeteit Kálvin elutasította.
24 Martyrt] Petrus Martyr Vermigli (1500–1562) olaszországi református teológus, aki Franciaországba, majd Angliába menekült, végül Svájcban telepedett le, zürichi professzorként teológiát tanított.

kívánt fel ingerleni égy Perrimus nevü, kirül felyebb emlékeztünk. Ugyan akkor történt az a' dolog, hogy égy személly egy igen nevezetes könyvet irván, az prædicállo székre függesztette lopva, mellyben a' Sz. Ministerium igen motskoltatik vala, mind pedig nevezetesen Cálvinus a' Rhodánusba veszetnek lenni pronunciáltatott, kinek is dolga ki tudatván feje-vétetett. Kinek-is halála után tanáltak még égy könyvet, mellyet irt, a' Moses és Kristus ellen. Irt Cálvinus ezen esztendöben a' veszekedések között, égy Ántidotumot a' Tridentumi hét egybe-gyülések ellen: ugy a' Rotomágiai Ecclésiát-is, égy Franciscánusnak tsalárdsága ellen (:a'ki a' Libertinusok sententiáját, ugy a Cárpocranisét elö akarta hozni:) oktatta és meg erösitette.

Cálvinust égy kőnyv motskollya Mellyért feje-vetetett annak, a' ki irta.

Antidotum. Rotomágiai Ecclésia.

Ezer, Őt Száz Negyven nyolcban-is hasonlo rossz dolgok történtenek, mellyek mindazáltal Farellus és Viretus által meg orvasoltattak. Kik is mikor Genevában mentek volna, azon kérték a' Senatust, hogy ezen éggyesség állittassék fel. Cálvinus egyebet nem kivánván az Erköltsöknek igaz hellyben állásoknál. Perinus pedig kivánván magát bé tétetni, az ötet szeretők szüntelen azon voltanak, Cálvinust motskolták, annyira, hogy némellyek ezek kőzzül a' kutyájokat Cálvinusnak neveztek, némellyek Cálvinust Cainusnak formálták által, némellyek pedig az Ur-Vatsoráját sem vették fel tőlle, látván hogy elő nem mehetnek dolgokban miatta, melly dolgot mind ö, mind pedig az ö Collégáji midön nehezen szenvedhetnének, a' Törvényben bizván az ollyakat, publicé ki adattatott a' meg lött bosszuságrol

M. D. XLVIII.

Cálvinust az ö Ellenségi sok képpen nevezik.

1 Perrimus] Perrinus / Amie Perrin (1500–1560) a libertinus szekta nézeteit valló, befolyásos és gazdag genfi családból származó tanácstag.
9 Ántidotumot] *Acta Synodi Tridentinae cum Antidoto,* Genevae, 1547.
9 Tridentumi hét egybe-gyülések] A Trienti / Trentói Zsinat (1545. december 14. – 1563. december 4.) a katolikus megújulás és restauráció több felvonásban végbement kora újkori eseménye, amely számos reformot eredményezett az egyházon belül.
11 Cárpocranisét] Carpocrates / Alexandriai Karpokratész korai, 2. századi gnosztikus gondolkodó.

1 Perrimus] [Sic.]
18 Perinus] [Sic.]

valo el felejtkezés. Cálvinus pedig ezen veszekedésnek nem tsak
Cálvinus Sz. Pálnak hat Leveleire Commentáriust ir.
hogy hellyt nem adott, hanem mint egy heverés közben Sz. Pálnak hat Leveleit, igen bölts Magyarázattyával ki-botsátotta: és egy könyvet mellyet a' Német Ecclésiáknak titulált egy valaki, egészen meg-tzáfolt, és az Ecclésiáknak hasznos Reformálásokat meg mutatta. A' Judiciaria Astrologiának haszontalan voltát
A' Judiciaria Astrologia ellen ir.
is, ugyan ezen esztendöben, egy munkájában az egész világ eleibe botsatotta. Ugyan ekkor Brentiustol Basiléából Levél által köszöntetvén Calvinus, ötet Barátságoson vissza irván Calvinus, vigasztalta, melly Barátságában meg maradni Cálvinusnak
Brentiusnak Levelet ir.
bár igyekezett volna Brentius. Bucerust pedig Ángliában bodorogván, gyakran inti, hogy az Ur-Vatsorájárol értsen józanob-

2–3 Sz. Pálnak … ki-botsátotta] A szöveg itt több kiadványra utal, ezek a következők: *Commentarii in secundam Pauli epistolam ad Corinthios,* Genevae, 1548; *Commentarii in quatuor Pauli epistolas, ad Galatas, Ephesios, Philippenses, Colossenses,* Genevae, 1548; *Commentarii in utramque Pauli epistolam ad Timotheum,* Genevae, 1548. A két utóbbinak francia fordításai is megjelentek: *Commentaire sur quatre épistres de S. Paul,* Genève, 1548; *Commentaire sur les deux épistres de S. Paul à Timothee traduites du latin,* Genève, 1548.

4–5 égy … meg-tzáfolt] *Interim adultero-germanum,* Genevae, 1549. Ennek a szövegnek 1549 során három kiadása is megjelent; van ezek között nyomdahely nélküli edíció is, ám legalább ennyire fontos, hogy a szöveg francia változatban is publikálásra került: *L'Intérim avec la vraye façon de reformer l'église,* Genève, 1549.

6–8 A' Judiciaria … botsatotta] Ezúttal is több nyelven jelent meg a szöveg, a latin és francia kiadásokon kívül később angol fordítás is készült róla: *Admonitio adversus Astrologiam iudiciariam,* Genevae, 1549; *Advertissement contre l'Astrologie judiciaire,* Genève, 1549; *An admonition against astrology judiciall and other curiosities,* trans. by Goddred Gilby, London, 1563.

8 Brentiustol] Johannes Brentzius / Johann Brenz (1499–1570) német teológus, az ő nevéhez kapcsolódik az ún. ubiquitás tana, amely Jézus Krisztus mindenütt jelenvalóságát állítja.

10 Brentiusnak [marg.]] Brentzius [emend.]

ban. Ugyan ekkor Sommersetust, az akkori Ánglia Hadnadgyát, hogy lenne az igaz Vallásnak protectora, gyakran kérte Leveliben; kiis ha szavát fogadta volna, talám olly gyalázatos halállal meg nem holt volna, a' millyennel megholt. E' felett sokat sokat szenvedett Calvinus Genévába, ugy, hogy a' Feleségit-is kénszerittetett el hagyni, a' ki igen Tudos és kegyes Asszony volt, melly dolgot mindazáltal olly békével szenvedett, hogy ezzel az egész Genévaiaknak példát adna Ezer Ötszáz Negyvenkilentzben.

Sommersetus Ángliai Hadnagy

Cálvinus Feleségét kénszerittetik el hagyni, M. D. XLIX.

Ugyan ezen Esztendöben a' Saxoniai Ecclesiákban támadott az Adiaphorum ~ oly dolog, mellyet ha akar tselekeszik az Ember, ha pedig nem akar nem tselekeszik, 's még sem vétek: midön azért Cálvinustol ez iránt tanáts kérdetnék ez iránt a'

Adiaphoristák

1 Sommersetust] Edward Seymour (1506–1552) Somerset hercege, a kiskorú VI. Eduárd angol király nevelője, Anglia régense, aki a reformációt támogatta. Kálvin neki ajánlotta a *Magyarázat Pál apostol Timóteushoz írt leveleihez* (1549) című kommentárját. Valójában többet is tett; Somersethez intézett, francia nyelven írt levelei közül az 1548. október 22-én kelt érdemel külön figyelmet. Amint a francia nyelvű, Kálvin által tollbamondott levél alcíme is jelzi, *Adresse exhortatoire sur la réformation del'Eglise,* Kálvin az angliai reformáció ügyét igyekezett sikerre vinni. (Vö. *CO* 15–1:64–77, illetve 77–90). A levél francia és latin változatai elérhetők a Genfi Egyetem által létrehozott Kálvin összes műveit közzé tevő portálon: https://archive-ouverte.unige.ch/unige:650.

11 Adiaphorum] Az *adiaphoron* (jelentése: közömbös dolog) fogalmára épülő teológiai vita, amelyet az ún. lipcsei interim (1548) elfogadása váltott ki. Ez ugyanis, még ha átmenetileg is, de olyan kompromisszumot léptetett életbe, amely visszaállította a katolikus misét, a szentségeket, és a pápa tekintélyét, illetve elfogadta a hit által történő üdvözülés tanát. Ez azonban megosztotta a lutheránus teológia képviselőit; Melanchton elfogadta, mondván, hogy például a külső szertartások csak adiaphoron-nak számítanak, nem befolyásolják az igaz hitet, ám a magdeburgi Matthias Flacius Illyricus köre ezt az okfejtést elutasította. A vitát végül az augsburgi vallásbéke (1555) zárta le, amely kimondta, hogy a lutheránus vallás a római katolikus vallással egyenjogú a Német-római Birodalmon belül.

maga vélekedésit szabadoson ki adta. Ugyan ekkor a' Floctia-
Floctianusok nusok ellen-is, a' kiket a' Pápa pénzen fogadott vala, hogy a'
Reformáltatott Ecclésiakat meg-zavarják: mivel Cálvinus Fa-
rellussal elindultak Tigurumba, és semmit nem engedvén a'
Consubstantiationak, maguk a' Helvetusok azon meg állottak,
A' Helvétusok mindenütt, és Calvinussal tartották. Iratott azért mindjárt a'
megtérnek Helvéticai és Rheticai Ecclésiáknak végezésekböl Confessio ~
Bullingerus Meg égyezés, a' melly kiváltképpen Bullingerust Cálvinussal, és
Cálvinussal a' Tigurumi Ecclésiát a' Génévaival igen erössen égybekötötte:
tartya, és az ö a' melyben mind ez ideig együtt álnak, és Isten kegyelme által
két Ecclésiájok. mind vegig éggyütt lésznek. E' volt hát igen kivánatos idö,
ha a többivel éggyüvé vettyük. Irt még ekkor Cálvinus két
Socinusnak igen Tudos Leveleket ama Senensis Lalius 'Socinusnak, a' ki
Cálvinus két Tigurumban régtöl fogva bodorgott, és ugyan ott meg is holt.
Levelet ir Minémü Elmével birt légyen pedig, Cálvinus azt a' dolog ki-
Tigurumban. menetele tanittya. Ugyan ekkor irta ö a' Sz. János Evangyéliu-
Servetus. mának elsö Részire a' Commentariust Servetus ellen.

1–2 Floctianusok] Matthias Flacius Illyricus támogatóira utal.

5 Consubstantiationak] Consubstantiatio, azaz együtt lényegülés az úrvacsorai kenyérre és borra vonatkozó lutheránus álláspont, amely szemben áll a katolikus tanítással, vagyis az átlényegülés (transsubstantiatio) tanával.

8 Bullingerust] Heinrich Bullinger / Bullinger Henrik (1504–1575) teológus, az Első Helvét Hitvallásnak (1536) csak társszerzője, ám a Második Helvét Hitvallás (1562) teljeséggel az ő munkája.

13 Senensis Lalius 'Socinusnak] Laelius Socinus / Lelio (Francesco Maria) Socini / Sozini / Sozzini (1525–1562) olasz gondolkodó, akinek Szentháromságtagadó nézeteiből unokaöccse, Faustus Socini alapozta meg az ún. szocinianizmust. A szöveg Kálvinnak az 1549. június 26-án, illetve az 1549. december 9-én kelt Socinushoz intézett leveleire utal, amelyekben Kálvin több olyan kérdésre reflektál, mint a test feltámadáskor, a házasság és a keresztség. (Vö. *CO* 13:307–311, illetve 484–487).

16–17 Sz. János … Commentariust] Kálvinnak ez a munkája majd csak 1553-ban kerül nyomtatásra: *Commentarius in evangelium Ioannis,* Genevae, 1553.

---

14 Tigurumban] Tugurum [emend.]

A' mi pedig nézi az ez után következett Ezer Ötszáz Ötvenedik Esztendöt, az Ecclésiára nézve elég tsendes volt: Ugyan is ekkor illyen Decretum adatott azokba az Ecclésiákba, hogy nem tsak a' Templomokba prædicállyanak a' Papok mellyet sokan ott el szoktak mulatni, sokan pedig tsak el halgatnak, különösön a' Házaknál is tanittasanak, és hitekbe meg erösittessenek, 's mindenektöl censurát vegyenek: mellyböl mennyi haszon jött-ki, alig lehet ki mondani. Második Decretum e' volt, hogy több Innep ne légyen a' Vasárnapnál, mellynek ugyan meg-is kellett állani. Midön osztán ö tsak hamar irt egy könyvet a' Botránkozásokrol Laurentius Normediusnak titulálván mint jó Baráttyának. De az után következett Esztendö, adott és okozott Calvinusnak nagy szomoruságot, ugyan-is meg holt az ö jo Baráttya Bucerus és Vadianus a' Sangallai Consul kiknek-is halálok után igen sokan fel ütötték magokat, és Calvinust a' Rhodanumbol elö jötnek tsufságbol kiáltották, és Rajmundust az ö Társát hasonlo képen. És ugyan akkor nagy veszekedés támadott a' Gervasiai Templomban, nem akarván a' Pap égy gyermeket Balthasarnak nevezni (:mivel az ö Törvényekben

M. D. L

Decretum adatik.

Második Decretum, A' Bottránkozásrol irt könyve Calvinusnak.

M. D. LI.

Bucerus meghal és Vadianus

10–11 irt egy könyvet a' Botránkozásokrol] *De Scandalis,* Genevae, 1550. A francia kiadás szintén megjelent abban az évben: *Des Scandales,* Genève, 1550. Kálvin már régebb tervezte ennek a polemikus munkának a megírását. Ebbéli szándékának meglétét levelezése is alátámasztja; 1546 szeptemberében kelt, Farelhez intézett levelében említi e tervét.

11 Laurentius Normediusnak] Laurent de Normandie (1510–1569) noyoni születésű francia jogász, Kálvin iskolatársa és barátja, aki 1548-ban menekült el Franciaországból, és Genfben telepedett le.

14 Vadianus] Joachim Vadian / Joachim von Watt (1484–1551) svájci humanista és reformátor, illetve Sankt Gallen polgármestere, aki a városnak a reformált vallásra való áttérését támogatta. Vadianus szobra Sankt Gallen főterén ma is megtekinthető.

16 Rajmundust] Remondus Calvetus (?–?) genfi lelkipásztor, Kálvin munkatársa. Egyik aláírója annak az 1560. május 4-én kelt levélnek, amelyet a londoni francia református közösségnek írnak, és amelyben értesítik a közösséget, hogy lelkipásztori szolgálatra hozzájuk küldik Nicholas des Gallards-t.

ezt bizonyos okért meg-tiltották vala:). Mellyet Calvinus alig tudott le-tsendesiteni. De más rossz is következett Genevában,
Bolsecus Ferraria Fejedelem Asszony eltsapja Bolsecust.
Ugyan-is égy tökélletlen Bolsecus nevü Barát, a' kit a Ferraria Fejedelem Asszony eltsapott volt, Medicussá tészi magát, és Genevába mégyen. Midön azért ott a' Medicusok között semmit nem tudván Theologusnak mondaná magát a' kőzőnséges Gyülésekben az Elválasztásrol fetsegett igen rosszul: ötet Calvinus először igen szép moderatioval meg-tzáfolt, azután magához hivatván ott is jobbra akarta tanitani. De ö a Monastica kevélységgel meg-telvén, keresvén az alkalmatosságot, miképpen motskollya meg Cálvinust, nyilvánsággal az égyben-gyülésnek Napján XVI-dik Octobris, midön Sz. Jánosnak im e' locussa magyaráztatnék: *A' ki Istentöl van, az Isten beszédét halgattya, és a' ki nem halgattya az Istentöl nintsen,* a' szabad akaratot kiáltotta, és az elválasztást nagyon contemtiálta, kivált azért hogy Calvinus akkor jelen éppen nem volt, de tsak hamar bé érkezvén, mikor hallaná Cálvinus ennek beszédét, el végezvén, öis hozzá foga (:jollehet erröl az elött még tsak nem is gondolkodott:) és ha valaha magát embernek lenni meg mutatta, bezzeg itt véghez vitte; annyira hogy ö mind a Sz. Irásbol, mind Augustinus szavaibol ugy meg tzáfollya, hogy semmit nem tudván felelni elpirul, és mindenektöl kinevettetik. Ez a' Helvetusoktol is ki üzettetett, mint Pelagius Tudománnyát követö, és meg

Ján. VIII. 47.

3 Bolsecus] Jérôme-Hermès Bolsec (?–1584) egykori karmelita szerzetes, aki áttért a reformált vallásra, ám 1551-ben Kálvinnal konfliktusba keveredett a predestináció kérdését illetően. Ebből adódóan még abban az évben száműzik Genfből. Rágalmazási szándéktól vezetve írta meg Kálvin és Béza élettörténetét, amelyek több kiadást is megértek, és különféle nyelvekre is lefordították őket.

20–21 Augustinus] Aurelius Augustinus / Hippói Szent Ágoston (354–430) püspök, egyházatya, teológiájának hatása a reformátorokra is meghatározó volt.

23 Pelagius] Pelagius (340/350–431) laikus keresztény és tanító, a róla elnevezett pelagianizmus kezdeményezője.

3 Ferraria] Farraria [emend.]

6 tudván] [v utólagos betoldás]

parancsoltatott, hogy se a' Városba, se azoknak Tartományaiba bé ne mennyen többször XXIII-dik Decembris. Onnan Bernába menvén, onnét-is ki üzettetett két izben. Azután Genévába ismét vissza ment, és publice Vallást tett, hogy mindeneket ugy hiszen, mint ök; de ez mind tsak tettetés volt benne, a' mint a' következendö dolog mutattya: Ugyan-is a' következendö esztendöben, u.m. az Ezer Ötszáz Ötvenkettődikben közönséges helyen damnáltatott. *Bolsecust kitsapják a' Helvetusok, ugy a' Bernaiak, ugy a' Genevaiak.* M. D. LII.

Basileában ugyan ekkor Castellio alattomban a' Pelagianismust foveálta, mellyet tsak hamar követett osztán az Ezer Ötszáz Ötvenharmadik Esztendö igen szomoru ábrázatban, annyira, hogy nem tsak az Ecclésia, hanem még a' külsö Statusis nagyon meg-zavartatott. Mivel a' Sz. Háromságnak ama' meg eskütt Ellensége Michaël Servetus, imitt-amott Médicusságát üzné, és Michaël Villanovánusnak neve alatt a' maga Tudomannyát hirdetné, mellyet Bétsben kiis nyomtattatott volt alattomban, égy Lugdunumi Arnolletüs nevü Typographus által; mellyért is meg fogattatott Servetus, és Bétsben fogságban tartatott, de onnan nem tudatik mimodon szökött el, és onnan Genévába ismét bé lopta vala magát, de a' holott tsudálatoson Cálvinustol meg esmertetvén, hogy tömlötzre ne essék, elébb allani akart vala, de az Isten nem akarván tovább ereszteni, hogy dögleletes Tudománya ne terjedjen, tömlötzbe vettetett, az holott osztán a' Helvétziai Ecclésiáknak-is sententiájok szerint XXVII-dik Octobris, minden megtérésnek jele nélkül meg égettetett. *Castellio a' Pelagiust követte, M. D. LIII.* *Michaël Villanovanus.* *Arnoletus.* *Servetus Genevába meg-égettetik.*

De Farellus-is ebben az Esztendöben igen meg betegedett, annyira, hogy midön Calvinus hozzája ment volna Neaconumba, mintégy fél holtan hagyta onnan el menvén; de tsudálatoson meg gyogyult az egész Népnek örömére. Ugyan ekkor

16 Bétsben] Huszti fordítása téves, hiszen nyilván nem az ausztriai Bécsről van szó, hanem a franciaországi Vienne-ről, melynek latin neve, Vienna Allobrogum / Vienna Galliae valóban megtévesztő lehet. A latin eredetiben is a Vienna Allobrogum név szerepel.

17 Arnolletüs] Arnoletüs [Sic.]

Bertelerius ex communicált ember

egy Bertelerius nevü árulo ember, a' kit gonosz tsekeledetiért az Ur Asztalától eltiltottak vala, sollicitállya erösen, hogy a' Senatustol absolváltassék. De ennek ellene áll az egész Papi Tiszt képiben Calvinus, meg mutatván azt, hogy a' Senatoroknak nem kell lenni a' Törvények el-rontójának, hanem inkáb hellyre állitójának, és semmit el nem hágy vala benne, valami reájok tartozott. Meg gyözték mindazáltal ötet a' sok kiáltásoknak hamis beszédei, ezt allitván, hogy a' Senátuson allana az, hogy a'kit akar absolválhat, azért a' Senatustol petsétes Levelet- is nyert absolválása iránt Bertelerius. Gondollya, és örül vala ekkor Perrinus, hogy vagy kell engedni ezután Cálvinusnak a' Magistratusnak, vagy pedig vége lesz Papságának. De Calvinus, az Ur-Vatsorája osztása elött két Nappal, ezenn meg indulván, mikor prædicállana, nagy fel szoval és fel emelt kézzel, sokat tanitván és szolván a Sz. Irásbol ekként kiált fel: *Én* (:ugymond:) Crisostomust követte:) *inkább magamat megölni engedem, mint sem az Urnak ez a' keze, a' meg vettettetnek az Urnak Szentségét oda adja.* Ezen szokat (:mellyek tsudára méltok:) midön hallaná Perrinus, mindjárt alattomban meg monda Berteliusnak, hogy az Asztalhoz mostan ne menjen. Dél után pedig Calvinus fel- veszi a Magyarázatra azt a' locust, a' mellyel Sz. Pál az Efesusi Ecclesiától el butsúzott, igy szolván: Mivelhogy most a' dolog ugy hozta, szabad legyen énnekem is mostan Atyámfiai, az Apostolnak ezen szavait szájamban venni: *Ajánlok titeket az Urnak és az ö Sz. beszédinek.* Melly szavai Calvinusnak, nem tsak a' jókat, hanem meg a gonoszokat is meg sebhették. Másod napon Calvinus az ö Társaival a' Senatustol azt kivánnyák vala, hogy ötet halgassa meg az egész Nép, mivelhogy a' Néptöl fel

Calvinus a Senatusnak ellene mond

A' Senatus Berteleriust absolvállya

Calvinusnak hathatos szavai.

Calvinus el-butsuzik a' Genévaiaktol azzal a'mi van Tsel. XX: 32. hogy nem akarnak engedelmeskedni.

1 Bertelerius] Philibert Berthelier genfi patrícius családból származó, libertinus nézeteket valló személy, aki Kálvin tevékenységét gátolta, ennek befolyása ellen küzdött. 1555 után menekülnie kellett Genfből, távollétében halálos ítéletet mondtak ki rá.

16 Crisostomust] Iohannes Chrysostomos / Aranyszájú Szent János (344/347–407) antiochiai egyházatya.

10 Bertelerius] [**ri** utólagos betoldás]

állittatott Törvénynek el rontásárol volna a' dolog, mellyre nézve annyira ment a' dolog, hogy azt végezik, hogy a' Helvetiai nagy Városoktol kell venni judiciumot ezen dolog iránt. Történt azért hogy Farellus Genevába menvén, midön ezenn dolgot meg értette, az elöljárokat prædicatiojába igen meg feddette. Ök pedig reá meg haraguván, meg parantsolják hogy onnan ennyi idö alatt ki mennyen Neacomeniába, az holott Levelet irnak azon Senatusnak ötet bé-árulván hogy mikor fogják ötet requiralni jelen légyen el-indulván azért onnan Farellus, igen sokan kiátyák vala az arulok közzül, hogy mélto volna, hogy a' Rhodanum vizébe vetnék, és bizony közel is volt ekkor Calvinussal együtt a' Veszedelemhez. Ugy folyt hát majd egészben ez az Esztendö, mind az Ecclesiai mind pedig a' külsö dolgokra nézve: a' mellyeknek mindazonáltal mind jo kimenetelek lett, ez egyben megszomorittatván, mind Anglia, mind más keresztyén Ecclésiák, hogy amaz kegyes király Envardus igen hamar meg holt. Ugyan ekkor botsátotta ki Calvinus amaz ö hires Commentariussát Sz. János Evangyéliomára kivált Servetus ellen, kiis Tudománnyát vette vala Sámosatenustol, és amaz Alexandriai Ariustol: kinek-is Tudománnya nem tsak Lengyel

Calvinus dolgát a' Helvetziai Ecclesiára apellalják.

Oda menvén Farellus rutul le motskolya öket prædicatiojába.

Farellust igen rosszul accepiálják Genevába.

Envardus Angliai király halála.

Samosatenus.

Arius

16 Envardus] Edward VI of England / VI. Eduárd (1537–1553) 1547-től uralkodott haláláig. Protestánsként került a trónra, mely tény nagyban segítette az angliai reformációt.

18 hires Commentariussát Sz. János Evangyéliomára] *Commentarius in evang. Ioannis,* Genevae, 1553; illetve *Commentaire sur l'évangile selon S. Jean,* Genève, 1553. Kálvin ezt a munkáját a genfi tanácsnak ajánlotta. Az evangélisták közül Jánost Kálvin különlegesen nagyra értékelte, saját bevallása szerint az evangéliumok tanulmányozását János Evangéliumának olvasásával és értelmezésével kell kezdeni. A szakirodalom hangsúlyozza, hogy Kálvin teológiai gondolkodásának egyik meghatározó forrása János Evangéliuma.

19 Sámosatenustol] Paulus Samosatenus / Samostenus 262-ben antiochiai püspök, továbbá az ún. paulanista szekta alapítója. A szekta egyesek szerint a szociniánus tanítás előzménye.

20 Alexandriai Ariustol] Arius / Areios (260–336) presbiter, tanítása nyomán alakult ki az ún. arianizmus. A reformáció idejében gyakran hozták összefüggésbe az antitrinitarizmussal ez utóbbi Szentháromság-tagadó álláspontja miatt.

Országot, hanem Magyar és Erdély országát-is bé fogta vala, az holott a' maga könyvének homlokára, illyen meg-zavarora tartozo locust függeszte a' Titkos könyvből: *És vala az Égben nagy viaskodás, Mihálly Angyal, és az ö Angyali hartzolván a' Sárkánnyal.* Ezeknek követöi voltanak alattomban Castellio, *Lalius Socinus* világosabban Lalius Socinus, irván az ö követöinek égy könyvetskét, hogy azt tanulnák.

M. D. LIV. Midön pedig Ezer, Ötszáz Ötven négyben Calvinus az ö Társainak aláirásokkal botsátott volna ki égy könyvet; a Servetianismus ellen, hozzá adván azt is, melly nagy szükséges dolog a' Senatoroknak a' hæreticusok meg nem szenvedése, söt meg büntetése kivántatik, hozzá is toldottanak valami czédulát *Martinus Bellius.* ehez a' Sz. Atyák Irásinak el rontásával egy Martinus Bellius nevü embernek neve alatt, mellyet mindazáltal meg tudtak, hogy Castellio irt, jollehet ö tagadta; mellyel Calvinust még töbre vitték, mivel akkor irta az ö Commentariusát a' Moses

9–10 botsátott … ellen] *Defensio orthodoxae fidei de sacra Trinitate, contra prodigiosos errores Michaelis Serueti Hispani,* Genevae, 1554. Nem kevés szerepet játszott a könyv megjelenésében Szervét Mihály kivégzése (1553. október 27.), és az ennek ürügyén keletkezett feszültség. Különösen Bázelből érte erős kritika Kálvint, ahol már 1553-ban terjedt a Szervét mártíromságát hirdető kiadvány: *Historia de morte Serveti* (1553). Bullinger maga sürgette Kálvint, hogy tegyen közzé egy írást, amely az ő álláspontját is beláthatóvá teszi, illetve cáfolja az ellene hozott vádakat. A latin szövegváltozat 1554 februárjában jelent meg, vele együtt érkezett a francia verzió is: *Declaration pour maintenir la vraye foy de la Trinité,* Genève, 1554.

13 Martinus Bellius] Szervét Mihály kivégzése után megjelent egy könyv a vallásos perzekúció ellen (*De haereticis an sint persequendi…,* 1554), melynek szerzője a Martinus Bellius álnév mögé rejtőzött. A szakirodalom álláspontja e kérdésben megoszlik; egyesek teljesen Sebastian Castelliónak tulajdonítják a könyvet, mások azt állítják, hogy Castellio csupán egy részét írta a szövegnek.

88.16–89.1 akkor irta az ö Commentariusát a' Moses elsö Kőnyvére] *Commentarius in Genesin,* Genevae, 1554; illetve *Commentaire sur le premier livre de Moïse,* Genève, 1554.

1 hanem] hanem, hanem Magyarország [emend.]

elsö Kőnyvére. De még sem nyughatott Castellio, hanem egy könyvet botsátott ki alattomban Név nélkül Lutetiában. Mellyet Calvinus igen ditséretesen meg tzáfolt, némely részeit fel vévén. Ekkor történt az is hogy Angliából ki szaladván nemellyek Veraliaba és Emdába, ugy Francofureumba-is, Calvinushoz mentenek mindnyájan tanátskérdeni. Ugy ekkor dolgozott ö sok Fejedelmeknek és Királyoknak Szivekben, Ugy sok Papoknak, a' kiket az igaz Vallásra hozott.

Calvinus Commentariust ir a' Moses elsö Kőnyvére, Az Angliából ki szabadult Népnek tanátsot ád Calvinus, M. D. LV, *A' kőzőnséges Társáságot meg-zavarók mind meg öletnek, A' Rend helybe állittatik, Hopperus Jánost, Ridlæus Miklost, Hugot, és Crammerust, Calvinus Levelében consolalja*

Ezer ötszáz, Ötven Ötödik Esztendö Istennek ingyen valo kegyelméböl ismét jóra kezdett fordulni, mind az Ecclesiai, mind pedig a' Politiai dolgokra nézve. Ugyan is mind azok, a' kik az Ecclesiai dolgokat megzavarták, ugy a Politiait-is, ha megtérni nem akartak, mind meg ölettettek. Ekként ezektöl, mind meg annyi Pestisektöl meg Szabadult a' Respublica, mind a' Genevaiaknak, mind a' Helvétiai Ecclesiáknak egyenlö végezésekböl iratott Tőrvénynek helyre allitásával. Munkálodott még ekkor Cálvinus, a' Lengyel Orszagi Király kőrül is, a' midön az igaz Tanitókat szárnya alá venni tanitotta: Ugy amaz Angliai háboruságban sokat szenvedett Pűspőkőket, avagy Martyrokat, u.m. Hopperus Jánost, Ridlæus Miklost, és Hugot, Ugy amaz Cantuariensis Pűspőköt Crammerust, és Frantzia Országban Cameracumban meg égettetett, nevezetes öt Martyrokat, irásai

17 a' Lengyel Orszagi Király] II. Zsigmond Ákos (1520–1572) lengyel király és litván nagyfejedelem.

20 Hopperus Jánost] John Hooper / Johan Hoper (1495–1555) püspök és mártír I. Mária angol királynő uralkodása alatt.

20 Ridlæus Miklost] Nicholas Ridley (1500–1555) püspök és mártír; I. Mária perzekúciós politikájának volt az áldozata.

20 Hugot] Hugh Latimer (1487–1555) VI. Eduárd udvari papja; később kivégzik, az oxfordi három mártír egyike.

21 Crammerust] Thomas Cranmer (1489–1556) Canterbury érseke, majd mártír. I. Mária királynő idejében végzik ki.

89.22–90.1 irásai … oktatta] Ez elsősorban Kálvin levelezésére vonatkozik, hiszen gyakran látjuk, hogy börtönben lévő, ítéletre, vagy éppen kivégzésre váró mártírokat biztat, hogy ne csüggedjenek, és ne írjanak alá reverzálist.

Matthæus Gribaldus

által igen szépen vigasztalta és oktatta. Othonn is Mathæus Gribaldust (:a' ki Servetusnak Tudománnyát láttatott vala elhinni:) annyira meg győzte Calvinus, hogy a Sz. Háromságnak igaz valása iránt, kezet nyujtott, és irást adott. Midőn mindazáltal

M. D. LVI.

némellyek vadolnák Calvinust azért, hogy ö mindent állani az Isten Dekretomából mondaná, és igy a' rosznak is az Isten lenne oka, mindjárt meg kérte a Senatustol, hogy küldjenek követeket Berniába velle együtt, és az egész Bernai Ecclésia

Sebastianus nevü Bernabol exiliumban küldetik Bolsecust is ki üzték, Calvinus Francofurtumot visitállya

elött az igazságot eleibe terjesztené. Azért ott ágálván Calvinus a' dolgot égy Sebastianus nevü exiliumba küldetett: Bolsecus is onnan (:a' ki Calvinust vádolta:) ki üzettetett. Ekkor költötték volt azt a' hirt is Calvinusrol, hogy meg holt, sőt a Pápások kőnyőrgésekben hálát is adtak, hogy immár oda volna; de az Isten az ö Nyavalyájából meg gyogyitotta annyira hogy még azután ment Frankofurtumban, és a' kőrül valo Ecclésiákat letsendesitette s oktatta, a' melly Francia országbol jött vala oda.

M. D. LVII.

Castelliót Calvinus meg-tzafollya. A' Lutetiaiak meg fogattatnak.

Innen midön ö haza jöne, vala immár az Ezer Ötszáz Ötvenhetedik Esztendö. A' mikor osztán irta a' Soltárokra a' Magyarázatot az ö ditsöséges Elöljárobeszédével. Ugyan ekkor tzáfolta meg Castellionak azt az irását, a' mellyet irt az őrőkké valo Elválasztásrol. Igen nagyon meg szomoritotta vala ötet az a kegyes embereknek üldőzések is a' midőn a' Lutetziaiak, égy Jacobea nevü faluba járnak vala az Ur-Vatsorája vételere, és

---

1–2 Mathæus Gribaldust] Matteo Gribaldi Mofa (1500–1564) olasz jogász és professzor. Szemtanúja volt Francesco Spiera nagy visszhangot keltett halálának. Szervét Mihály kivégzését sem helyeselte. Genfi, zürichi és berni tapasztalatai után elhagyta Svájcot, és haláláig Franciaországban élt.

19–20 irta ... Elöljárobeszédével] *Commentarius in librum Psalmorum,* Genevae, 1557.

20–22 ekkor ... Elválasztásrol] *Brevis responsio Joannis Calvini, ad diluendas nebulonis cuiusdam calumnias, quibus doctrinam de aeterna Dei praedestinatione foedare conatus est,* Genevae, 1557.

---

8 az egész] agész [emend.]

22 Igen nagyon] Igen nagyon. Igen nagyon meg... [emend.]

ottan őket mind el fogták; azokon kivül a' kik elszaladhattak, melly fogadtaknak száma volt mintegy Nyoltzvan, kik is tömlötzre vetettettek, jollehet derék elé való Asszonyok is voltanak köztök. Felingerlék pedig a' Királyt haragra, nem tsak azok a' kik körüle állának, hanem az idönek akkori állapottya is. Ezek ugyanis akkor történtenek, a' mikor ama nevezetes vérontás volt Sanquintinumban, és mivelhogy nappal a' szolgálatot az Istennek nem szabad volt véghez vinni, tehát éjszaka mentenekki, azért égy Sorboniai Democharus nevü Pap el hitette azt a' Királlyal, hogy minden rosznak kezdöji ezek volnának. Azért hetenként mind a' tüzre vetettettek: mellyek közzül elsöben vittenek égy Nemes Asszonyt, azután ismét hat másokat, és két fel serdült Ifjakat, kiknek-is álhatatosságokon mindnyájan tsudálkoztak szavokat és Vallásokat nem revocálván.

Democharus hazudozása

Égy Asszony kilentzed magával megégettetik az igaz hitért.

Ezután a' Génévai Ecclésiába az Ecclésiának tsendessége ismét fel állat, az Ezer, Ötszáz, Ötven-Nyoltzadik Esztendö, mivel a' Bernai és az Genevai Ecclesiák között igen nagy foedus lészen, magokat egyben kötvén. De ebben az Esztendöben, égy Válentinus nevü az Servetus Tudománnyát elö akarta hozni, mellyet Calvinus észre vévén, Leveleket küldött a' Német-Országi Fejedelmekhez, mellyet a' Fejedelmek confirmáltanak is. Ennek a' Valentinus Gentilisnek pedig mint lett ki menete-

M. D. LVIII. A' Bernai és Genevai hivek követségeket meg erösitik.

---

9 Sorboniai Democharus] Democharus Démoszthenész lánytestvérének a fia, athéni követ, akit szókimondásáért és nyerseségéért a Parrhesiastes ragadványnévvel illettek.

22 Valentinus Gentilisnek] Giovanni Valentino Gentile (1520–1566) olasz humanista és Szentháromság-tagadó, aki a francia protestánsokat is nyilvános vitára hívta ki a Szentháromság kérdését illetően. A vitára nem került sor, mert 1566-ban letartóztatták, bebörtönözték, majd Bernben kivégezték. Kálvin Gentili nézeteit egy 1561-es kiadványban cáfolta meg: *Impietas Valentini Gentilis detecta, et palam traducta, qui Christum non sine sacrilega blasphemia Deum essentiatum esse fingit,* Genevae, 1561.

---

2 melly fogadtaknak száma volt] melly melly fogadtaknak száma [emend.]

Valentinus Gentilis dolga

le, rövideden ez (:mellyet Calvinus, és Benedictus Aretius le irtak és irását-is meg hamisitották, melly Genevában LXVII-dik Esztendöben ment véghez:). Servetus meg égettetése után reá tanált ez az Ember Servétus Kőnyvére, mellyet Calvinus meg tzáfolt vala, ezt látván ő, hogy Calvinus a' Sz. Háromságnak valoságát igen szépen meg bizonyitotta, elö hozván azt is, hogy az égy Isteni valoságban miként legyenek három meg külömböztetett személlyek, ezt igen nehéz söt elméinkkel meg sem foghattyuk, hogy a' miként lehessen. Azért ö azt magával meg akarta bizonyitani, hogy ha igaz az, az elmének-is meg kell érteni mindenben. Azért igy okoskodott, hogy az Istenségnek állapottyában, (:mellyet fönek tett azt Atyát:) három állatok vagynak, az az három személlyben, három Istenek, három Mindenhatok, három örökké valók 's. a'. t. mellyet osztán ugy is vallott. Ezzel meg nem elégedvén amaz régi Nicaéniai Synodus Symbolumát, u.m Ignatius' Tertulianus' Lactantius' és másokét-is gyalázatoson el tekert mintha ök-is ugy hitték volna. A Nycæniai Synodus után valokat pedig mind meg vetett, semminek tartott. Ezt midön benne észre vették volna (:kinek igen kedvezett és mellé is hitett Paulus Alcianus és

Valentinus három Istent hitt

Az Nycoeniai Synodus vélekedését eltekeri.

---

1 Benedictus Aretius] Benedictus Aretius (1505–1574) svájci teológus, filozófus és humanista, aki Marburgban logikát tanított, később Bernben a teológia professzora lett.

15–16 Nicaéniai Synodus] I. Niceai Zsinat (325. május 20. – 325. július 25.), az első egyetemes zsinat, amelyet Nagy Konstantin hívott össze.

16 Ignatius] Antiochiai Szent Ignác (35–108) egyházatya, Antiochia püspöke 69-től 108-ig.

16 Tertulianus] Quintus Septimius Florens Tertullianus (160–220) egyházatya, a patrisztika nagy hatású tekintélye, aki Kálvinra is erőteljes befolyást gyakorolt, különösen a vallásos perzekúció megítélésnek kérdésében.

16 Lactantius] Lucius Caecilius Firmianus Lactantius (250–317) apologéta.

20 Paulus Alcianus] Giovanni Paolo Alciati della Motta (1515–1573) olasz antitrinitárius, aki szembefordult a kálvinistákkal.

Blandrata György:) Olosz-Országi Papi hivatalából ki vettetik, Calvinus vélekedését mind az egész nép elött meghamisitván, mellyet, mindjárt véllek confirmáltatott is. Midön hát Gentilis az ö Tudománnyát széllyel hirdetné, megfogatik és nem revocálván hamis Tudománnyát, söt irásával keze által subscribált, azért mint vakmeröt, elbotsáttyák illy conditioval meg esketvén, hogy soha abba a' Városba bénem megyen; de hitét meg-szegvén Sabaudiába lopja magát Matthæus Gribaldushoz, kit alattomban követtek Alcianus és Blandrata, a' kik azután Erdélly országának, és a kőrül valo hellyeknek-is is igen nagy Pestisei lettenek. Gentilis Gribaldusnál maradván, ir égy könyvet Athanasius, és Calvinus ellen, onnan Lugdunumban menvén hogy ki nyomtattassa, az holott a' Pápásoktol el fogattatott; kiis midön azt mondaná, hogy Calvinus ellen dolgoznék, mint jo-tselekedö elbotsáttatik. Onnan el megyen Moraviaba, Álciatushoz, Blandratához, és több hozzá hasonlo Társaihoz, ott mikor véllek meg nem égyezhetnék, hogy a' Tritheismusrol a' Samosatemusra sokan által mentenek, mint egy huzattatván a' Kristus keze által az itéletre Sabaudiába az ö Gribáldusához vissza mégyen, és ottan Gajensis Præfectustól meg esmértetvén Bernába vitetik, Vallásának előállására, midön meg-győzettetett hamis Vallásában, és nem akarna megtérni, ottan feje vetetett. E' volt az ö kimenetele. Ugyan ekkor vádolták és kiáltották Calvinust a Pápások Atheusnak, és Mahumédánusnak; akiket mindazálal mind meg tzáfolt.

Calvinus az ö hamis Tudománnyát megtzáfolja.

Gentilis hitit meg szegi.

Alciatus és Blandrata az ö Tudomanyokat Erdélybe hozzák elöször.

Gentilist ki botsáttyák azért a' Pápások a' fogságbol hogy Calvinus ellen ir, Moraviából vissza menvén Sabaudiába, Bernába feje vétetik Gentilisnek.

---

1 Blandrata György] Giovanni Giorgio Biandrata (1516–1588) olasz orvos és antitrinitárius. Az erdélyi fejedelem támogatását élvezte; Dávid Ferenccel együtt az unitarianizmust alapozták meg Erdélyben.

12 Athanasius] Athanasius Alexandrinus / Alexandriai Szent Atanáz (298–373) Alexandria püspöke; az arianizmus ellen harcolt az ortodoxia nevében.

17–18 a' Tritheismusrol] A triteizmus a Szentháromság misztériumának téves értelmezése, amely egy Isten helyett hármat tételez föl. Az első Lateráni Zsinat (1123) nyilvánosan is elítélte ezt a tanítást.

18 Samosatemusra] Szamoszatai Pál / Paulosz (?–272 után) eretnek püspök által megalapozott eretnek tanítás, amely tagadta Krisztus istenségét.

Calvinus Negyed Napi Hideglelésbe esik.

De immár mind ezeknél nagyobb szomoruság adta elö önnön magát, midön ezen Esztendöben octoberben, Calvinust a' Negyed-Napi Hideg kezdé lelni, mellyet látván a Medicusok meg vallák azt halálosnak lenni. És jollehet Calvinuson ez a' Hideg tartott légyen nyoltz holnapig, de az alatt annyira meg fogyatta, hogy azután abbol soha ki nem gyogyulhatott. Ö mindazáltal akár mennyit intettetett: mind a' Medicusoktol, mind pedig más fö Emberektöl, hogy olly betegségibe magát a' Tanulástol, és Tanitástol vonnya-el; de ö mindezektöl, valamint az elött ugy akkor-is meg nem szünt e' forogván szájában: *Igen rossz az élet henyéléssel.*

M. D. LIX

Az Isten tsudálatoson megtartya Génévát.

Ezután következett Ezer, Öt Száz Ötven kilentzedik esztendö, melly is igen kivánatos volt. Szerezvén két igen hatalmas Kiraly között békességet, nagyon égyben köttetett sogorság által, melly talán a' Génévaiaknak utolso veszedelmek lett volna, ha a' Pápásoknak Henricus Imperator által véghez vijendö Tanátsokat az Isten el nem rontotta volna. Világos ugyanis az, hogy Henricus meg-fogatván sok Senátorokat, azt akarta véghez vinni elsöben-is, hogy vissza menvén az ö Királlyának, vagy Fejedelmének Sabaudia, tehát Genevát fenekestöl fel forditsa, mellyet mindazáltal Cálvinusnak, és a' Népnek éjjeli 's Nappali fohászkodo kőnyörgése semmivé tett. Annyira pedig, hogy a' melly Napon égy Néhány Királyok öszve esküvésekböl el akarták Genévát rontani, ugyan azon Napon Calvinusnak kérese és Instálása által Collégiumnak fundálásához kezdenek a' Király prancsolattyából, nyoltz Classisoknak fel állásokkal, az holott az Academia elkészülvén, a' Sido, Görög, Theológia, és Philosophia Tudományokban Professorok állittattak. Mellyért-

Genévába Academia állittatik.

---

16 Henricus Imperator] II. Henrik (1519–1559) francia király, aki 1547-ben lépett trónra és uralkodott haláláig.

27 az Academia elkészülvén] Latin és francia nyelvű iskolatörvényt, azaz működési szabályzatot dolgoztak ki, amely 1559-ben meg is jelent: *Leges Academiae Genevensis,* Genevae, 1559; *L'ordre du Collège de Genève,* Genève, 1559. A teológiai és jogi stúdium tárgyait négy professzor adta elő: Theodor de Béze (teológia), Antoine-Raul Chevalliér (héber nyelv), Francois Béraud (görög nyelv), Jean Tagaut (filozófia).

is Génévába a' nagyobbik Templomban igen nagy Solennitás lészen, az holott az Istennek hálát adnak.

A következett Ezer Ötszáz Hatvanadik Esztendöben, Cálvinus némelly Istentelen Emberektöl vádoltatott, mintha ö támasztotta volna fel Franciscus Secundus ellen azokat az Embereket, a' kik Ambosianusoknak neveztettek. Mellyben Calvinus semmit nem tudott, nem hogy részes lett volna abba. Ugyan ebben az Esztendöben támadott egy Stancarus Montanus Nevü Ember, a' ki azt állitotta, hogy a' Kristus tsak Embersége szerint nem pedig Istensége szerint Közbenjáro, és ettöl vették osztán mind azok tudományokat, a' kik ma azt vallják. Ezen vélekedésit ennek, mind Philippus és Martyr, mind Cálvinus igen erössen meg tzáfolták, söt a Lengyelekre Cálvinus gyakran keményen réájok irt, hogy azt ne hidgyék, mivel az által hamar hamar a' Tritheismusra jutnak, de ennek kevés haszna volt. Ugyan ekkor küldöttek a' Valdensesi Tsehek Calvinushoz két követet, az igaz Vallásnak némely dolgairol: kiknek is ö a' mint illet, eleget tett, intvén öket, hogy a' több keresztyén

M. D. LX.

Ámbosianusok

Stancarus Montanus

A' Valdensesi Tsehek Calvinushoz két követet küldenek.

---

5 Franciscus Secundus] II. Ferenc (1544–1560) francia király, II. Henrik fia.

6 Ambosianusoknak] Az amboise-i összeesküvés hugenotta híveire utal, akik 1560 márciusában arra tettek sikertelen kísérletet, hogy a királyt kivonják a katolikus ellenpárt befolyása alól.

8 Stancarus Montanus] Francesco Stancaro (1501–1574) olasz teológus és orvos, aki az 1550-es években Erdélyben is felbukkan, és jelentős hatással volt a lengyelországi reformációra is.

13–14 a Lengyelekre … irt] Utalás Kálvin *Responsum ad Polonos contra Stancarum* (1560) című teológiai traktátusára. Vö. *CO* 9: 333–342. A szöveg online elérhető a Genfi Egyetem által létrehozott Kálvin összes műveit közzétevő portálon: https://archive−ouverte.unige.ch/unige:650.

16 Valdensesi Tsehek] Valdensek, feltételezhetően a lyoni Peter Waldóról elnevezett középkori eretneknek nyilvánított mozgalom, amelynek híveit többek közt cseh területekre telepítették 1250 körül. A fennmaradt közösségek a pápa ellenes tradíció híveiként a reformációt örömmel elfogadták, főként, hogy maguk a reformátorok a mozgalom előfutárjainak tekintették őket.

Ecclésiákkal-is magokat öszve-adják. Ugyan ezen Esztendöben,

Elisabetha Kiralynéhoz mennek a' Frantzok.

némelly buzgo Frantziák, a' Mária Királyné halála után, Elizabetha Királynéhoz való indulattyokbol, Angliában mennek, az holott Edmundus Londiniai Püspöknek Consesussából arra kérik, hogy Génévából küldjenek ollyan személlyt, a' ki a

Gelasius.

Francia Ecclésiát állitaná hellyre. Azért oda küldetik Gelasius.

Franciscus II. Franztia Király meg-hal, succedál helyében Carolus IX. tsak Gyermek, M. D. LXI.

Ugyan ezen Esztendönek végén meg halván Franciscus Secundus a' Frantziai Király, succedálván helyébe Carolus IX. a' ki még tsak majd Gyermek volt, az ö neve alatt széllyel Levél botsáttatott, hogy meg tudják azt a' kik akarták meg zavarni az Frantzia Országot, mivel erössen meg büntetnének. Hivattatván Calvinus a' Magistratus eleibe maga és Társai képében azt monda, hogy ök kérettetvén a' Frantzia Ország Istenhez térni kiváno Elöljároitol, hogy a' nállok lévö Ecclésiákat tisztitsák

Cálvinus felelete a' Carolus IX. Levelére.

ki a rosztol, mellyet kérésekre és jo szándékokra kivántunk is véghez vinni, nem pedig az Országot meg-háboritani, hanem az Evangyéliumot helyre állitani, ha pedig ezen kívül valakitöl valamiben vádoltatnak, készek lészünk a' Király elött magunkat megmenteni. Mellynek osztán vége szakadott. Ugyan ezen Esztendöben felelt meg Calvinus Bezával együtt égy Tilemannus

Tilemannus

Heshusiusnak irására. Ekkor botsátotta ki Cálvinus az ö irását

---

2 Mária Királyné] I. Mária (1516–1558) angol királynő. 1553-től uralkodott haláláig; a protestánsok üldözőjeként írta be nevét a történelembe.

2–3 Elizabetha Királynéhoz] I. Erzsébet (1533–1603) angol királynő. 1558-ban lépett trónra; a kora újkor egyik legjelentősebb angol uralkodója, a reformáció támogatója.

4 Edmundus Londiniai Püspöknek] Edmund Grindal (1519?–1583) Canterbury érseke és London püspöke, a puritánus eszmék és spiritualitás egyik korai képviselője.

8 Carolus IX.] IX. Károly (1550–1574) francia király, aki 1560-tól uralkodott korai haláláig.

20–21 Tilemannus Heshusiusnak] Tilemann Heshusius / Hesshus / Heßhusen (1527–1588) Gnesio-Lutheránus nézeteket valló teológus, aki az Úrvacsoratant illetően vitába keveredett Kálvinnal. Kálvin a következő cáfolatot írta meg ellene: *Dilucida expositio de vera participatione carnis et sanguinis Christi,* Genève, 1561.

Daniel Profetára a' Frantziai Ecclésiáknak. Ekkor égy Franciscus Balduinus a' ki Eceboliusnak-is neveztetett az ö három vagy négy rendbéli vallásának elváltozásáért; a' Pápáknak meg veszett Tudománnyok igazságát, midön egy könyvibe ki botsátaná. Ezen meg indulván Calvinus, ennek mássát irja azt megtzáfolván, mellyhez hozzá adja Balduinusnak tudatlanságát-is.

Ezer, Ötszáz Hatvan-kettedik Esztendöben, igen meg zavartatott a' már Franztia Országban levö Ecclésia, mivel jollehet ott valo lakások megengedtetett bizonyos conditio alatt, de tsak hamar a' Pápának intselkedése által a' Vasseatiai üldözés után nagy veszedelem következett, mindenütt a' Réformált Ecclésiákat üzvén, és vágván, mellyek el is töröltettek, de a' melly alatt, ma is a' Frantziák keservesen nyögnek, mellyet látván Calvinus, mit nem szenvedett légyen magában, nem lehet kimondani; kivált osztán meg betegedvén, de még is szüntelen tanitván: kibotsátván ezen Esztendöben az Igaz-Hitröl való Vallás-tételröl égy könyvet a' Francofurtumban gyült Népeknek. Midön Calvinus köszvényben fekünnék 19-dik Decembris illyen álmot lát: Szombaton éjjel hogy ö hallott álmában igen sok és nagy dob szót, mellyre ezt mondá: *Könyörögjünk, hogy rosszul ne legyen dolgunk.* Hát eppen azon Napon volt a' Druidusoknál az a' nagy vér-ontás, mellyet azután kevés idö mulva Genevába meg hallottak.

M. D. LXII.

A' Frantzia Országban lévö Reformált Ecclésiák fegyver által, mind eltöröltetnek.

Calvinus köszvénybe esik.

Calvinusnak álma.

Ezer, Ötszáz Hatvan harmadik Esztendöben, annyira meg nevekedtenek Calvinusnak nyavalyai, hogy majd hitel felett volna olyan sok nyavalyával környül vétetett testben ollyan

M. D. LXIII.

---

1 Daniel Profetára] *Praelectiones in librum prophetiarum Danielis,* Genevae, 1561.

1–2 Franciscus Balduinus] François Baudouin / Franciscus Balduinus (1520–1573) francia jogász és történész, konvertita, visszatért a katolikus hitre.

5–6 azt meg-tzáfolván] Latin és francia nyelvű cáfolat készült: *Responsio ad versipellem mediatorem,* Genevae, 1561; illetve *Response à un cauteleux moyenneur,* Genève, 1561.

21–22 a' Druidusoknál az a' nagy vér-ontás] Utalás a dreux-i csatára (1562. december 19.) a király által támogatott katolikusok és az ellenük lázadó hugenották között, amely a katolikus fél győzelmével ért véget.

Cálvinust a' Nyavalyák szorongattyák.

drága és nagy elmének lenni. Mivel még akkor sem mivelhette azt, hogy az ö Egességének kedvezzen, söt ha néha (:a' melly mindazáltal soha egyébkor nem lett, hanem mikor kételen volt:) a' közönséges szolgálatot el mulatta, othon mindazáltal, vagy az ötet kéröknek tanátsot adott vagy pedig valamit dictál vala, a' mit le akarna irni, a' mint bizonyittya ezen dolgot az a' két nagy nevezetes intés mellyet irt a' Lengyeleknek, öket intvén, a' Sz. Háromság ellensége ellen valo el távozásrol, mind az hogy a' Lugdunumi Synodusbol hozzá küldött Atyafiaknak mind irásával, mind beszédével megfelelt; mind az, hogy a' Moses négy Könyveire Commentariust irt Deákul, mellyet ugyan Frantziára forditott azoknak kedvekért, mind pedig az, hogy az Josué Könyvére ekkor kezdett Magyarazatott, és halála elött égy kevéssel végzett el. Ezer Ötszáz, Hatvan Negyedik Esztendö, ö neki ugyan nagy vigasságára és Boldogságára, minékünk pedig nagy Szomoruságunkra fordulo volt. Mivel 6-dik Februarii Fulladozással környül vétettetvén a' volt utolso Prædicatioja, és azon idötöl fogva (:ezt ki vévén, hogy magát a' Senatushoz vitette:) igen kevés szavát hallotta a' Gyülekezet, egésszen elfogatván a' Tanitástol. Egész tiz Esztendeig Ebédet nem ett az égy rendelt Vatsorája kívül. Ugy hogy tsuda annyi idöre, hogy el kerülhette a' Száraz betegséget, lévén nem kövér, hanem száraz forma szabásu. Igen járja vala pedig ötet a' Fejének fel felöl valo fájása, és ezt tsak az Éhséggel gyogyittya vala, annyira, hogy sokszor XXXVI oráig semmit sem ett. De

A' Moses négy Könyveire magyarázatot irt, Ugy a' Josué Könyvére, M. D. LXIV, *Calvinus Fulladozásban esik, Tiz Esztendeig nem ett ebédet, Száraz betegséget elkerülte, Fö-fájását éhséggel gyogyitotta, Néha 36 oráig nem ett*

---

7 a' két … Lengyeleknek] Az 1560-as évekre a lengyelországi reformáció ügye sajátosan bonyolódik. Johanes a Lasco / Jan Łaski püspök halála 1560-ban, illetve az antitrinitárius nézetek terjedése arra késztették Kálvint, hogy erélyesen lépjen fel a reformáció ügyében. *Brevis admonitio ad Polonos,* Genevae, 1563; *Epistola qua fidem admonitionis ab eo nuper editae apud Polonos confirmat,* Genevae, 1563.

11 a' Moses négy Könyveire Commentariust irt Deákul] *Mosis libri quinque cum commentariis,* Genevae, 1563.

13 az Josué Könyvére ekkor kezdett Magyarazatott] Ez csak 1564-ben kerül kiadásra mind franciául, mind latinul: *Commentaires Sur le livre de Josué,* Genève, 1564; illetve *Commentarius in librum Iosue,* Genevae, 1564.

rész szerint a' nagy kiáltozásbol, rész szerint a' késöre észre vett Aloësnek abutálásából Vérhasba esett és halála elött öt esztendöben Vér hányásba. Midön pedig a' Negyednapi Hideg elhagyta volna, a' jobb Lába meg-köszvényesedett. Azután az Kolica vette körül: a' Medicusoknak curáját pedig példáson szenvedte: a' mi pedig elméjének dolgait illeti, egésségét fel se vette, annyira, hogy mikor nehéz betegségben volt is a' Prædicállást el nem mulatta. Mind annyi Nyavalyái között is soha senki szájából még tsak égy zugolodó szót-is nem hallott. Hanem szemeit az Égre forditván tsak igy szollott: *Meddig még Uram Isten*, ezt ö még egésséges korában is szüntelen szájában hordozván mint Symbolumát, nézvén az ö Lelki Attyafiainak meg terésekre. Midön pedig arra kérnék, hogy beteg lévén ne dolgozzon, azt felelte *mit akartok* u.m. *talám azt, hogy az Ur éngem henyélve találjon.* Kilentzedik Martii midön hozzá mentenek hát fel öltözve találják, iro Asztala mellett, az edgyik könyökére tamaszkodván sok gondolkodási után réájok tekint 's ekként szoll tsak bussan: *Tinéktek Atyámfiai köszönöm, hogy a' ti szorgalmatosságtok én hozzám igen nagy volt, és gondolom, hogy Tizenötöd nap mulva a' ti Gyülésteket el hagyom. És akkor reménlem, hogy az Ur ki-jelenti a' mit irántom végezett és engem magához veszen.* Ugyan ezen Holnapnak XXIV-dik Napján jelen volt a' Censurán, a' szokás szerint, és kezében vévén a' Frantzia Uj-Testamentomot, és abból némelly nehezebb Locusokat ki szedvén elejekbe adta azoknak meg-magyarázásokat, mellyre mindazáltal magát-is igéri vala. Más nap ismét rosszabbul kezdett lenni: Huszon-hetedik napján pedig a' Tanátsházba két Embernek segitségek által fel ment, és ottan ö nekik meg köszönte eddig hozzája valo szereteteket. És kivált, hogy ez ö mostani utolso Nyavalyályában a' Senatusnak réá igen nagy gondja volt. Ezt mondván, hogy most utoljára jött közikbe. És ö töllök alig szolhatván, egész Senatusnak siralmára butsutt vett. Áprilisnek második Napján, a' melly Húsvét Napja volt, magát a' Templomban széken bé vitette, és az egész Prædicatiot végig halgatta: az Ur Vatsoráját Béza kezéböl áhitatoson el vette, és gyengén a' szokott Hymnust az egész Néppel edgyütt éneklette.

Vér hasba és köszvénybe esett.

Kolicába esik.

Ha beteg volt-is a' Prædicatiot el nem mulatta.

Calvinus Symboluma

Calvinus felelete

Calvinus a' Censuran jelen volt betegen is.

A' Tanátsházba fel ment, 's töllök el butsuzott.

XXV-dik Aprilis Testamentomát e' szerint adta ki:

CÁLVINUS JÁNOS TESTAMENTOMA

Az Urnak Nevében, Amen.

A' Génévai Notarius Szavai.

M. D. LXIV. Aprilisnek 25-dik Napján én Chenalatus Péter ezen Genevai Varosnak haza-fia, és Notariusa, vallom és hiszem, hogy ezen Genevai Ecclésiának Papjától, Calvinus Jánostol oda hivattatván a' ki jollehet Testében beteg, de elméjében ép volt, énnékem ez monda: hogy ö neki e' volna elméjében, hogy Testamentomot tegyen: éngem azért arra kére, hogy a' mint ö dictallya szórul-szora akként irjam le, semmit benne se el ne vévén, se hozzá ne tévén, azért ezt ekként irtam-le:

Az Urnak Nevében, Amen.

Calvinus az Istennek hálát ad, azért, hogy az Isten ötet ki hozta a' bálványozásbol.

Hogy arra méltoztatta, hogy hirdesse Szent Beszédét.

Én CÁLVINUS JÁNOS, a' Génévai Ecclésiában az Isten beszédének Sáfára a' ki sok Nyavallyákkal, és nyomoruságokkal környül-vétettettem, midön látom és érzem hogy az én meg oszlattatásomnak ideje közel vagyon, el végeztem magamban, hogy Testamentomot tégyek, és az én utolsó akaratomat irásba le-tenni e' szerint, a' mint következik: Mindeneknek elötte az Istennek hálát adok, hogy én rajtam könyörülvén (:a' kit teremtett és e' Világban helyheztetett:) nem tsak engemet a' Bálványozásnak rut setétes mélységéböl ki hozott, a' melybe be merültem vala, hogy engemet az ö Evangyéliomának világosságára hozna, és az Idvezitö Tudományban részessé tenne, a' melyre méltatlan voltam, és nem tsak, hogy az ö kegyelmessége, és jovolta szerint, az én esetimet és büneimet, el szenvedte kegyelmesen, mellyekért mindazáltal meg érdemlettem volna tölle el vettetni. Mindazonáltal, olly nagy kegyelmeséggel, és szeretettel viseltetett én hozzám, hogy az én szorgalmatosságom által kiványa a' maga Evangyeliomat hirdettetni, és Præ-

4 Chenalatus Péter] Petrus Chenalatus genfi jegyző, Kálvin testamentumának rögzítője.

dicáltatni: Vallást tészek azért, és vallom, hogy a mi még az én Életemnek hátra valo részére tartozik, azon hittel és Vallással kivánom véghez vinni, a' mellyet nékem a' maga Evangyeliomába adott: és semmi menedék hellyet az én Idvességemre nem keresek és tartok, hanem azt a jovoltot, mellyel engemet maga Fiának fogadott: mellyel egyedül az én Idvességem tündöklik, és egész szivel el foglalom azt a' kegyelmességet, mellyel viseltetett én hozzám, a' Jesus Kristus által, égyben vetvén az én büneimet az ö szenvedésinek és halálának hasznaival, hogy ez által minden én büneimnek elég tétessék, és ennek még tsak emlékezete-is el töröltessék. Meg vallom azt is, hogy a' Jesusnak vére engemet ugy meg tisztitott, hogy az ö itélö széke elött bátran meg alhatok. Ismét hiszem és vallom, hogy a' szerint a' kegyelem szerint mellyet én belém adott, hiven kivántam el járni, mind a' Prædicállásban, mind a Sz. Irásra tett Magyarázatimban, mind annak igaz ki-adásában. Vallom azt is, hogy mikor az Evangyéliom ellenségivel disputáltam, azokat kivántam meggyözni, nem valami Sophistica tsalárdság által hanem az igazságnak beszéde által. Mindazonáltal az én gyengeségemet is megvallom, hogy ha-nem ha az Isten kegyelme lett volna környülem, de az én munkám semmi nem lett volna: Azért mind ezekben az Isten hozzám való szerelmét meg vallom: A' mi a' többit nézi, kivánom, hogy halálom után az én Testem a' Földben tétettessék, a' szerint a szokás szerint, a' mint ezen Város és Ecclésia szokta véghez vinni. A' mi az én kevés Javatskáimat illeti, mellyet Isten nékem adott, és a' mellyet kivánok el-testálni: Az én örökségemnek Gazdája légyen az én kedves Testvér ötsém Calvinus Antal, magának végye el azt az Ezüst Csészet vagy Pohárt, mellyet énnékem ajándékozott Varannus, mellyel hogy meg elégedjék kivánom, hogy az ö holta után

Azt igazán kivánta véghez vinni.

Az ö vétkeit a' Jesus által egyedül meg botsátani.

Mind a' Prædicállásban mind Irásaiban igaz Lélekkel járt.

Gyengeségét meg-vallya.

A' Genevai szokás szerint kiván el-temettetni.

Testvér ötsének égy ezüst Pohárt.

29 Varannus] Álnév, amely (navarrai) II. Ferenc francia királyra vonatkozik. Kálvin Sturmhoz intézett, 1559. augusztus 18-án kelt levelében Varranus-ként utal a fiatal navarrai királyra, és biztatja barátját,

1–2 a mi még az én Életemnek] a mi még azén Életemnek [emend.]
27–28 az én kedves Testvér ötsém] az én kedves Testvér ötsém [**Testvér** utólag beszúrva].

A' Scholának X. Aranyot
A szegényeknek X. Aranyot, A' sogora 'Leányának tiz Aranyot. Az Ötse' fiainak XL. Aranyot. Három léány[na]k XXX. Aranyot. Másnak huszon ötöt.

az ö Fiainak vagy Gyermekinek vissza adja; Ugyan kivánom hogy ö ki adjon Joszágombol a' Kis Gyermekek Scholájának Tiz Koronás Aranyokat: Ugyan annyit a' szegény bujdosoknak: Ugyan annyit az én sogorom Carolus Costanus Leányának, Joannának. Samuelnek pedig és Jánosnak az én ötsém Fiainak testálom negyven koronás Aranyokat. Annának, Susánnának és Dorottyának, ugyan ennek Leányinak, Harmintz Koronás Aranyokat: Dávidnak ezek Attyafiának, mint hogy igen gonosz és hamis, huszon öt aranyokat. Valami pedig ezen felyül lészen Bibliothecámbol, 's egyebemböl, mind azt kivánom, hogy az én Atyámfiának Fiainak 's Leányinak ki osztassék, ki nem rekesztvén onnét Dávidot-is, ha magát meg-jobbittya. Azért kivánom, hogy az én Testvérem légyen ennek véghez vivöje, avagy excentora Laurentius Normendinussal együtt: ezeknek meg-engedem azt is, hogy minden mobilékat el adhassanak, és kivánságomnak eleget tégyenek, mellyet dictáltam ezen Ezer, Ötszáz Hatvan-negyedik Esztendönek, és Áprilisnek huszonötödik Napján, Én CALVINUS JÁNOS.

Minekutána én fellyebb meg emlitett Notarius, ezt e' szerint leirtam volna, maga kezével subscribálta, és meg-petsételte. Másod Napon ismét magához hivata engemet, ugy Theodorus Be-

---

hogy ne adjon hitelt a kósza híreknek, inkább várják meg Varranus udvarhoz jövetelét, és az alapján ítéljenek felőle. Kálvin abban reménykedett, hogy a fiatal király, ha kiszabadul az őt felügyelő, felette gyámkodó katolikus környezetből, a reformáció támogatójává válhat, vagy legalábbis a kivégzéseket és a vallásüldözést megállíthatja. (Vö. *CO* 17: 594–595).

4 Carolus Costanus] Minden bizonnyal Kálvin munkatársára, Jean Constantra, a genfi konzisztórium tagjára utal a szöveg. A magyar fordítás kissé félrevezető, mert a latin szövegben *Ioannes* Carolus Costanus névváltozat olvasható. A Constant család gyökerei Lausanne-ból erednek ugyan, de a család Genfben telepszik meg, és Charles, illetve Benjamin Constant révén több generáción keresztül jelen van a város elitjében.

zát, Rajmundus Calvetust, Michaël Copust, Ludovicus Enocust, Nicolaus Coladoniust, Jacobus Bordensiust, ezen Ecclésiának Prædicátorit, és Henricus Seringerust, a' ki Professor; ugy a' Genevai Civiseket, és mind ezek elött meg vallotta, hogy én a' szerint irtam mindenütt a' mint ö dictálta, és azt ö elötte tellyes szoval hogy el olvastatta én velem, meg vallom: Elolvasasa után azt kivánta, hogy ök a' kik ott jelen vagynak mindnyájan subscribállyák, mellyet véghez vittenek azon Esztendöben: Genevában. Melynek nagyobb bizonyságára, a' felyebb meg irt Testamentomot meg irtam, és kezemmel subscribáltam, a' szokott Magistratus petsetivel meg-is pétsételtem én magam PETRUS CHENALATUS.

Calvinushoz mennek a' Papok, ugy a' Senatus.

Minekutána Cálvinusnak, ezen Testamentoma véghez ment volna, el-küld két személlyeket, a' kik meg jelentsék a' Senatoroknak azt, hogy Calvinus magát hozzájok akarja vitetni, a' míg e' Világbol ki költöznék, Mellyre a' Senatus ezt felelte, hogy ök el mennek inkább hozzája. Másod napon azért midön az egész Senatus hozzája ment volna, nekiek ekképen szolla: Én Tinéktek mindnyájan igen szivesen köszönöm, hogy engemet a' ki annyit nem érdemlettem, igen sok joval látatok, és az én fogyatkozásimat el szenvedtétek, a' melly én bennem volt. És jollehet ennékem igen sok Ellenséggel kellett szembe lenni, mindazáltal azoknak meg felelésemmel tudom káratokra nem

Calvinus a' Senatust magához hivattya.

1 Michaël Copust] Michel Cop (1501 körül – 1566) svájci teológus, aki 1545-től haláláig genfi prédikátor.

1 Ludovicus Enocust] Ludovicus Enochus / Louis Hénoch / Énoch (?–1570) genfi menekült, aki tankönyvet írt a görög nyelv oktatására, illetve a Kálvin és Béza által alapított főiskola rektora 1563–1564 között.

2 Nicolaus Coladoniust] Nicolas Colladon (1530–1586) franciországi menekültek gyereke. Lausanne-ban és Genfben tanult, lelkipásztor lett. 1565-ben Bézával közösen írták meg Kálvin János második életrajzát.

2 Jacobus Bordensiust] Jacques des Bordes (?–?) 1562 és 1566 között tanult Genfben, de tanulmányai után hazatért szülővárosába, Bordeaux-ba.

3 Henricus Seringerust] Henry Scrimger (?–1571) skót jogász. Írásban megörökítette Francesco Spiera esetét.

Fogyatkozásirol öket meg követi.

voltam. Hogyha pedig valamiben tinéktek fogyatkozástok esett az én jelen nem létemben, azt örüllyetek, mivel másoknak meg téritttetesekre tselekedtem. De erröl Titölletek botsánatot kérek, hogy ha, vagy kőzönséges helyen, vagy házamba a' ti hasznotokra keveset és nem többet munkálódhattam. A' mi pedig a' Tudományt illeti, meg vallom, sem nem vakmeröségböl, sem nem tudatlanságbol, hanem az Istennek Igéjéböl, mindeneket igazán kivantam hirdetni. Én mondom, Én magam vagyok arrol bizonyság, hogy mennyi sok nyomoruság, és háboruság alol szabaditott ki az Isten Titeket. Látyátok azért mitsoda helyen vagytok. Azért akár szerentsés, akár rosz dologgal vetettessetek környül mindenkor szemetek elött légyen az, hogy annak ugy kell lenni Isten végezése szerint. Emlékezzetek ama' nagy Emberre a Sz. Dávidra, a' ki azt mondja, hogy ö akkor esett meg, mikor leg-jobb állapotjában volna és soha fel sem költ volna, ha az Isten ingyen valo kegyelméböl a' maga kezét néki nem nyujtotta volna. Mit érhettek hát ti ehez képest tsak kitsiny emberek, ha illy hatalmas, és erös Férfiu meg esett? Tudnilik, ti bennetek kivántatik az meg alazódás, és tsak egyedül ö benne bizzatok, mert ha reátok nyomoruság jö is, de ezt meg gondolhattyátok, hogy az halálbol-is élőt hozhat elö az Isten. Ha e' közönséges Társaságot fenn akarjátok tartani, 's ebben kivántok örvendeni jol réá vigyázzatok, ne hogy azt a' Sz. hellyét, melly titeket az Isten állitott, Gazokkal és Szemetekkel meg ne töltsétek, mert egyedül az az Isten lakik itt, a' ki, a' kik ötet meg-betsülik, ö-is betsülettel meg-ajandékozza, a' kik pedig meg-vetik, ö-is azokat el-hagyja. Minden ö magát közzületek esmérje meg, és ha mire nem elégséges kérje az Istent, 's meg tanitja réája. A' Véneket arra kérem, hogy meg ne haragudjanak az Ifjabbakra, ha nékik az Isten inkább kivánja a' dolgot elméjek szerint ki-jelenteni. Az Ifjabbakat arra intem, hogy elméjekkel fel ne fuvalkodjanak: Édgyik a' másikat ne bántsa: A két-szinséget el távoztassák. A' Varosi dolgokban pedig légyetek igazság követök, senki igaz ügyét el ne forditsátok, mindeneket meg-halgassatok senki a jo és egyenes utrol el ne térjen. Ha valaki ellen a rosz indulat fel

Inti öket a békességes türésre.

Hogy az igazságot igazán kiszolgáltassák.

A' Véneket inti.

Az Ifjabbakat is inti.

18 Tudnilik] [Sic.]

kél, annak ellene álljon. A mi hátra vagyon kérlek titeket, hogy nékem minden fogyatkozásimat meg engedjétek, mellyet én a Sz. Angyalok elött, 's elöttetek meg vallok. Azért meg áldván öket mindenikkel kezet foga, és öket keseregve, s könyveiknek hullásokkal, házakhoz botsáta 27-dik Aprilis.

A' Papokat magához hivattya.

Huszon-nyoltzadik Aprilis pedig, oda hivatván az egész Genevai Papi Sereget magához, monda nékik: Titeket én Társaimat arra kérlek, hogy az én halálom után a' Ti hivataltokban hiven el-járjatok, s attol soha el ne hajoljatok. Mert az Isten ezen közönséges-Társaságot és Ecclésiát, mind eddig minden intselkedése ellen az Ellenségnek meg tartotta és ezutánis meg tartja, távol légyenek ti-tölletek a' vissza vonások, hanem égy máshoz valo szereteteteket mutassátok meg. Gondoljátok meg gyakorta, mit kelljen tinéktek az Ecclésiában tselekednetek, a' kik közzé titeket az Isten állitott elé. Én mikor a' Varosba jöttem elöször, hirdettetik vala ugyan az Evangyéliom, de olly zavaroson, hogy mint ha tsak abban állana a' Keresztyénség, ha a' képek el töröltetnek, és igen sokan voltanak istentelen emberek, a' kiktöl sokat is szenvedtem. De az Isten engemet ugy meg szentelt, hogy ezeknek rosz igyekezeteknek semmit nem engedtem. Árgentinából ide jöttem, ezen hivatalt kételen fel-vallolván, mivel igen kevésre menönek tetzik vala nékem. Mert nem tudom vala mit végezett el az Isten. De menvén ezen dologban, érzem vala, hogy az Isten az én munkámban jó elömenetellel vagyon, áljatok meg azért tiis ebben, és ezen hivataltokat kövessétek. Azon légyetek, hogy a' Nép a' meg esmert igazságban meg maradjon. Mivel vagynak sok vakmerök. Azért a' jót kövessétek, hogy az Itélet Napján mindenikröl számot adhassatok. Meg vallom azt hogy Ti-veletek Lelki és Testi barátságban éltem, és most titölletek hogy el mégyek. Tinéktek köszönöm, hogy az én hivatalomat az én betegségemben érettem véghez vittétek. Ezeket szolván mindeniknek jobb kezet oda nyujta. Azok pedig szomoru szivel és könyves szemekkel tölle el menének.

Az egyenetlenségek eltávoztatására inti.

A' maga példájával is inti öket.

Ö véllek való Barátságot köszöni.

Farellus Levelet ir a' beteg Calvinusnak.

Tizenéggyedik Nap, midön Farellus Leveléböl meg értené Calvinus, hogy ö hozzá akar menni látogatni, a' ki immár

Nyoltzvan esztendöben járo beteg vén ember volt, ekképpen irt vissza néki Calvinus: Légy egésségben én jó és kedves Atyámfia, és midön tégedet az Isten e' Világban még tovább hagy élni, élly meg emlékezvén a' mi kötésünkröl; melly valamiképpen az Ecclésiáknak hasznokra volt ugy minékünk is, annak haszna az Egekben meg marad. Nem akarom, hogy magadat fáraszd érettem. Igen nehéz beteg vagyok és szüntelen várom hogy meg hallyak. Elég az, hogy a' Kristusnak élek, és halok-is meg, a' ki az övéinek nyereségek mind életekben mind halálokban. Még-is kivánom, légy egésségben, az Atyafiakkal. Genévába II-dik Maji M. D.LXIV. El ment azért Farellus hozzája azutan, és ötet meg látogatván együtt sokat beszéltenek, 's azután haza ment Neaconumban. Egyéb életét mind könyörgésekben töltötte el, és az ö fájdalmai között az egekre forditván ekként szolta Sz. Dávid Szavait: *Hallgattam Uram mert te tselekedted.* Ugy Esaiásnak ezen szavait: *Nyőgők valamint a' Galamb.* Ezt-is gyakorta mondotta: *Te eszve rontasz Uram engemet, de elég az énnekem, hogy az a' Te kezed légyen.* Azután égy néhány nappal magához hivatván a' Ministereket Vatsorára; magát nagy bajjal bé vitette abba a' házba a' mellybe voltanak, és monda nékiek: Ti hozzátok jövök Attyámfiai, hogy még égyszer veletek vatsorállyak, a' melly ö nékik igen szomoru vatsora volt. Azért véllek vatsorálván midön végig nem várhatta a' vatsorát, magát a' más házban vitetvén monda: Ez a' fal el nem választ tölletek, mert ha Test szerint itt nem lehetek-is veletek, de lélek szerint jelen lészek. Midön azért közelgetne az a' Nap, a' mellyen meg kellene halni, u.m. XXVIII-dik Maji, már akkor tsak gyengén láttatott szolni: Azért estve felé mindjárt a' halálnak bizonyos jelei ki ütöttek rajta, azért azon Napon midön a' Nap éppen el enyészik, ö-is mint nagy Világossága a' Világnak, igen szép tsendesen mind végig beszélvén és ágyából meg se mozdulván ki mult e' Világbol. Mellyet meg értvén más nap a' Városiak, igen nagy sirást tettenek szerte-széllyel minden. Hozzá ment az egész Városi

'Solt. XXXVIII., Esa. XXXIX.

Vatsorát készittet a' Ministereknek.

XXVIII. Maji holt meg Calvinus.

---

1 Nyoltzvan esztendöben járo beteg vén ember volt] [**vén ember** utólagos betoldás]

Nép látására, az Ecclésia siratja vala illy jo Pásztoroknak tölök való eltávozását: A' Scholák gyászolva sirattyák vala olly jó Doctoroknak elenyészését. Mindenek égy szoval Lelki Attyoknak halálát kesergik. Némelly bujdosok is a' kik az ö tanitása' halgatása' véget mentenek Genévába, hogy betegsége miatt Tanitását nem halhatták, s személyét is nem láthatták, avagy tsak hogy holtan láthassák, hozzája el mentenek, kik között valo volt az Anglia Királyné követtye. Elsöben ugyan az emberek 's mindenek bé-botsáttattak látására, de hogy az Ellenkezöknek nyelveket el kerüljék, tetzett az Elöl-jároknak, hogy másod Napon reggel, melly volt Vasárnap fejér gyoltsban bé tegyék fa koporsoban; s bé is zárták és Dél után két orakor, mindeneknek jelen létekben a' közönséges Temetö Czinteremben vitetett, melly *Planum palatium*-nak hivatik, és a' földbe bé tetetett, minden koporso kö nélkül, mivel ö ezt meg hagyta vala, Kinek is 'Sido, Gőrőg és Deák Versekkel igen sokan parentáltak de a' melly közzül a' Th. Bézájé Magyar Versben igy vagyon:

Mindenek sirattyák Calvinus halálát.

Vasárnap reggel koporsoba teszik, Dél után el is temetik.

CALVINUS JÁNOS
EPITAPHIUMA

Itt fekszik CALVINUS Romának félelme,
A' kit meg téritett Istennek kegyelme,
Ezt sirattya Joknak hozza ment Szerelme,
Ettöl fut Serege Ördög Fejedelme'
Kérded? kitöl Vireus Virtust tanulhatott
Mért tsak színes Földben Teste rakattatott
Mért hogy Márvány-köbe nem takarittatott,
Ki egész Világtol Tsudának tartatott?
Azért mert el hagyta Világnak Szépségét,
Mig élt is kerülte pompás Ditsösséget,
Menybe meg találta Lelke Idvességét,
Hol meg adják néki nagyobb Tisztességet.
Oh bodog vagy Föld! Kit Marvany-kö sajnálhat,
Illy drága vendégre mert ö nem találhat;
Tartsd hát addig Testét, mig onnét ki-szálhat,
Jésussa szivének eleibe álhat.

MÁS

A' ki nem láthattad CALVINUSt Éltében
Esmérted tsak széllyel el terjedt Hirében,
Mivel fel-iratott Báránynak könyvében
Tudd-meg, fenn-is marad Emlékezetében
Mert az Ur Nevében fogott Munkájához,
Sok el tévedteket hoditott magához
Hiv-voltát tartotta végig Jésusához
Nem fért Bálvány soha Szent Szolgálatjához
Szemléld meg bár néki Nyoltzvankét Munkáját
Mellyel ékesgette Vallását 's Hazáját.
Bé dugta Ördögnek rátátott nagy száját
Jo hirrel értesd hát koporsója fáját.

Calvinus Életének száma LIV. Esztendö X. Holnap, XVII. Nap.

Élt Calvinus ötven négy Esztendöket tiz Holnapot, és Tizenhét Napot, melly idönek felét az Istennek Beszéde' hirdetésében tőltötte. Teste állására nézve volt közép-szerü: Szinire nézve barna. A' Szeme egész életéig könyvezö, melly is elméjének éles voltát bizonyitotta: Teste alkalmaztatására nézve emberséges, és mindeneknek tetzö: ételében 's italában ollyan mértékletes, hogy illyen ritka ma: alvására nézve, majd semmit sem alutt: el-

Calvinus Természeti

méje élességére nézve kimondhatatlan, ugy hogy a' kit égyszer meg látott, sok Esztendö után is mindjárt megesmerte: a' mi egyszer elö adta magát, azt ha más dolog impediálta is, de azt el nem felejtette: Tanátsadásában ollyan, hogy soha senki az ellen nem mondhatott, söt hellyben hagyta: A' czifra beszédeket nem igen szerette, kevés beszédü volt: Erköltsére nézve józan és szent: az itélet tételben igazságot követö: a' hizelkedésnek hellyt nem ado: Vallása mellett olly buzgo, hogy a' hamisságnak éppen hellyt nem adott: Igen szép és distinctus iro, hogy mind ez ideig sem szebben, sem jobban egy Theologus-is nállanál nem irt: és olly sokat is irt, hogy semmi nékünk sem a régi Atyáknak tudtokra égy ember annyit nem irt, mint ö. A' mint hogy ezen ö irásai, mellyet életében irt, és ki adott, e' képpen folynak:

CALVINUS JÁNOSTOL
Iratott
KÖNYVEKNEK CATALOGUSSA

Az Ó Testamentumra irt Commentariusok, Déák és Frantzia Nyelven.

1. Moses Elsö Könyvére
2. A' Moses 4 Könyveire öket meg égyeztetvén
3. Josué Kőnyvére
4. Az egész Soltár-Kőnyvere
5. Esaiás Profetiájára

Prælectioi Deák és Frantzia

6. Jeremiás Profetiájára
7. Ezekiel Profetának husz elsö Részeire
8. Daniel Profetiájára
9. Az aprobb 12 Profetákra

Az Uj-Testámentomra Comentariusok, Déák és Frantia Nyelven

10. A' Három Evangyélistáknak meg égyezések
11. Sz. János Evangyéliomára
12. Sz. Lukáts Tselekedeteire
13. Sz. Pálnak minden Leveleire
14. A' Sidókhoz irt Levélre
15. Péter, János, Jakab, és Júdás Levelire

Könyvben ki adott Prædicatioi

16. Ábrahámnak áldozattyarol
17. Moses ötödik könyvére
18. Az Istennek tiz Parantsolatira
19. Job Könyvére
20. A' száz tizen kilentzedik Soltárra
21. Ézekiásnak Énekire, az Esa. XXXVIII.
22. Daniel Profetának utolso 8 Részeire
23. Danielnek a' 4 elsö Részeire
24. A' Korinthusiakhoz irt I. Lev. X. és XI. Részeire
25. A' Galatákhoz irt Levélre
26. Az Efesumba irt Levélre

27. A' Timotheushoz és Titushoz irt Levélre
28. A' Kristus szenvedéséröl, halálárol, fel-támadásárol és Menybe-meneteléröl
29. Négy igen hasznos Praedicatiok
30. Az Isteni Gondviselésröl, és El valasztásrol
31. Az Uri Imádságnak utolso tzikkelyére
32. Moses elsö Könyvére
33. Samuel két Könyveire
34. A' Királyok 1. Könyvének XVIII. Részeire
35. Igen sok 'Soltárokra
36. Josue Könyvére
37. Esaias Könyvére
38. Jeremiás Könyvére
39. Ezekiel Könyvére
40. A' hét apróbb Profétákra
41. A' három Evangyelistákra
42. Az Apostolok tselekedetire
43. A' Korinthusiakhoz irt két Levélre
44. A' Thessalonicai két Levélre
45. A' Sidokhoz irt Levél 'némely részeire
46. A' XXXVIII. Soltártol fogva végig

Azok a Könyvek mellyeket égyszer-mászszor külömbféle alkalmatosságra irt

47. Seneca kőnyvére a' kegyelmességröl
48. A' Keresztyén Vallásnak kezdetiröl Déák Nyelven és Frantzián, de a' melly már Magyarul is van
49. Psicopannichia ~ a' Lelkeknek égy különös hellyen valo lakások ellen több hozzá tartozo dolgokkal
50. Két Levelek, edjik a' Pápistáktol valo meg szabadulásrol, a' másik a' keresztyén ember hivatalárol
51. Sadoletus Card. Leveleire valo felelet
52. Az Ur Vatsorárol, mellyet Gelasius Deákra forditott
53. Kristus gyözedelmi Éneki
54. A' Genevai Ecclésia Catechesisse, a' Sacramentomok ki szolgáltatásárol, és könyörgésekkel

55. Pjghius szabad-akaratja ellen
56. Harmadik Pál intésire valo felelet
57. Méreg ellen valo orvosság a' Sorboniai Theologusok ellen
58. Az Ecclésiának szükséges Reformálásáról
59. Az Anabaptisták, és Libertinusok ellen valo Instructio
60. A' Szentek Maradékinak meg tzáfolások
61. A' Hamis Vallásnak el távoztatásáról
62. A' Nicodemiták ellen valo mentség
63. A' Tridentumi Synodus ellen valo orvosság
64. A' Keresztyén békességnek és az Ecclésiák Reformálásának okairol.
65. A Iudiciaria Astrologia ellen valo intés
66. A' Sacramentomi dolgok égymással valo megégyezésekröl
67. Azon meg égyezésnek oltalma
68. Az Akadékokrol
69. Az Istennek örök Elválasztásárol és Gondviseléséröl
70. A' Sz. Háromságnak oltalmazása Michaël Servetus Lengyel ellen
71. Vesfalushoz valo három intések
72. Heshusius és Stancarus tévelygések ellen
73. Valentinus Gentilis ellen
74. Égy rosz ember káromkodásának felelete
75. Ugyan ennek Argumentumira más
76. Égy két-szin közbenjáro ellen
77. Rövid intés a Lengyelekhez
78. Ollyan Levél a' melly annak erösségire való
79. Balduinus káromkodo szavaira felelet
80. Gabriel Saconeushoz valo Aggratulatio
81. Egy Hollandushoz felelet
82. Antonius Catalanus meg tzáfolása

Még több irásai-is találtattak holta után.

VÉGE

---

1 Pjghius] [Sic.]

Appendix

I.

KEGYELEMNEK ÖRÖK DITSÖSÉGRE KÉSZÍTTETETT EDÉNYE, néhai tiszteletes és nemzetes BOGDÁNYI SAJGÓ ER'SÉBET Asszony, bóldog emlékezetű néhai férjfiúnak, tiszteletes és tudós BATZONI INTZE MÁTÉ Uramnak, a' Kol'osvári Nemes Reformata Ecclesia' Hűséges Lelki Tanitojának és Ecclesiasticus Curatorának, A' kegyelem' ajándékival gazdagon felékesittetett ÁRVA ÖZVEGYE[1]

Az Özönviz elött lévö Embereknek
Életeket nézvén, úgy látjuk, ezeknek
Hogy igen sok számok vólt Esztendejeknek:
Engedvén azt a' Bölts ISTEN e' Híveknek.
De már a' Szent Dávid Király' idejében,
Senki nem örült olly hosszas Életében:
Mert így szól Szent DÁVID' Sóltáros könyvében,
Kilentzvenedik Rész' tizedik Versében:
Hogy Hetven Esztendök Életünk' Napjai,
Ha többek, Nyóltzvanra nyúlnak Határai;
De úgy-is terhesek Élöknek Sorsai,
Lévén sok próbái és fáradságai.
BOGDÁNYI ER'SÉBET Világ' Mezejében
Mikor járna Hatvan – Öt Esztendejében;
Látott néha elég örömet Szívében,
De néha része volt MÁRÁnak Szívében,
ÁBRAHÁMnak immár nyúgszik Kebelében
Fáradt Lelke, nem leszsz határ Örömében:
Föld' Golyóbisán-is él drága Nevében,
Híres MÁRÓ a' míg él Aeneisében.

Huszti László, Coll. Contra-Scribája

[1] A szöveget a KvAKt Kt *Halotti prédikációk (Orații fuenebre)* című fondjában őrzik, jelzete: 56.

II.

ÖRÖKKÉ TARTÓ SZOMBAT, mellybe e' mostan folyó MDCCLVII esztendőben, Sz. András Havának V. napján, szombat napra virradó hajnal két orakor, megváltó Jesusatól bóldog lelkére nézve bé-vitetett néhai tiszteletes és nemzetes VISKI SÁRA Asszony, nagy tudományú és kegyességü férjfiúnak, tiszteletes és tudós TSEPREGI T. FERENTZ uramnak, a' Kolosvári Nemes Reformatum Collegium' nagy hírű Theologus Professorának tiszta életű és ritka kegyességü HITES-PÁRJA, 1757.[115]

Hallván Királynéja a' gazdag 'Sébának
Hírét a' Salamon' nagy Tudományának,
Nagy Böltseségének, és Okosságának,
Addig nyúgodalmat nem ada magának:
A' míg el nem méne Izrael' Földére,
Hogy ott Salamonnak jutna nézésére,
És figyelmezhetne nagy Böltseségére,
És szájának minden fontos Beszédére.
Méltán tselekedte ezt; mert a'Böltseknek
Társaságok használ minden Embereknek,
Világosságot ád a' látó Szemeknek,
És újjúlást az el-bádgyadott Szíveknek.
VISKI SÁRÁnak-is vólt illy Bóldogsága;
Mivel Bölts FÉRJének áldott Társasága
Életében néki vólt Világossága,
És bánatjai közt drága Orvossága.
De még ennél-is már nagyobb Szerentsére
Jutott, midön lépett Élete' végére;
A' LELKI SALAMON mert ez ö Hívére
Tekintvén, fel-vette Szent Egyességére.
Ennek hallgatja már Mennyei Letzkéjét,
Ebben nyugtatta-meg el-fáradt Elméjét,
Ebben találta-fel leg-föbb Szerentséjét,
Ezt imádja, mint a' Nagy ISTEN IGÉJÉT.

Huszti László, Coll. Contra-Scribája

[115] A szöveget a KvAKt Kt *Halotti prédikációk (Orații fuenebre)* című fondjában őrzik, jelzete: 477.

Szójegyzék

A fordítás választékos 18. századi magyar nyelven készült, de szókincsének markáns rétegét a ma már nehezen érthető latinizmusok képezik. A szójegyzék ezek magyar nyelvű értelmezését teszi közzé. A szavak írásmódját változtatás nélkül vettük át a szövegből. A magyar jelentések megjelölésekor nem az elsődleges jelentés közlése volt a cél, hanem a fordító szóhasználatának megfelelő, a fordítás szövege által is megerősített jelentés hű visszaadása.

Idegen szavak

absolvál feloldoz

abutálás mértéktelen használat

accepiál elfogad

atheus istentagadó

ántidotum ellenszer

bibliotheca könyvtár

caput fej, szövegfejezet

censura egyházi adó

classis osztály

collégium iskola

commentárius magyarázat

compendium fizetség, jutalom

conditio feltétel

confirmál megerősít, visszaigazol

consensus egyetértés, egyezmény

constantia állhatatosság

contemtiál utál, tagad

contentum (meg)elégedettség

contraversia vita

cura kezelés, gyógymód

damnáltatik ítéletet elszenved

deák nyelv latin nyelv

dedicál ajánl

decretum, **dekretom** rendelet, utasítás

dialectica logika

difficultás nehézség, akadály

dignitas méltóság

directio vezetés, irányítás

distinctus választékos

eccelsiasticum regimen egyházi rendtartás

ecclésia egyház, egyházközség

elemosyna az éves fizetést kiegészítő, papoknak járó természetbeni adomány

eloquens ékesen szóló

epithaphium sírvers, sírfelirat

excentor véghez vivő

excommunicál kiközösít

exilium száműzetés

fautor pártfogó

foedus gyűlölködésen alapuló feszültség

foveál táplál, éltet

grammatica nyelvtan

haereticus tévelygő

hymnus Istent dicsőítő ének, himnusz

impediál gátol

inclinatio hajlam

instál kér, könyörög

ispotály kórház

judicium álláspont, döntés

kolica hasgörcs

locus (szöveg)hely

magistratus világi elöljárók, hivatali személyek

Mahumédánus mohamedán, muszlim

medicus orvos

(meg)frantzusodik nemi betegséget kap el

mobilé ingóság

moderatio mérséklés, mértéktartás, önuralom

modesté szerényen

monastica szerzetesi

notarius jegyző

parental elbúcsúztat temetésen

parlumentum parlament

politia a közjót biztosító törvények, a köz érdekét szolgáló rendelkezések

praeceptor tanító, tanár, professzor

praedicatio egyházi szónoklat

pronunciál, **pronunciáltat** kinyilvánít(tat)

protector védelmező

publice nyilvánosan, nyilvánosság előtt

recusál elutasít

régula törvény, szabály

relatio beszámoló, híradás

requirál követel, igényel

respublica köztársaság

revocál visszavon

sallarium fizetés

schola iskola

scotus skót

secularis status világi rend

senatus tanácskozó és igazgató testület

sententia ítélet

simulál tettet

solennitás ünnepélyes szertartás

sollicitál kérést előterjeszt, kér

sophistica megtévesztő, félrevezető

subscribál aláír

succedál következik, hatalmat megörököl

suffragium szavazatok, közös állásfoglalás

svavitás kellemesség, kedvesség

synodus zsinat

testamentom végrendelet

tractus vidék

typographus nyomdász

virtus erény

Helynevek jegyzéke

Aquensia Aix-en-Provence, Franciaország

Aquitania Aquitania, régió Délnyugat-Franciaországban

Argentina Strasbourg, Franciaország

Aurelia Orléans, Franciaország

Basilia, Basilea Bázel, Svájc

Berna Bern, Svájc

Bituria, Biturigum Bourges, Franciaország

Cabria Cabrières d'Avignon, Franciaország

Cameracum Cambrai, Franciaország

Campena Kampen, Hollandia

Cantuaria Canterbury, Anglia

Carpentora Carpentras, Franciaország

Druidus Dreux, Franciaország

Emela Emden, Németország

Ferraria Ferrara, Olaszország

Fortretum Forteret Kollégium, Párizs

Francofureum Frankfurt am Main, Németország

Geneva Genf, Svájc

Helvetzia Svájc

Jacobea Saint James utca, Párizsban

Laussannia, Lansania Lausanne, Svájc

Londinia London, Anglia

Lotharingia Lotaringia, Franciaország északi régiója

Lugdunum Lyon, Franciaország

Luneria Lignières, Franciaország

Lutetia Párizs, Franciaország

Mediomatris Metz, Franciaország

Merindola Mérindol, Franciaország

Monsbelganum, Monsbelgarda Montbéliard, Franciaország

Navarrena Navarra, tartomány Spanyolországban

Neaconum Neuchâtel, Svájc

Neracum Nérac, Franciaország

Noviodum Noyon, Franciaország

Nycaenia Nicea, Nikaia, egykori város Bithyniában

Paris Párizs, Franciaország

Pons Episcopi Pont-Évêque, Franciaország

Ratisbona Regensburg, Németország

Rhetica Rhetia, római tartomány, jelenleg a svájci Graubünden kanton területén fekszik

Rhodanus Rhône folyó, Svájc és Franciaország területein folyik át

Rotomágia Rouen, Franciaország

Sabaudia Savoya, a Savoyai-ház tartománya, melynek területe a Genfi-tótól délre, a Nyugati-Alpokban és a mai Franciaország és Olaszország egymással határos térségében fekszik

Sangalla Sankt Gallen, Svájc

Sanquintinum Saint-Quentin, Franciaország

Santonia Saintonge, franciaországi vidék, a mai Charente-Maritime megyében található

Spira Speyer, Németország

Stapulensia Étaples, Franciaország
Tygurum Zürich, Svájc
Veralia Wesel, Németország
Vasseatia Vassy, Franciaország
Vormatia Worms, Németország

Képmelléklet

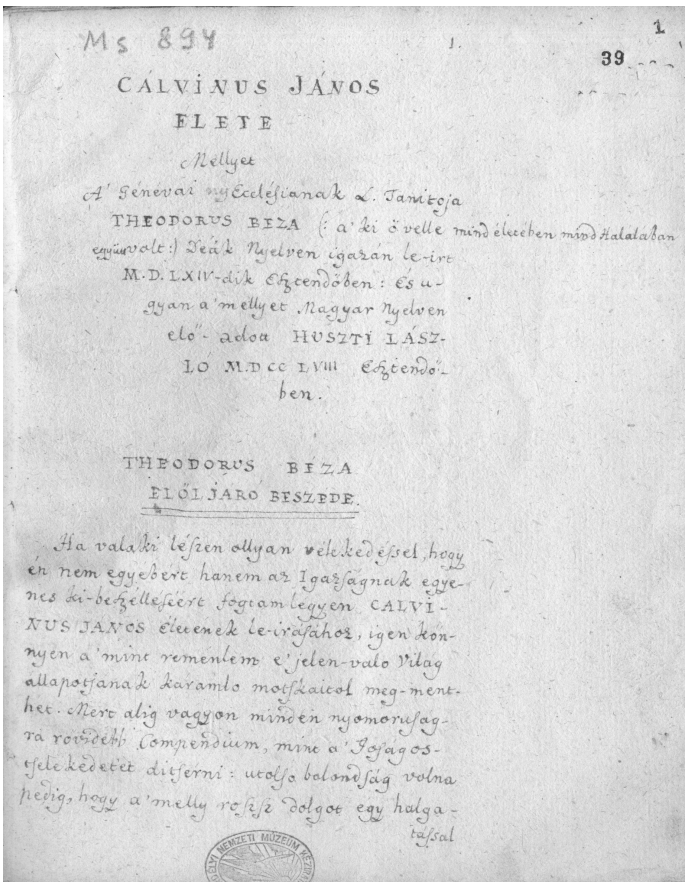
Ms 894

1.

1

39

CÁLVINUS JÁNOS

ELETE

Mellyet

A' Genevai nyéczelsianak 2. Tanitoja

THEODORUS BEZA (: a' ki ö velle mind életében mind Halalában együtt volt :) Deák Nyelven igazán le-irt

M.D.LXIV-dik Eszendöben: És u-

gyan a'mellyet Nagyar Nyelven

elö- adoa HUSZTI LÁSZ-

LO M.D.CC LVIII Eszendö-

ben.

THEODORUS BEZA

ELÖLJÁRÓ BESZÉDE.

Ha valaki lészen olly an vélekedéssel, hogy

én nem egyebért hanem az Igazságnak egye-

nes ki-betzélleséért fogtam legyen CALVI-

NUS JÁNOS életének le-irásához, igen kön-

nyen a'mint remenlem e'jelen-valo Világ

állapotjának karamlo motzkaicol meg-ment-

het. Mert alig vagyon minden nyomoruság-

ra rövidebb Compendium, mint a' Jóságos-

ségnek ellenkezöjét dicserni: utolsó boldogság volna

pedig, hogy a'melly rossz dolgot egy halga-

tással

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÉZIRATTÁRA

Huszti László Kálvin-életrajza autográf kéziratának címlapja

Névmutató

A névmutató a kötetben fellelhető valós személyek neveit tartalmazza. A nevek után zárójelben a szövegben előforduló névváltozatokat közöljük. Huszti László és Kálvin János nevét, illetve ez utóbbi latinizált és francia névváltozatait (Calvinus, Ioannes; Calvinus, Johannes; Calvinus János; Calvin, Jean), gyakori előfordulásuk miatt, nem tüntettük fel.

Adams, Alison 29

Alcianus, Paulus (Alciati della Motta; Giovanni Paolo) 92, 93

Alciato, Andrea (Alciatus, Andreas) 55

Alexandriai Arius (Areios, Arius) 87

Alexandriai Szent Atanáz (Athanasius; Athanasius Alexandrinus) 93

Angoulême-i Margit, Navarra királynéja (Navarrai Margit; Navarriai Királyné) 57, 58, 59, 74

Antiochiai Szent Ignác (Ignatius) 92

Aretius, Benedictus 92

Arnoletus (Arnoletüs) 85

Augustinus (Aurelius Augustinus; Hippói Szent Ágoston) 21, 84

Backus, Irena 20, 21, 22

Batzoni Intze Máté 115

Baudouin, François (Balduinus, Franciscus) 97, 111

Baum, Guilielmus 20

Bellius, Martinus 88

Bentzik Erzsébet 17

Berthelier, Philibert (Bertelerius) 86

Bethlen Miklós 34, 44, 71

Beuren, Idelette van 68

Béraud, Francois 94

Bèze, Théodore de (Bèze, Theodor de; Beza, Theodorus; Béza Theodorus; Béza Tódor) 11, 19–30, 32, 34–39, 45, 46, 51, 84, 94, 99, 102, 103

Biandrata, Giovanni Giorgio (Blandrata György) 93

Bitskey István 41

Blanchet, Pierre (Blanchetus Peter) 74
Bock, Kaspar (Böckel, Kaspar) 66
Bogdányi Sajgó Er'sébet 14, 115
Bolsec, Jérôme-Hermès (Bolsecus) 84, 85, 90
Bordes, Jacques des (Bordensius, Jacobus) 103
Böckel, Kaspar (Hedio, Caspar; Hedius; Heyd, Kaspar) 66
Brenz, Johann (Brentius; Brentzius, Johannes) 80
Butzer, Martin (Bucerus; Bucerus, Martinus) 60
Bullinger, Heinrich (Bullingerus; Bullinger Henrik) 73, 82, 88
Calvetus, Rajmundus (Calvetus, Remondus; Rajmundus) 83, 103
Calvinus Anna 102
Calvinus Antal 101
Calvinus Dávid 102
Calvinus Dorottya 102
Calvinus, Gerardus 53
Calvinus Susanna 102
Caroli, Pierre (Carolus, Petrus; Caroli Péter) 63, 75
Carpocrates (Cárpocranis; Alexandriai Karpokratész) 79
Castellio, Sebastianus (Castellión; Castello; Châtaillon; Châteillon, Sébastien) 74–76, 85, 88, 89, 90
Catalanus, Antonius 111
Cauraud (Coraldus) 59, 63, 65
Chazalon, Christophe 28, 29
Chenalatus, Petrus (Chenalatus, Péter) 100, 103
Chevalliér, Antoine-Raul 94
Chouët, Jacobus 24
Chouët, Petrus 24
Chrysostomos, Iohannes (Crisostomus; Aranyszájú Szent János) 86
Coladonius, Nicolaus (Colladon, Nicolas) 21, 23, 103
Coligny admirális (Coligny, Gaspard de) 42
Comenius, Johannes Amos 42
Constant, Benjamin 102
Constant, Charles 102

Constant, Jean 102
Cop, Nicolas (Copus, Nicolaus) 57
Copus, Gulielmus (Copus, Wilhelm) 57
Copus, Michael (Copus, Michaël; Cop, Michel) 103
Coraud, Ellie (Coraldus) 59, 63, 65
Cordier, Mathurin (Corderius, Maturinus) 54
Constant, Jean (Costanus, Ioannes Carolus; Costanus Carolus) 102
Costanus Joanna 102
Cranmer, Thomas (Crammerus) 89
Crespin, Jean 19, 30, 41
Creuziger, Caspar (Cruciger, Caspar; Crucigerus Gáspár) 69
Cserei Mihály 12, 15, 43
Cunitz, Eduardus 20
D'Aubigné, Théodore Agrippa 19
Dávid Ferenc 93
Democharus (Parrhesiastes) 91
Démoszthenész 91
Du Chemin, Nicolas (Duchemin, Nicolas; Cheminius, Nicolaus) 64
Dufour, Alain 20, 22, 29
Ecebolius (Balduinus, Franciscus) 97, 111
Eduárd, VI., angol király (Edward VI of England; Envardus) 81, 87, 89,
Eichel–Lojkine, Patricia 18, 36
Enochus Ludovicus (Enocus, Ludovicus; Énoch; Hénoch Louis) 103
Erzsébet, I., angol királynő (Elizabetha Királyné) 96
Estienne, Henri II. (Stephanus, Henricus II; Stephanus, Henricus) 71, 72
Eusterschulte, Anne 40
Étoile, Pierre Taisan de 'l (Stella, Petrus) 55
Fajt Anita 44
Farel, Guillaume (Farel, Guilhem; Farellus, Gulielmus; Delfiniai Farellus) 59, 61–65, 70, 72, 74, 75, 79, 82, 83, 85, 87, 105, 106
Fazakas Gergely Tamás 47
Ferdinánd, magyar király 76

Ferenc, I., francia király (Angoulême-i Ferenc, francia király; Ferentz Király) 57, 59–61, 77

Ferenc, II., (navarrai), francia király] (Franciscus Secundus; Varranus; Varannus) 95, 101, 102

Flacius Illyricus, Matthias 81, 82

Flæten, Jon Øygarden 36

Flavius, Josephus 43

Foxe, John 19

Franca, Joanna 53

Franklin, Alfred 24

Gaál Botond 12

Galenus 57

Gallards, Nicholas des (Galasius, Nicolaus; Gelasius; Gélasius) 68, 83

Gardy, Frédéric 20, 23–26

Gáborjáni Szabó Botond 27

Geißhüsler (Geisthauser; Miconius; Myconius, Oswald; Molitoris) 73, 74

Gentile, Giovanni Valentino (Gentilis, Valentinus) 91–93, 111

Gilby, Goddred 80

Goulart, Simon 29, 30

Graaf, G. Henk van de 15, 16

Greyerz, Kaspar von 18

Gribaldi Mofa, Matteo (Gribaldus, Mathæus) 90, 93

Grindal, Edmund (Edmundus Londiniai Püspök) 96

Griner de Feringen, Simon (Grinaeus, Simon; Grynaeus, Simon; Gryneus) 60, 63, 68

Grosse, Christian 18

Habsburg Károly, német-római császár (Carolus Quintus; Károly, V.) 76

Haro, David Lopez de 24

Henrik, II., francia király (Henricus Imperator) 94, 95

Heshusius, Tilemann (Heshusius, Tilemannus; Heßhusen; Hesshus) 96, 111

Hippokratész 57
Hoffmann Gizella 42
Hooper, John (Hoper, Johan; Hopperus, János) 89
Hosemann, Andreas (Osiander, Andreas) 77
Huszgen, Johannes (Oecolampadius, Johann) 73
Huszti Lídia 16

Ikafalvi János 13
Imre Mihály 41, 47

Jakab István 17

Katajala-Peltomaa, Sari 45
Károly, IX., francia király (Carolus, IX.) 96
Kemény János 34
Kendeffi Gábor 14
Kovács Ábrahám 12
Köpfel, Wolfgang (Capito, Wolfgang Fabricius; Capito Farkas) 60, 66, 73

La Forge, Étienne de (Forgeus István) 56
Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus (Lactantius) 92
Lajos, XII., francia király (Ludovicus, XII.) 61
Laon, Jean de (Laonius, Joannes) 28
Łaski, Jan (Lasco, Johanes) 98
Latimer, Hugh (Hugo) 89
Lányi György (Lani, Georgius) 41
Lefevre d'Etaples, Jacques (Faber, Jakobus Stapulensiai – öreg; Faber-Stapulensis, Jakob) 58
Luffy Katalin 7
Luther, Martin (Lutherus, Martinus; Luther Márton) 20, 30, 31, 52, 56, 60, 69

Magyar Balázs 12
Mária, I., angol királynő (Mária Királyné) 89, 96
Martyr Vermigli, Petrus (Martyr) 78, 95
Maynier, Jean 77

McCallum, John 44
Melanchthon, Philipp (Melanthon, Philippus; Philippus) 75, 81
Ménager, Daniel 20
Mikusi Balázs 42
Mommor, család (Mommorius) 53
Morelli de Villiers, Jean (Morély Jean-Baptiste; Morinus János) 57
Niger, Anton (Nigrus, Antonius) 66
Normandie, Laurent de (Normedius, Laurentius) 83
Oláh Róbert 27, 42
Olivétan, Pierre Robert (Olivetan, Pierre Robert; Olivetanai Robertus Péter) 55
Ősz Előd 7
Pál pápa, III., (Alessandro Farnese) (Paulus, III.) 76, 111
Papp Kinga 7, 46
Pelagius 84
Perrin, Amie (Perrimus; Perrinus) 79
Pighio, Albertus (Pighius, Albertus; Pigghe; Pjghius) 75, 111
Pocqueto 77
Possidius 21
Quentin, Thierry (Quintinus) 77
Randall Coats, Catharine 19, 20
Rasmussen, Tarald 36
Rawles, Stephen 29
Rácz Kálmán 7, 24, 25, 33
Remy, Jean 25
Reuss, Eduardus 20
Ridley, Nicholas (Ridlæus Miklos) 89
Roussel, Gérard (Ruffus, Gerardus) 59
Rózsafalvi Zsuzsanna 42
Saconeus, Gabriel 111
Sadoleto, Jacopo (Sadolatus, Jacobus; Sadoletus, Jácobus) 67

Samosatenus Paulus (Samostenus; Szamoszatai Paulosz; Szamoszatai Pál) 93

Saunders, Alison 29

Scrimger, Henry (Seringerus, Henricus) 103

Sebastianus 90

Selderhuis, Herman J. 36

Seneca, Lucius Annaeus (Seneca) 56, 110

Seymour, Edward (Somerset; Sommersetus) 81

Siebenhüner, Kim 18

Sipos Gábor 27

Sirató Ildikó 42

Skaricza Máté 45

Socini, Faustus

Socini, Lelio (Francesco Maria) (Socinus Lalius; Socinus Lalius Senensis; Socinus, Laelius; Sozzini; Sozini) 82, 88

Spiera, Francesco 90, 103

Stancaro, Francesco (Stancarus, Montanus) 95, 111

Stordeur, Jean (Stordeur Johannes; Storder János) 68

Sturm, Johannes 101

Szabadi István 7, 13

Szabó András 7

Szathmári Pap Zsigmond 27

Szatmárnémeti Mihály 27

Szegedi Kis István 45

Szervét Mihály (Servetus Michaël; Villanovánus, Michaël; Villanovánus, Michaël; Villanovus, Michael Servetius; Villanueva, Miguel de; Villeneuve, Michel de) 58, 82, 85, 87, 91, 92, 111

Szilágyi Emőke Rita 44

Szőnyi Nagy István 40–42, 45

Szőnyi Sámuel 15

Tagaut, Jean 94

Teleki Ádám 14, 16

Teleki József 15
Tertullianus, Quintus Septimius Florens (Tertullianus) 92
Toivo, Raisa Maria 45
Tóth Zsombor 12, 19, 40, 41, 44, 47
Toussain, Pierre (Tossanus, Petrus) 74
Török István 13
Tremellius, Immanuel (Tremelius, Immanuel) 71
Tsepregi T. Ferentz 116
Tyacke, Nicholas 44

Valois Renáta, modenai és ferrarai hercegnő 61
Vesfalus 111
Viret, Pierre (Petrus Viretus; Orbéi Viretus Péter; Viretus Péter) 62, 70, 72, 74, 79
Viski Sára 14, 116
Volmar, Melchior Rufus (Volmarus, Melchior) 56
Volz, Paul (Volsius, Paulus; Volsius Pál) 68

Waldo, Peter 95
Wass Dániel 15
Watt, Joachim von (Vadian, Joachim; Vadianus) 83
Wälzholz, Hannah 40
Windisch Éva 34

Zsigmond Ákos, II., lengyel király és litván nagyfejedelem 89
Zwick, Johannes (Zvichius; Zwik, Jean) 73
Zwingli, Ulrich (Zvinglius; Zwinglius) 31, 52, 60, 73, 74